

Uzņēmējdarbības pamati

4

GEORGS

LĪBERMANIS

Nauda Inflācija

LS

€

% £

RICOH

LDC

Latvijas Datoru centrs

Finanses un VIRSGRĀMATA

Finansu dokumentu, analītiskā un sintētiskā uzskaitē
Budžeta ieņēmumu-izdevumu pārskati
pa ekonomisko klasifikāciju
Pārskats par budžeta gada plāna izpildi
Brīvu kontējumu ievads virsgrāmatā
VirsgRāmata-apgrozījuma pārskati.

Darba algas aprēķins un ieturējums

Darba laika uzskaitē.
Darba samaksas aprēķins.
(līdz 100 samaksu veidu).
Ieturējumu aprēķins un pārrēķins par 2 mēn.
Maksājumu saraksti, kontroles dokumenti, dokumenti "uz āru", izpildraksti personai, nodokļi un uzkrājumi.

Pamatlīdzekļu un mazvērtīgā inventāra uzskaitē

Īpašumā esošo pamatlīdzekļu un mazvērtīgā inventāra kustības -saņemšana, norakstīšana realizācija un pārvietošanas uzskaitē, nolietojuma aprēķināšana, inventarizācijas akts

Materiāli

Materiālo vērtību kustība, atlikumu aprēķināšana. Mēneša apgrozījuma pārskats. Inventarizācijas akts.

GRĀMATVEDĪBAS UZSKAITES PROGRAMMAS budžeta iestādēm, LR pašvaldībām, vidējiem un maziem uzņēmumiem.

Kr.Barona 30, Rīga, LV-1011
tālr. 7285512, 7287623
fax 7282592, 7821474

Locis

99-3
L 482

G. LĪBERMANIS

L
3

Nauda, inflācija

(Otrais pārstrādātais un papildinātais izdevums)

"Kamene" SIA
Rīga, 1999

© Greorgs Lībermanis
Nauda, inflācija

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

~~99-11.845~~
0300035216

Izdevniecības vadītājs
Redaktore

Didzis Birznieks
Inta Ceļdoma

ISBN 9984 - 636 - 07 - 0

Izdevējs – Birznieka SIA "Kamene". Tālrunis 7821366.

Reģistr. nr. 010300865

Iespiests izdevniecībā "Kamene"

Rīgā, Dunties ielā 12/22.

18,5 iespiedloksnes

SATURS

Ievads	5
1. Naudas funkcijas	6
1.1. Vispārējā maiņas līdzekļa, apgrozības un maksāšanas līdzekļa funkcija	6
1.2. Nauda kā samērošanas mēraukla	10
1.3. Nauda kā bagātību saglabāšanas un uzkrāšanas līdzeklis	13
1.4. Nauda kā sabiedrisks spēks	14
1.5. Nauda kā ekonomiskās informācijas nesēja	15
1.6. Uzdevumi	16
1.7. Secinājumi	16
1.8. Pamattermini	17
1.9. Pašpārbaudes jautājumi	18
2. Naudas veidi	19
2.1. Sudraba, zelta, platīna monētu nozīme mūsdienās	19
2.2. Sīkā maiņas nauda	21
2.3. Papīra nauda	21
2.4. Naudas masas elementi un to likviditāte	29
2.5. Uzdevumi	33
2.6. Secinājumi	34
2.7. Pamattermini	35
2.8. Pašpārbaudes jautājumi	35
3. Kredītnauda	36
3.1. Parādzīme — vekselis	36
3.2. Vekseļu apgrozība	37
3.3. Vekseļu diskonts	38
3.4. Banknotes un to nodrošinājums	40
3.5. Uzdevumi	45
3.6. Secinājumi	45
3.7. Pamattermini	46
3.8. Pašpārbaudes jautājumi	47
4. Naudas masas apkalpošana bankās	48
4.1. Čeki un to apgrozība	48
4.2. Norēķinu kartes	51
4.3. Secinājumi	75
4.4. Pamattermini	76
4.5. Pašpārbaudes jautājumi	77

5. Naudas masas apgrozības regulēšana	78
5.1. Banku naudas tapšana	78
5.2. Centrālās bankas sviras naudas masas apgrozības regulēšanā	81
5.3. Uzdevumi	84
5.4. Secinājumi	84
5.5. Pamattermini	85
5.6. Pašpārbaudes jautājumi	86
6. Lats — Latvijas nacionālā valūta	87
6.1. No lata vēstures	87
6.2. Latvijas rublis — neatkarīgās Latvijas pirmā nacionālā pagaidu nauda	87
6.3. Latu ienākšana apgrozībā	90
6.4. Latu masas lielums	91
6.5. Latu nodrošināšana	93
6.6. Latvijas zelta rezerves	94
6.7. Uzdevumi	96
6.8. Secinājumi	97
6.9. Pamattermini	98
6.10. Pašpārbaudes jautājumi	99
7. Inflācija — Latvijas ekonomikas posts	100
7.1. Kas ir inflācija?	100
7.2. Pieprasījuma inflācijas cēloņi	102
7.3. Izmaksu inflācija	105
7.4. Inflācijas sekas	107
7.5. Kā aprēķina inflāciju?	109
7.6. Inflācijas norise Latvijā	113
7.7. Kā palielinājies ražotāju cenu indekss?	122
7.8. Latvija stagflācijas žņaugos	123
7.9. Uzdevumi	129
7.10. Secinājumi	130
7.11. Pamattermini	131
7.12. Pašpārbaudes jautājumi	132
8. Latu aprite un banku krīze	133
8.1. Secinājumi	138
8.2. Pamattermini	140
8.3. Pašpārbaudes jautājumi	140

IEVADS

Parasts cilvēks normālos apstākļos par naudas teorētisko saturu nedomā. Viņa tūkstoš reizes pārbaudītā dzīves filozofija naudas jomā ir gaužām vienkārša: pilns maks atver daudzas durvis, ļauj apmierināt daudzas jo daudzas vajadzības; plāns maks ir nemitīgu rūpju avots visās jomās — gan sadzīvē, gan uzņēmējdarbībā.

Paradoksāli fenomenāla parādība ir papīra naudas zīme. Piedrukājot papīritim vienu nulli, naudas pirktspēja desmitkārtšojas. Ja piedrukāsim divas nulles, tad par necilo papīru varēs nopirkt simt reižu vairāk preču. Trīs papildu nulles uz naudas zīmes jau robežojas ar fantastiku: papīra spēks pieaug tūkstoš reižu.

Kādas kaislības izraisa nauda! Kas gan nav lasījis par “zelta drudzi”, ko tik talantīgi ir aprakstījis Džeks London. Šobrīd vienā polā ar draudiem un vardarbību naudas ražu vāc reketieris. Otrā polā miljonārs — labdaris — veido fondus, kas palīdz zināšanu kārajiem jauniešiem, kā arī atbalsta zinātniekus, kultūru vai arī pabaro ar šķīvi zupas tos, kuriem naudas nav ne graša.

Nauda ir spēks, to māca dzīve, un šis spēks var būt labs un ļauns!

Patiešām, kas tad ir nauda?

Kādreiz varēja uz šo jautājumu atbildēt īsi un skaidri: nauda ir prece — vispārējais ekvivalents. Šāds formulējums pieder pagātnei. Tas vairs neatbilst mūsdienu realitātēm. Jautājums par naudu pašlaik pieder pie vissarežģītākajām ekonomikas problēmām.

Zinātnieki — gudrās galvas — pēc ilgas prātošanas un strīdiem ir nolēmuši: nauda ir tas viss, kas pilda tās funkcijas. Nav svarīgs naudas materiāls — lopiņš, zvērauda, zivs, gliemezis, sāls, tēja, dzelzs, varš, sudrabs, zelts, platīns, papīrs, elektroniskie signāli —, bet nozīmīga ir noteiktu funkciju pildīšana, kas nesaraujami saistīta ar cilvēku savstarpējām attiecībām.

1. NAUDAS FUNKCIJAS

1.1. Vispārējā maiņas līdzekļa, apgrozības un maksāšanas līdzekļa funkcija

Nejauša maiņa kļūst regulāra. Mūsu senči rikojās racionāli. Tie centās iemainīt to, kas tiem bija neatliekami vajadzīgs. Bet ko dot pretī, kādu ekvivalentu? Skaidrs, jādod kāds paša mantas pārpalikums, bez kura varēja iztikt. Tā izcēlās maiņa — sākumā nejauša, kad mainīja preci pret preci ($P - P$). Pag, pag, teiks mūsdienu apstākļu zinātājs, tas jau ož pēc bartera, t.i., maiņas bez naudas starpniecības, ko plaši piekopa bijušajā PSRS, sairstot sociālistiskajai plānsaimniecībai ar tās resursu sadales sistēmu, limitiem un norikojumiem. Pēc Krievijas finansiālā kraha 1998. gada augustā bartera darījumi no jauna Latvijas un Krievijas attiecībās kļuva aktuāli. Brīnišķīgi, teiks kāds prātvēders, cilvēce tiek vaļā no neganta starpnieka — naudas. Bet, ja labi padomā, barters ir nelaime, normālas attīstības bremze, solis atpakaļ uz sen pārvarēto pagātņi. Lai pastāvētu barters, ir nepieciešama partneru vajadzību precīza sakrišana. Tas nozīmē, ka jāorganizē speciāls meklēšanas centrs, kas pa visu pasauli centīsies atrast partnerus, kam būtu nepieciešama gaužām atšķirīgu preču mainīšana. Turklāt vēl būtu jāsakrīt maiņas proporcijām pēc kaut kāda nezināma kritērija. Citiem vārdiem, barters kā visaptveroša normāla maiņas sistēma ir praktiski neiespējama, būtībā utopija. Padomāsim vēl par vienu bartera pazīmi — maiņas proporciju skaitu. Ja kopējais apmaināmo labumu skaits ir 3, tad ir nepieciešamas tikai 3 atšķirīgas maiņas proporcijas. Ja mainīsim 4 preces bez naudas starpniecības, maiņas proporciju skaits jau sasniegs 6. Pāriesim pie reālākiem skaitļiem mūsu tautsaimniecībā, piemēram, pie minimāla skaitļa — 100 000 preču, un nepieciešamo maiņas proporciju skaits (lasi un brīnies!) sasniegs 5 miljardus (precīzi — 4 999 500 000). Modernā industriālā lielvalstī dažādu nosaukumu preču skaits sasniedz simtiem miljonu, bet katrai precei vēl ir liels skaits variantu un desmitiem lielumu. Līdz ar to kļūst nepieciešams fantastisks skaits maiņas proporciju, ar kurām netiktu galā visjaudīgākā supermoderna elektronskaitļošanas mašīna.

Pirmā funkcija — maiņas līdzeklis. *Homo sapiens* atrada izeju. Tūkstoš gadu pieredze, kļūdu un izmēģinājumu metode deva iespēju izvīrīt no preču masas preci, ko visbiežāk mainīja. Pret šo preci pārdevējs labprāt mainīja savu preci, jo prakse mācīja, ka pret šo preci varēja iemainīt

patiešām nepieciešamo labumu. Te jau var runāt par *maiņas līdzekļa funkciju*. Pircējam tieši tā prece, ko viņam piedāvāja pārdevējs, būtībā nebija vajadzīga. Viņam, pircējam, šī prece bija nepieciešama tikai kā starpnieks, kā prece, pret kuru var iemainīt jebkuru citu preci. Formula $P - P$ (barters — prece pret preci) transformējas formulā $P - N - P$, kur N ir nauda, kas pilda savu pirmo funkciju — starpnieka lomu maiņā — maiņas līdzekļa, apgrozības un maksāšanas līdzekļa funkciju. Sākumā varēja runāt par preci — vispārējo ekvivalentu. Bet, kad šī prece — vispārējais ekvivalents — cieši jo cieši saauga ar noteiktu materiālo labumu ilglaicīgā periodā un plašā jo plašā teritorijā, varēja jau runāt par naudu kā noteiktu funkciju vienību. Vispirms naudas funkcijas pildīja materiālie labumi — preces, izsakot maiņas attiecības starp cilvēkiem. Nekavēsimies pie naudas kā preces vēstures. Tas ir garš un saistošs stāsts, kas sākas ar lopiem, zvērādām, zivīm un beidzas ar sudrabu un zeltu. Tikai iegaumēsīm: pirmā nauda bija preču nauda, un miljonos un miljonos maiņas aktu nauda labi pildīja savu pirmo maiņas starpnieka funkciju. Preču naudas tēls cilvēka apziņā gadsimtiem ilgi saistījās ar zeltu.

Kāpēc zelts kļuva par naudas preci. Cēlmetāls zelts pats par sevi ne no dabas, ne no Dieva nav nauda. Bet droši var apgalvot, ka zelts ir visai piemērots naudas funkciju teicamai pildīšanai. *Pirmkārt*, mazs zelta svara daudzums pārstāv lielu naudas daudzumu, tātad ir gaužām ērts pārnēsāšanai makā. *Otrkārt*, zelts ir labi dalāms, un katra tā daļa saglabā zelta cēlās īpašības; nav sevišķu tehnisku grūtību pēc svara pilnīgi vienādu monētu kalšanā. *Treškārt*, zelts neoksidējas, tā ir prece, ko rūsa un kodes neēd; tā saglabā savas īpašības paaudzū paaudzēm. To var krāt zeķē, lādē, zem matrača, nodot mantiniekiem, norakt zemē, paslēpt līdz labākiem laikiem. Tas viss ir īpaša zelta fetiša pamats: cilvēki sāk piedēvēt šim cēlmetālam pārdabiskas īpašības.

Mūsdienās zelta naudas fetišs pieder neatsaucamai pagātnei: citi materiāli tagad ir ievērojami piemērotāki naudas funkciju pildīšanai.

Preču maiņas matrica¹

		PIEDĀVĀJUMS						
		A	B	C	D	E	F	N
P I E P R A S Ī J U M S	A	o	O	O	O	O	O	X
	B	O	o	O	O	O	O	X
	C	O	O	o	O	O	O	X
	D	O	O	O	o	O	O	X
	E	O	O	O	O	o	O	X
	F	O	O	O	O	O	o	X
	N	X	X	X	X	X	X	o

Nauda un tirgus. Jautājums ir vienkāršs: ja tirgus ir īpašs ekonomisks mehānisms, kas savieno pieprasījumu un piedāvājumu, pircēju un pārdevēju, ražotāju un patērētāju, tad šo savienošānu ar savu pirmo funkciju veic nauda. Normāls preču resursu (ražojumu un pakalpojumu) tirgus nav atraujams no naudas. Turklāt tirgus operāciju konkrētā organizācija ir cieši saistīta ar naudas materiālu.

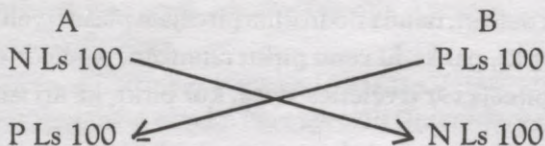
Labu priekšstatu par naudas saiknēm ar tirgus pieprasījumu un piedāvājumu sniedz preču maiņas matrica ar naudu kā starpnieku (sk. 1.1. attēlu).

Matrica rāda: pirmo preci A nav jēgas mainīt pret preci A (to raksturo punkts o). Tāpat prece B nekad netiks mainīta pret tādu pašu preci B utt. Preces A, B, C, D, E, F tieši savā starpā neapmainās (O; nav bartera). Matricas preču apmaiņa notiek tikai ar naudu (to raksturo N, X).

Naudas pirmā funkcija aptver visai atšķirīgus maiņas un samaksas variantus.

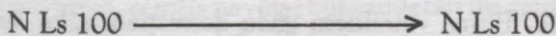
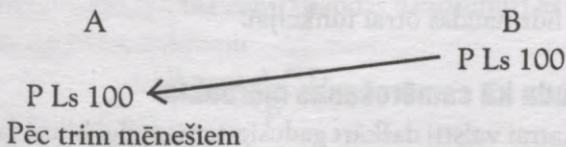
Pirmās funkcijas pirmais variants. Pircējs A veikalā, kas pieder pārdevējam B, nopērk preci par Ls 100 un par pirkumu uzreiz samaksā.

¹ Woll Artur. *Allgemeine Volkswirtschaftslehre*. — 10. Auflage. — München: Vahlen, 1990. — S. 457.

Nauda vienlaikus ir gan apgrozības līdzeklis, gan arī maksāšanas līdzeklis.

Pirmās funkcijas otrais variants. Pircējs A pērk no pārdevēja B preci par Ls 100 uz kredīta; par pirkumu, tagad jau kā par parādu, tiek samaksāts pēc trim mēnešiem.

Šajā gadījumā naudas kustība laika ziņā (pēc trim mēnešiem) ir atrauta no preču kustības. Starp pārdevēju un pircēju veidojas principiāli jaunas attiecības — kredīta attiecības. Pārdevējs ir kreditors, bet pircējs — debitors. Nauda joprojām pilda apgrozības un maksāšanas līdzekļa funkciju, bet tai tagad ir būtiskas īpatnības, salīdzinot ar pirmo variantu. Taču ar to atšķirības starp variantiem vēl nebeidzas. Pārdošana ar samaksas atlikšanu uz vēlāku laiku jeb pārdošana uz kredīta parasti izraisa parādzīmes rašanos.

Vekselis parādzīme. Ja šai parādzīmei ir noteikta juridiska forma, tad tas ir vekselis, ko debitors izraksta kreditoram. Ja kreditoram ir jāsamaksā par kādu darījumu vēlākā termiņā vai jādzēš kāds savs parāds, tad viņš to var izdarīt, nododot sava debitora vekseli savam kreditoram. Pēdējam savukārt nav liegts, kārtojot parādu, šo vekseli nodot tālāk u.tml. Tā vekselis nonāk apgrozībā un pilda vienu no naudas funkcijām, proti, maksāšanas līdzekļa funkciju. Lai vekseli apgrozība, to tālāka nodošana būtu tiesiski apstiprināta, ir nepieciešams indosaments, t.i., pārveduma uzraksts vekseli otrā pusē ar parakstu, kas apstiprina, ka vekselis ir pārgājis citas personas rokās ar tālākas rīcības tiesībām. Tā parādzīmes (vekseļi) apgrozībā paplašina naudas pirmās funkcijas darbības lauku.

Nosacījumi. Izdarīsim dažus secinājumus: *pirmkārt*, lai nauda varētu sekmīgi pildīt savu pirmo funkciju, cilvēkiem jābūt ar mieru šo naudu pieņemt, atzīt monētu vai papīra zīmi par naudu; jāpiebilst, ka jebkurus vekseļus pārdevējs ne vienmēr pieņem; *otrkārt*, naudai jāpārstāv noteikta

vispārējā pirktspēja; *treškārt*, nauda nodrošina pircējam plašu izvēles brīvību lemt, ko pirkt, cik pirkt, par kādu cenu pirkt; *ceturtkārt*, pateicoties naudas pirmajai funkcijai, pircējs var izvēlēties vietu, kur pirkt, kā arī izraudzīties tīkamu partneri.

Te mēs no jauna redzam, ka nauda kā apgrozības līdzeklis ir organiski saistīta ar tirgus ekonomikas pazīmēm. Naudas pirmā funkcija ir nepārprotami tirgus ekonomiskās brīvības simbols.

Maiņas aktiem, samaksas operācijām ir nepieciešama salīdzināšanas mēraukla. Te nonākam līdz naudas otrai funkcijai.

1.2. Nauda kā samērošanas mēraukla¹

Nacionālā nauda. Katrai valstij dažkārt gadusimteniem ilgi bijusi sava nacionālā naudas sistēma.

Starptautiskā nauda. Pirms vairākiem gadu desmitiem sāka ieviest starptautiskas naudas vienības. Starptautiskais valūtas fonds starpvalstu norēķiniem sāka lietot SDR, Eiropas valūtas savienībai kopējā nauda bija ekijs, ko ar 1999. gada 1. janvāri pēc Eiropas monetārās ūnijas (EMU) lēmuma sāka nomainīt eiro.

Samērošanas iespēja. Nosakot naudas vienību, kļūst iespējams samērot, naudas izteiksmē salīdzināt jebkuras preces — sērkokociņu kārbu ar divpadsmitstāvu namu, kilogramu sviesta ar mēbeļu garnitūru, lodīšu pildspalvu ar jaunāko automašīnas modeli utt. Nauda dod iespēju ar vienotu mērauklu salīdzināt itin visus ražojumus un pakalpojumus, pat samērot dabas resursus.

No tirgus pieredzes izriet, ka visām precēm (ražojumiem un pakalpojumiem) ir kāds kopsaucējs. Marksisti, sekojot priekštečiem klasiķiem, problēmu atrisināja samērā vienkārši. Bez vismazākajām šaubām tika apgalvots, ka itin visām precēm piemīt vērtība. Preces vērtības lielumu nosaka sabiedriski nepieciešamais pilnīgi vienveidīga abstraktā darba daudzums. Kopsaucējs ir atrasts. Preču vērtības samērošanai pietiek salīdzināt tajās ietverto, no konkrētām īpatnībām atbrīvoto abstraktā darba daudzumu sabiedriski nepieciešamo normu ietvaros. It kā tirgus šo problēmu atrisina bez grūtībām.

Cenu pamats — galējais derīgums. Mūsdienu cenu teorija tādu samērošanas filozofisko modeli uzskata par dzīvei neatbilstošu. Par cenu

¹ Mēs apzināti otro naudas funkciju neraksturojam kā vērtības mēru. Daudzās grāmatās par mikroekonomikas jautājumiem vērtības kategorija netiek ne pieminēta, ne izskaidrota. Tāpēc nav pamata naudas otro funkciju saistīt ar vērtības mērīšanu.

pamatu tiek izvirzīts preču *galējais derīgums*. Tas prasa principiāli citu pieeju naudas otrai funkcijai.

Pasekosim, kā darbojas atsevišķa pircēja (arī pircēju masas) motivācijas mehānisms saistībā ar naudu. Nav speciāli jāpierāda, ka katrs pircējs kaislīgi vēlas par izdoto naudas summu maksimizēt iegūstamo *kopējo derīgumu*. Ideālā variantā tas kļūst iespējams, ja katrs atsevišķs pirkums nodrošina visaugstāko galējo derīgumu, rēķinot uz naudas vienību. Ir maz ticams, ka šāds ideāls variants reāli pastāvēs. Tālākā analizē apzīmēsim preces galējo derīgumu ar GD, bet cenu (naudas daudzumu) ar c. Pērkot pirmo preci A, mēs iegūstam dalījumu

$$\frac{\text{Preces A GD}}{P}$$

kas raksturo galējo derīgumu caurmērā uz vienu naudas vienību. Pērkot nākamo preci, pircējs nevēlas būt zaudētājs un cenšas iegūt uz katru naudas vienību ne mazāku galējo derīgumu. Šo pircēja motivāciju var apzīmēt kā vienādojumu

$$\frac{\text{Preces A GD}}{P_1} = \frac{\text{Preces B GD}}{P_2}$$

Trešais pirkums saglabā iepriekšējo motivāciju — iegūt uz katru naudas vienību vismaz tik pat daudz derīguma kā iepriekš. Nākamie pirkumi pircēja motivāciju nemaina, un mēs nonākam līdz formulai:

$$\frac{\text{Preces A GD}}{P_3} = \frac{\text{Preces B GD}}{P_2} \dots = \frac{\text{Preces Z GD}}{P_n}$$

Nobela prēmijas laureāts ekonomikā P. Semjuelsons secina, ka darbojas ekonomikas likums par vienādu galējo derīgumu uz naudas vienību. Tālākais secinājums jau ir nepārprotams: kopsaucējs visu preču salīdzināšanai ir galējais derīgums; to apstiprina tēze, ka vienādas naudas vienības pārstāv vienādu galējo derīgumu.

Protams, mums ir darīšana ar vienu no tipiskiem ekonomiskās rīcības motivācijas likumiem, kas tirgū darbojas tikai kā tendence ar daudzām svārstībām. Vienkāršojot iespējamās situācijas, pieņemsim, ka pircēji, iegādājoties preci B, uz naudas vienību gūst lielāku galējo derīgumu, nekā pērkot preci A. Dabiska reakcija acīmredzot būs tāda, ka pircēji paplašinās preces B pirkumus (motīvs — lielāks galējais derīgums) un samazinās preces A iegādi, kurai mazāks galējais derīgums. Ja iedziļināsimies galējā derīguma teorijā, konstatēsim, ka, vairāk pērkot preci B, tās galējais derīgums samazināsies, bet

preces A galējais derīgums augs. Notiks galējā derīguma izlīdzināšanās un istenosies iepriekš minētā formula līdz ar P. Semjuelsona izvīzīto likumu¹.

Nauda savā otrā funkcijā sekmīgi darbojas kā salīdzināšanas mēraukla tieši tāpēc, ka tā ir galējā derīguma mērs.

Cenu mērogs. Vēsturiski salīdzināšanas mērauklas funkcija obligāti bija jāpapildina ar cenu mērogu, t.i., bija jāfiksē nacionālās naudas vienības saturs. Tas nozīmē, ka valstij bija jāpieņem juridisks akts, kas nosaka, ka viena naudas vienība līdzinās noteiktam naudas preces daudzumam. Tā kā naudas prece pat līdz neselai pagātnei bija galvenokārt zelts, tad cenu mērogs tika noteikts kā precīzs zelta svara daudzums. Ja apgrozībā bija sudraba monētas, cenu mērogs tika izteikts sudraba svarā.

Vēsturisku apstākļu dēļ naudas attiecībās ilgu laiku īpaša nozīme bija dolāra cenu mērogam. Turklāt veidojās tiešs sakars starp oficiālo zelta cenu un cenu mērogu. Tā kopš 1934. gada vienas Trojas unces (31,1035 g) zelta oficiālā cena bija 35 dolāri. Līdz ar to viena dolāra zelta saturs jeb cenu mērogs bija 0,88867 g tīra zelta.

Lats = franks. Lata cenu mēroga pamatā bija tā zelta saturs, kas no 1922. gada līdz 1936. gadam līdzinājās 0,29032254 g tīrā zelta; tas savukārt atbilda Francijas franka zelta saturam. Tas nozīmēja, ka 1 lats = 1 franks. Jāatšķir juridiski noteiktais un faktiskais cenu mērogs. Iemesls tam ir inflācija, kad reālam cenu mērogam ir mazāks zelta saturs nekā oficiāli izsludinātajam.

Devalvācija. Saimniekošanas praksē mēs diezgan bieži sastopamies ar naudas vienības *devalvāciju*. Praktiski tas nozīmē, ka naudas vienības zelta saturs tiek oficiāli pazemināts. Tā 1936. gada 28. septembrī tika devalvēts Latvijas lats: turpmāk zelta saturs vienam latam tika noteikts 0,1758 g tīra zelta apmērā. Šo devalvāciju noteica gan konkrēti saimnieciskie apstākļi, gan Latvijas pievienošanās Lielbritānijas sterliņu mārciņu blokam.

Īpatnība bija tā, ka lata zelta saturu vairs nenoteica patstāvīgi, bet gan ar Lielbritānijas sterliņu mārciņas starpniecību (sterliņu mārciņas zelta saturs bija 4,43425 g tīra zelta, bet lata zelta saturs tika pielīdzināts 0,0396487 sterliņu mārciņām). Devalvācija vienlaikus nozīmē cenu mēroga samazināšanu, arī nacionālās valūtas kursa pazemināšanu salīdzinājumā ar ārzemju valūtām. *Inflācija* nozīmē slēptu devalvāciju.

Revalvācija. *Revalvācija* ir tieši pretēja parādība devalvācijai, t.i., naudas

¹ Libermanis G. *Tirgus cena, konkurence*. — R.: Kamene, Ekonomists. — 1994. — 130 lpp.

vienības zelta saturs un cenu mērogs tiek palielināts. Šāda revalvācija var notikt oficiāli un reāli, tajā skaitā nacionālās valūtas kursa celšanās gadījumā.

Zelts vairs nav naudas prece. Šis apraksts par naudas vienības zelta saturu un oficiālo cenu mērogu pieder neatgriežamai pagātnei. Sākotnēji naudas funkcionēšanas prakse un pēc tam Starptautiskā valūtas fonda 1976. gada Jamaikas sesija "nometa" zeltu no naudas preces augstā troņa (formāli kopš 1978. gada 1. aprīļa). Jau kopš 1975. gada vairs netika publicēts valstu naudas vienību zelta saturs; sākās process, ko dēvēja par zelta demonetizāciju. Zelts kļuva par parastu preci; tam nebija vairs speciālas lomas naudas otrās funkcijas pildīšanā.

70. gados, pārejot uz "peldošajiem kursiem", t.i., uz kursiem (cenu), ko nosaka vienīgi apmaināmo valūtu pieprasījuma un piedāvājuma samērs, zūd arī devalvācijas un revalvācijas kategorijas. Valūtas kursi ik dienas "peld", proti, tie svārstās uz augšu vai uz leju bez jebkāda sakara ar zeltu. Par devalvāciju un revalvāciju var runāt vienīgi tad, ja kāda nacionālā valūta ir cieši "piekalta" kādai citai valūtai.

Eiro pirmie soļi. Ar 1999. gada 1. janvāri ierobežoti (tikai bezskaidras naudas norēķiniem) sāka darboties Eiropas monetārā ūnija (EMU) 11 ES valstu sastāvā ar kopējo valūtu eiro. Priekšstatu par eiro starta pozīciju dod attiecība 1 USD = 1,12 eiro.

1.3. Nauda kā bagātību saglabāšanas un uzkrāšanas līdzeklis

Bagātība vispārējā formā. Bagātību var saglabāt un uzkrāt divās formās: naturāli lietiskā un naudas formā. Viens bagāts vīrs pirks zemi, māju, veselu automašīnu parku, vecmeistaru gleznas, dārgas mēbeles, vismodernāko videotehniku un audiotehniku, briljantus. Turpretī cits bagātnieks, nebūt neatsakoties no dzīves baudīšanas, krās naudu. Abi domās par mantiniekiem un būs norūpējušies par to, kā bagātību saglabāt. Stihiska dabas nelaime var iznīcināt māju kopā ar dārgām mēbelēm, vecmeistaru gleznām un vismodernāko tehniku, uz mūžīgiem laikiem aprakt briljantus mājas seifā.

Nauda ir bagātība vispārējā formā, un prātīgs cilvēks to glabā bankā, kur tā vēl nemitīgi pieaug. Zemestrīce vai plūdi bagātību vispārējā formā nesks, bet naudas īpašnieks baidās no inflācijas kā velns no krusta; arī banka neveiksmes gadījumā var "izlidot skursteni".

Izvirzās arī likviditātes problēma. Ja tev ir skaidra nauda, tad likviditāte ir maksimāla: atkarībā no naudas daudzuma tu vari pirkt nekavējoties itin visu, kas sirdij tik. Citiem vārdiem, naudu vienmēr var pārvērst precēs naturāli lietiskā formā.

Sarežģītāk ir otrādi — bagātību naturāli lietiskā formā pārvērst naudā. Likviditāte te ir ievērojami zemāka. Atrast naudīgu pircēju, kas alkst pirkt tieši tavu māju, zemi, tavas gleznas vai briljantus, gūt īpašumā tavu lepno automobili, nemaz nav tik vienkārši. Jāmeklē speciālisti — starpnieki; vecmeistaru gleznas var mēģināt pārdot speciālu firmu izsolēs, kas pārāk bieži nemaz nenotiek. Naudas maksimālā likviditāte ir tās kardināla priekšrocība, būtiska trešās funkcijas pazīme. Naudas daudzums ir visai aktīvs ekonomiskās rīcības motivācijas elements.

1.4. Nauda kā sabiedriska spēks

Zelts kā pasaules cars. Naudas augstajai likviditātei ir vēl viens aspekts. Nauda ir sabiedriska spēks gan privātās rokās, gan valsts īpašumā. Nauda kļūst par attiecību nesēju, kas pauž varu, diktē citiem cilvēkiem viņu rīcību, pakļauj sev uzņēmējus, jaucas politikā. Nauda (zelts) ir visvarena. Te nav vajadzīgi dziļi ekonomiski pētījumi.

Nocitēsim Mefistofeļa kuplejas no operas "Fausts":

Zelta teļš ir pasaules cars —

Viņu vienu katru dienu

Simtiem pielūdz ļaužu bari,

Visiem pēc zelta rokas trīc.

Kalps un karalis, augsti, zemi,

Visi gaida, ko viņš lems.

Viņa priekšā ceļus loka

Zeltā saistīts ļaužu prāts —

Sātans savu ļaužu vāc!

Zelta teļš visvarens dievs,

Viņa vara visu dara.

Debess valdnieks viņš paties'!

Cilts pret cilti, dēls pret tēvu,

Zeltam klausot, cīņā iet,

Nebeidz baltas asinis liet;

Tautas uzņem grūtu postu.

*Apstulbots ir ļaužu prāts —
Sātans savu ļļauju vāc!*

Lai lasītājs pats spriež, cik laikmetīgi ir šie panti!

Vai drīkstam aizmirst mafiju, reketu, pasūtījuma slepkavības, kad sātans savu ļļauju vāc! Pārejas periods, agrīnā tirgus ekonomika tam ir labvēlīga augsne.

1.5. Nauda kā ekonomiskās informācijas nesēja

Informācija naudas ietērpā. Ir maz ticams, ka mūsdienās kāds apstrīdēs tēzi, ka informācijas loma pārvaldes procesos augtin aug.

Kas ir nepieciešams sekmīgai uzņēmējdarbībai un tautsaimniecības vadībai? Nauda sniedz visdažādāko un visai nepieciešamo informāciju.

Pirmkārt, tā sniedz informāciju par pieprasījumu;

otrkārt, informāciju par ražošanas izmaksām;

treškārt, informāciju par saņemto un gaidāmo peļņu;

ceturtkārt, informāciju par investīcijām.

Piektkārt, cena naudas formā informē par pieprasījuma un piedāvājuma samēru.

Sestkārt, budžets ir bagāts informācijas avots naudā, kas atspoguļo ekonomisko procesu rezultātus tautsaimniecībā, kā arī nepieciešamos naudas līdzekļus normālai attīstībai.

Septītkārt, informācija par dzīves līmeni bez naudas nevar iztikt.

Astotkārt, tirdzniecības bilance kā eksporta un importa salīdzinājums ir nepieciešama naudā.

Devītkārt, maksāšanas bilance pēc savas dziļākās būtības ir izsakāma naudā un vienīgi naudā.

Desmitkārt, depozīts, noguldījums — tipiska informatīva naudas kategorija.

Vienpadsmitkārt, kredīts tiek piešķirts naudas formā, informējot par naudas pieprasījumu.

Divpadsmitkārt, iekšējais parāds — informācija valstij par nepieciešamību iekasēt naudu parāda dzēšanai.

Trīspadsmitkārt, ārējais parāds — informācija par brīvi konvertējamo valūtu, kas jāuzkrāj parāda dzēšanai; arī informācija naudā par pašu līdzekļu trūkumu ekonomiskajai attīstībai vienlaikus informē par šī parāda robežu, ko tālāk nedrīkst pārsniegt.

Četrpadsmitkārt, kopsavilkuma informācija, ko sniedz iekšzemes

kopprodukts, nacionālais kopprodukts, nacionālais ienākums, ir uztverama tikai un vienīgi naudā.

Piecpadsmītkārt, rentabilitāte — informācija par uzņēmējdarbības izdevīgumu un efektivitāti — ir tipisks naudas rādītājs.

Sešpadsmītkārt, amortizācijas fonds — informācijas avots par naudas līdzekļiem pamatkapitāla atjaunošanai.

Septiņpadsmītkārt, valūtas kurss — informācija naudā par iekšējo un ārējo ekonomisko procesu sarežģītu mijiedarbību.

Astoņpadsmītkārt, informāciju par konta atlikumu naudā sniedz *Latkarte* — elektroniskā debetkarte.

Šo uzskaiti varētu vēl turpināt. Bet jau ar šiem piemēriem pietiek, lai raksturotu naudu kā uzņēmējdarbības un tautsaimniecisko sakaru informācijas atbildīgu nesēju.

1.6. Uzdevumi

1. uzdevums

Pagātnē kādas valsts naudas vienībai bija cenu mērogs zeltā, kas līdzinājās 0,4 g tīrā zelta. Šis naudas vienības cenu mērogs tika devalvēts par 25%. Kāda bija preces cena, kas sākotnēji līdzinājās 36 g tīra zelta?

Kāds turpmāk bija šis naudas cenu mērogs?

Kāda bija preces cena pirms un pēc devalvācijas?

2. uzdevums

Pagātnē kādas valsts naudas vienības cenu mērogs līdzinājās 0,4 g tīrā zelta. Šis naudas vienības cenu mērogs tika revalvēts par 40%. Kādas preces sākotnējā cena sākotnēji līdzinājās 2,8 g tīra zelta? Kāds turpmāk būs šīs preces cenu mērogs? Kāda būs preces cena pirms un pēc revalvācijas?

3. uzdevums

Kādas preces cena Eiropas monetārās ūnijas valstī 1999. g. 1. janvārī bija 56 USD. Kāda būs šī cena euro?

1.7. Secinājumi

Ilgais naudas attīstības ceļš, daudzi materiāli, kas vēsturiski līdz mūsu dienām izpildīja naudas lomu, izvirza jautājumu, kas īsti ir nauda? Par naudu dēvēt kādu konkrētu materiālu nav pieņemami, jo šāda atziņa nonāktu pretrunā ar vēstures realitātēm. Mūdienu teorijai jāatzīst, ka tas viss, kas pilda naudas funkcijas, ir nauda.

Pirmā funkcija ir acīmredzama: vispārējā maiņas līdzekļa, apgrozības līdzekļa un maksāšanas līdzekļa funkcija. Turklāt vienalga, vai tiek maksāts skaidrā naudā, bezskaidras naudas norēķinos, vai notiek pirkuma tūlītēja apmaksa vai parāda dzēšana.

Prakse plaši rāda, ka naudas otrā funkcija ir būt par samērošanas mērauklu. Ja runa ir par preču pasauli, tad samērot naudā var patiešām visu. Problēmu krietni sarežģī galējā derīguma samērošanas jautājums. Ievērojot konkurences mahānisma darbību privātā īpašuma apstākļos, ir pierādāms P. Semjuelsona atklātais likums par vienādu galējo derīgumu uz naudas vienību.

Kamēr apgrozījās preču nauda, darbojās cenu mērogs: noteikts vienveidīgs naudas preces svāra daudzums, kas dotā valstī ar tiesiska akta palīdzību pieņemts par naudas vienību. Ekonomiskā situācija var rosināt valsti cenu mērogu palielināt (revalvācija) vai samazināt (devalvācija). Šī problēma ir cieši saistīta ar preču eksporta veicināšanu vai iegrožošanu (devalvācija), vai arī ar importa palielināšanu un eksporta konkurētspēju mazināšanu (revalvācija).

Naudas trešā funkcija ir bagātību saglabāšanas un uzkrāšanas līdzeklis. To nosaka apstākļi, ka nauda pārdzīvo bagātību tās vispārējā formā. Skaidrai naudai ir visaugstākā likviditāte, spēja bez kavēšanās pārvērsties par (pirkt) jebkuru preci, gan ražojumu, gan pakalpojumu.

Tas piešķir naudai īpašu varu, pakļauj sev cilvēkus, liek naudai darboties kā sabiedriskam spēkam ar to principiālo īpatnību, ka šis spēks atrodas gan privātās rokās, gan valsts rīcībā. Mūsdienās ekonomiskās uzvedības motivācija reti kad notiek bez naudas starpniecības. To sekmē arī apstākļi, ka saimniekošanā nauda ir universāls ekonomiskās informācijas nesējs. Iekšzemes un nacionālais produkts, tautsaimnieciskās proporcijas, ekonomiskā efektivitāte, investīcijas, maksāšanas bilance, kādas sīkas preces cena un tās izmaiņa tiek izteikta naudas formā. Inflācija ir tipisks naudas fenomēns.

1.8. Pamattermini¹

Nauda	Money	Деньги
Naudas funkcijas	Functions of money	Функции денег
Vispārējā maiņas līdzekļa, apgrozības	Medium of exchange and payment function	Функция всеобщего средства

¹ Pamatterminus angļu valodā tulkojusi LU maģistre Daira Baranova.

un maksāšanas līdzekļu funkcija		обмена, обращение у платежа
Tūlītējā apmaksa	Immediante payment	Немедленная оплата
Parāda apmaksa	Discharge of debt (debt service payment)	Оплата долга
Nauda kā samērošanas mēraukla	Money as unit of account	Деньги как средство сравнения
Cenu mērogs	Scale of prices	Масштаб цен
Devalvācija	Devaluation	Девальвация
Revalvācija	Revaluation	Ревальвация
Nauda kā bagātību saglabāšanas un uzkrāšanas līdzeklis	Money as a store of value	Деньги как средство сохранения и накопления богатства
Nauda kā sabiedriska spēks	Money as a public force	Деньги как общественная сила
Nauda kā ekonomiskās informācijas nesēja	Money as an economic information disseminator	Деньги как носитель экономической информации

1.9. Pašpārbaudes jautājumi

1. Kas un kāpēc ir nauda?
2. Kādas ir naudas funkcijas?
3. Ar ko atšķiras parāda apmaksa no pirkuma tūlītējās apmaksas?
4. Kā nauda darbojas kā samērošanas līdzeklis?
5. Kā pamatojams P. Semjuelsona likums par vienādu galējo derīgumu uz naudas vienību?
6. Kas ir cenu mērogs? Kad tiek juridiski fiksēts cenu mērogs?
7. Kas ir devalvācija un kāda ir tās atšķirība no revalvācijas?
8. Kāpēc nauda spēj būt bagātību saglabāšanas un uzkrāšanas līdzeklis?
9. Kāpēc nauda ir sabiedriska spēks?
10. Kas ir likviditāte? Kas raksturo skaidras naudas likviditāti?
11. Kāpēc nauda spēj būt par ekonomiskās informācijas nesēju?
12. Kāda ir naudas loma ekonomiskās uzvedības motivācijas mehānismā?

2. NAUDAS VEIDI

Pēdējais gadsimts. Neiedziļināsimies vēsturē, kas ir bagāta ar naudas materiāla daudzveidību. Aprobežosimies ar pēdējo gadsimtu, salīdzinot naudas veidus mūsdienās ar tiem, kas apkalpoja tirgus ekonomiku 19. gadsimta nogalē.

Autors apzinās, ka 2.1. tabulai ir formāls raksturs un tā pilnā mērā neizceļ naudas veidu principiālās īpatnības mūsdienās. Bez sīkākas analīzes nevar tikt skaidrībā par naudas veidu būtību 20. gadsimta nogalē.

2.1. Sudraba, zelta, platīna monētu nozīme mūsdienās

Mūsdienų dārgmetālu monētas. Vai mūsdienās kādā valstī tiek kaltas monētas no dārgmetāliem? Atbilde nepārprotami skan: "Jā"! Bet kāpēc 2.1. tabulas labajā pusē augšējā rindā ir ievilkta svītra? Pretruna? Kļūda? Nekādā gadījumā! Pievērsīsimies faktiem. Dienvidāfrikas Republikā regulāri kaļ zelta monētas — *kruggerenderus*, kas tieši sver vienu Trojas unci tīrā zelta.

Anglija laiž apgrozībā *soverenus*. Francija 1985. gadā par godu Emilam Zolā izlaida 100 *franku* sudraba monētu. Šajā gadā tāda pati sudraba monēta tika kalta par godu Marijai Kirī. Pēc gada Francijā kā brīvības simbols dienas gaismu ieraudzīja franka platīna monēta (tās svars — 20 g, raudze — 999).

1993. gadā Latvijas Banka izlaida jubilejas *latus*, atzīmējot Latvijas brīvvalsts dibināšanas 75. gadadienu. 2 lati bija bronzas kaluma, 10 lati — sudraba, bet 100 lati — zelta kaluma. 1980. gadā PSRS par godu Maskavas olimpiādei izlaida apgrozībā 10 *rubļu* sudraba, 100 rubļu zelta un 150 rubļu platīna monētas. Šādu piemēru minēšanu varētu turpināt.

Naudas veidi

19. gs. pēdējā trešdaļa	20. gs. pēdējā trešdaļa
1. Pilnvērtīgas sudraba un zelta monētas	1. —
2. Sīkā maiņas nauda no krāsainiem metāliem	2. Sīkā maiņas nauda no krāsainiem metāliem
3. Papīra nauda kā valsts kases zīmes	3. Papīra nauda no dažāda materiāla (papīrs, krāsainie metāli), ko emitē valsts kase
4. Kredītnauda 4.1. vekseli 4.2. čeki 4.3. banknotes, kas apmaināmas pret zeltu	4. Kredītnauda 4.1. vekseli 4.2. čeki 4.3. banknotes, kas nav apmaināmas pret zeltu
5. Beztermiņa noguldījumi (depozīti) kredītiestādēs, ko apkalpo čeki	5. Beztermiņa noguldījumi (depozīti) kredītiestādēs, ko apkalpo čeki, kredītkartes un debetkartes
6. Terminētie un krājnoguldījumi kredītiestādēs	6. Terminētie un krājnoguldījumi kredītiestādēs

Kam ir paredzētas šīs dārgmetālu monētas? Vai normālai apgrozībai tirgū, pirkšanas un pārdošanas aktu apkalpošanai? Nekādā gadījumā! Pat tīri praktiski tas nebija iespējams, jo šo monētu skaits bija visai ierobežots. Kā piemēru varam minēt Franciju, kur 1936. gadā izlaida tikai 9500 platīna monētas. Šo monētu faktiskā cena tirgū ievērojami pārsniedza nominālu, un tās bija domātas kā pievilcīgs "gardums" numismātiem un tiem, kas vēlējās krāt bagātību dārgmetālu monētu formā. Var droši apgalvot, ka šīs monētas nepildīja naudas pirmo funkciju un tāpēc par naudu, kas ir organiska trīs funkciju vienotība, nav uzskatāmas. Runa ir par dārgmetāliem, kam tīri formāli ir naudas monētas forma. Ir arī izņēmumi. 1998. gadā Latvijas Banka laida apgrozībā 100 latu zelta monētas. Pirmo partiju zibens ātrumā izpirka. Kaut arī šīs zelta monētas bija domātas kā apgrozības līdzeklis, maiņas līdzeklis līdzās pārējām Latvijas 1 un 2 latu monētām, šīs zelta monētas, pirmkārt, kļuva par numismātu kārumu, otrkārt, par bagātību

uzkrāšanas līdzekli. Apgrozībā šīs zelta monētas praktiski nenonāca. Spekulantiem bija labs loms. Lai zelta monētas kļūtu par parasto apgrozības līdzekli, to skaitam jābūt pietiekami lielam.

2.2. Sīkā maiņas nauda

Sīkās maiņas naudas monētas tiek gatavotas no krāsainu metālu kausējuma. Principiāli svarīgi ir tas, ka vienas šādas monētas metāla cena ir zemāka par šīs monētas nominālu. Vienalga, vai ir runa par vienu santīmu vai 2 latiem, Latvijas Bankai šīs monētas izmaksā ievērojami lētāk. Padomāsim par šādu hipotētisku piemēru. Garnadzis ir nozadzis vairākus desmitus kilogramu sīknaudas. No krāsainā metāla kaltās monētas viņš izkausē un pārdod šo metālu uzpircējiem. Muļķis, teiks lasītājs, šāda operācija nesīs zaglim prāvus zaudējumus. Ja viņš zagtās monētas izmantotu tieši kā maksāšanas līdzekli, tad negodīgais guvums būtu ievērojami lielāks.

Maiņas monētas pilnīgi neatkarīgi no to kalšanai izmantotā materiāla pēc sava ekonomiskā rakstura ir klasiska papīra nauda.

2.3. Papīra nauda

Zili brīnumi: papīrs spēj aizstāt cēlmetālus, arī jebkuru preču naudu! (Ja kāda prece ilgstoši un plašā teritorijā tiek atzīta par naudu, kas pilda visas trīs funkcijas, tad šāda nauda ir raksturojama kā preču nauda.) Ekonomikā brīnumu nav. Visur valda cēloņsakarība, visur saskaramies ar ekonomiskās rīcības motivāciju. Ja pārdevējs par savu precī bez mazākā protesta zelta vai sudraba monētu vietā ņem pretī papīrnaudas zīmi, tad tā ir likumsakarīga parādība. Bet kur te “suns ir aprakts”? Lai to atklātu, jāpievēršas papīra naudas rašanās vēsturei.

2.3.1. Papīra naudas rašanās

Prakses ierosinājums. Papīra naudas rašanos vēsturnieki datē ar 650. gadu, kad Ķīnā valdīja *Tan dinastija*. Kāpēc visvarenajam un bagātajam to dienu valdniekam radās doma aplaimot savu tautu ar tik ģeniālu atklājumu kā nauda no papīra? Izrādās, ka to noteica prakse. Ap šo laiku Ķīnā apgrozībā bija vara monētas *juan-j-pao*, kuru svars bija 3,8 g. Šai preču naudai bija visai maza pirktspēja. Pērkot kādu dārgāku mantu, nācās atstiept smagu maisu vai kurvi ar šīm vara monētām. Neērtības bija arī šīs lētās naudas glabāšanā un saskaitīšanā. Imperatora padomnieki laužīja galvas, kā pārcirst

šo mezglu. Beidzot risinājums tika atrasts. Uz augstas kvalitātes papīra iespieda grūti viltojamas naudas zīmes ar nominālu 10 000 *juanj-pao*. Samaksa par lieliem pirkumiem bija atvieglota šī vārda tiešā un pārnestā nozīmē. Šo papīra naudu varēja brīvi apmainīt pret vara monētām. Ķīnieši šim jauninājumam uzticējās un bija gaužām apmierināti. Vingrinājumi svarcelšanā beidzās, naudas glabāšana un transportēšana prasīja maz vietas. Taču bija gan viena vērā ņemama neērtība: papīra naudu varēja lietot tikai samaksai par dārgiem un lieliem pirkumiem. Neskatoties uz to, tirgotāju starpā papīra nauda kļuva visai populāra. Arvien lielāks skaits cilvēku deva priekšroku papīra naudai un nebūt neprasīja mainīt to pret vara naudu. Prakse apliecināja, ka par vienu papīra naudas zīmi *pao-czao* var nopirkt tikpat daudz preču kā par 10000 *juanj-pao*. Šis reālais fakts viesā uzticību šai novitātei — apdrukātam papīrītīm, kas aizstāja *isto naudu*.

Papīra naudas krahs Ķīnā. Pēc simts gadiem neveiksmes karos pazemināja *pao-czao* maiņas vērtību. Pieaugušais nodokļu slogs nespēja segt nemitīgi augošos kara izdevumus. Lai glābtu situāciju, imperators pavēlēja masveidā emitēt papīra naudas zīmes, tās nenodrošinot ne ar precēm, ne ar metālu — varu. *Pao-czao* īpašnieki drudzaini sāka atbrīvoties no papīra naudas. Panika bija neapturama pat tad, kad 806. gadā imperators izdeva stingru jo stingru dekrētu: sodīt ar nāvi tos, kam būs mazāk par 50 000 vara monētu *juanj-pao*. Sākumā veiksmīgais pasākums beidzās ar pilnīgu krahu, izputināja tos, kas savu bagātību glabāja papīra naudā. Izputinātie cilvēki lādēja Dievu, imperatoru, ļaunos garus, bet vēl nesaprata, ka te darbojas objektīvs ekonomisks likums: papīra nauda bija cieņā tikai tik ilgi, kamēr tās daudzums atbilda preču apgrozības nepieciešamībai. Bet, kad šis papīra zīmes bija izlaistas tādā skaitā, kas pēc nomināla tālu pārsniedza faktisko nepieciešamību, *pao-czao* pirktpēja saruka arvien vairāk un vairāk, līdz beidzot šī nauda pārvērtās bezvērtīgos papīrišos.

Nāves sods par atteikšanos pieņemt papīra naudu. Kārdinājums laist apgrozībā “brīnumnaudu” neatstāja Ķīnas imperatorus. 970. gadā no jauna apgrozībā parādījās papīra nauda *pen-cen* vai “*ērtie*”. Tika mēģināts pārvarēt ekonomikas likumus, paredzot nāves sodu tiem, kas atteiksies pieņemt šīs papīra naudas zīmes. Izvērsās divkauja starp bailēm no nāves un reālo ekonomiku. Uzvarēja ekonomika. Visbargākie sodi netika galā ar papīra naudas pirktpējas likumsakarīgo krišanos. Glābt papīra naudu tā arī neizdevās, un 1488. gadā Ķīna uz vairākiem gadsimtiem pārtrauca naudas emisiju.

Papīra naudas vīruss. Bet papīra naudas vīruss jau pasaulē bija ieperinājies: 1294. gadā šis papīra zīmes no ķīniešiem pārņēma persieši, 1337. gadā — japāņi. Interesanti, ka papīra naudu visai primitīvā veidā sāka lietot ielenktos cietokšņos gan Mauritānijā Āfrikā, gan Nīderlandē Eiropā. To laišanu apgrozībā pavādīja karavadoņu dāsni solījumi pēc uzvaras karā papīra zīmes aizstāt ar pilnvērtīgām metāla monētām.

Orderi parādu apmaksai. Jauns posms papīra naudas apgrozības vēsturē sākās 18. gadsimtā Francijā. Tas bija saistīts ar skotu avantūrista, kaislīga spēlmaņa un baņķiera Džona Lo vārdu. Londonā populārajam lendlordam, kam piederēja bagāta muiža, mieru nedeva viens dīvains apstāklis. Kārtējo reizi paspēlējis ruletē visas savā rīcībā esošās zelta monētas, viņš nākamajā neveiksmē kārtis saviem partneriem izrakstīja 18 "orderus" kopsummā par 2,5 tūkstošiem sterliņu mārciņu. Viņš mēģināja izdibināt cēloni, kāpēc viņa partneri kreditori šos "orderus" — mirstīga cilvēka parakstītus papīrus — labprāt ņēma pretī kā naudu, būtībā parādzīmes. Pakāpeniski Džons Lo nonāca līdz atziņai, ka "orderus" pieņēma tā prozaiskā iemesla dēļ, ka tie pārstāv daļu no viņa bagātības. Tas nozīmē, ka parāds ir nodrošināts ar viņa lepno muižu. Ja viņš būtu nabags kā baznīcas žurka, tad neviens viņa parakstītos "orderus" nepieņemtu. Tie būtu pilnīgi bezvērtīgi papīriši.

Karaļa dekrēti. Šis atziņas Džonu Lo vēl neapmierināja. Viņš saprata, ka šādus parakstītus "papīrus" var izsniegt arī citi bagātnieki. Bet kur ir garantija, ka "ordera" nomināls nepārsniedz reālo bagātību? Un kā glābties no viltotās papīra naudas, kuras rašanos varēja droši prognozēt? Taču bija vēl viena problēma: kā piespiest ikvienu iedzīvotāju bez liekām runām pieņemt "orderus" zelta vietā? Kas būtu, ja papīra naudu sāktu izlaist pati karaļvalsts? Karaļa pils, muižas, cietokšņi, zemes, kuģi, pārējās bagātības būtu papīra naudas reāls nodrošinājums, bet karaļa dekrēti liktu katram pārdevējam ņemt pretī šos "orderus", vienlaikus paredzot nāvas sodu papīra naudas viltotājiem. Šāds papīra naudas apgrozības modelis Džonam Lo jau likās pieņemams un reāls. Atlika tikai teorētisko ideju pārbaudīt praksē.

Jauni impulsi. Pagāja divi gadu desmiti. Francija, kur valdīja izšķērdīgais "Kārlis-Saule", atradās pilnīga bankrota priekšā. Šajā kritiskajā brīdī Džons Lo Francijai ieteica savu valsts finansiālās glābšanas plānu, kas balstījās uz papīra naudas zīmju emisiju.

1716. gadā Parīzē tika nodibināta pirmā privātā emisijas banka *Bank General* (vispārējā banka), par kuras direktoru iecēla Džonu Lo. Galvenais

bija tas, ka bankai tika piešķirtas tiesības laist apgrozībā papīra naudu, bet visu valsts iestāžu pienākums bija šīs papīra zīmes apmainīt pret zeltu un pieņemt tās nodokļu maksājumos.

Vēsturiski dokumenti liecina, ka plašā mērogā sākās zelta un sudraba apmaiņa pret bankas papīra zīmēm. Tas nozīmēja jaunu impulsu rašanos rūpniecībai, iekšējai un ārējai tirdzniecībai. Džons Lo atradās panākumu augstumā. 1718. gadā privātā banka *Bank General* tiek pārveidota par Karalisko banku — *Bank Royal*. Drīz vien Džonam Lo tika atgādināts, ka viņš ir solījis dzēst valsts parādu. Veiklais baņķieris izmantoja sen pārbaudītu viltīgu (būtībā blēdīgu) paņēmieni: viņš panāca karaliska dekrēta pieņemšanu, saskaņā ar kuru monētu zelta saturs tika samazināts; simts *livru* monētu vietā no tā paša zelta daudzuma tika izkaltas simts četrdesmit *livru* monētas. Francijas mērogā efekts bija iespaidīgs: agrāk apgrozībā bija 3 miljardi zelta *livru*, bet tagad to skaits pieauga līdz 4,2 miljardiem zelta *livru*. 1,2 miljardus zelta *livru* (pēc nomināla, bet ar mazāku zelta svaru nekā iepriekš) varēja izmantot valsts parādu dzēšanai. Lai cik tas arī bija paradoksāli, iedzīvotāju uzticība papīra naudai pat pieauga; cilvēki steigās zeltu apmainīt pret papīra zīmēm. Džons Lo apmierināts svinēja uzvaru. Kad daži baņķieri lielā daudzumā centās papīra naudu apmainīt pret zeltu, sekoja jauna zelta monētu svāra samazināšana; cilvēki atkal centās “atvieglotās” zelta monētas ātri vien apmainīt pret stabilām papīra zīmēm.

Džona Lo liktenīgā kļūda. Un te Džons Lo pieļāva liktenīgu kļūdu. Viņam likās, ka zelta monētas var devalvēt gandrīz vai neierobežoti, saglabājot nemainīgu papīra naudas pirktspēju. Karaļa galms uzstājīgi prasīja arvien vairāk un vairāk naudas saviem izšķērdīgajiem pasākumiem. Dokumenti liecina, ka laikā no 1719. gada septembra līdz 1720. gada decembrim monētu zelta saturs tika samazināts 28 reizes, sudraba saturs — 35 reizes.

Un iestājās tas, kam bija jāiestājas, — neganta inflācija. Cenas augtīn auga. Lai palīdzētu valdībai izķepuroties no kārtējām finansu grūtībām, Džons Lo 1721. gada 15. jūlijā laida apgrozībā vēl 500 miljonus papīra zīmju. Sākās panika. Naktī uz 17. jūliju centieni atbrīvoties no bezvērtīgiem papīriņiem un saņemt zelta monētas pulcināja pie bankas 200 000 cilvēku garu rindu. Neizbēgamais krahs bija klāt. Džons Lo pameta banku un muka uz ārzemēm. Objektīvi ekonomikas likumi svinēja uzvaru pār subjektīviem ekonomiski nepamatotiem pasākumiem.

Varēja sagaidīt, ka Francijas rūgtā mācība uz ilgu laiku atbaidīs citu valstu valdniekus un galma finansistus savās zemēs laist apgrozībā papīra naudu. Bet notika tieši pretējais. Džona Lo kļūdu analīze līdzināja ceļu zelta un sudraba naudas (preču naudas) plašai aizstāšanai ar papīra naudu, sākot ar 18. gadsimtu. It sevišķi aktīvi šis process noritēja 19. un 20. gadsimtā.

2.3.2. Papīra naudas nepieciešamība un iespējamība

Papīra naudas nepieciešamība. Novitātes ekonomikā parasti nerodas kā atsevišķa cilvēka oriģināls atklājums. Tas nebūt nenozīmē, ka cilvēka prāts, analītiskās iespējas, radošā izdoma, drosme riskēt neveicina pozitīvu ekonomisko procesu norisi. Lai arī cik nozīmīgs būtu subjektīvais faktors, taču noteicošais ir tas, ka ekonomiskā parādība nobriest, kļūst nepieciešama un iespējama tās attīstība. Tas pilnā mērā attiecas arī uz zelta un sudraba monētu nomaiņu ar papīra naudu.

Pirmkārt, preču ražošanas straujā paplašināšanās prasīja arvien vairāk zelta un sudraba monētu apgrozības nodrošināšanai. Cēlmetālu sāka manāmi pietrūkt, un papīra nauda varēja itin viegli atrisināt naudas daudzuma problēmu.

Otrkārt, nauda, pildot pirmo funkciju, ir tikai starpnieks maiņas aktos; tai nav patstāvīgas nozīmes. Uz maiņas altāra tiek upurētas grandiozas bagātības, daudz resursu, sūrā darba. Nav nejaušība, ka viena no ekonomiskām teorijām ražošanas izmaksas zelta un sudraba iegūšanai, to tālākai kalšanai monētās raksturo kā neražīgas ražošanas izmaksas. Citiem vārdiem, resursu daudzumu, kas tiek izlietots preču (cēlmetālu) naudas iegūšanai, pārejot apgrozībā uz papīra naudu, ir iespējams izlietot ievērojami lietderīgāk no sabiedrības vajadzību apmierināšanas viedokļa.

Papīra naudas apgrozības iespējamība. Bet ar papīra naudas nepieciešamību vien nepietiek, lai tā sāktu dominēt visas naudas apgrozībā. Obligāti jābūt ekonomiskai iespējai papīra zīmes apmainīt pret zeltu un sudrabu. Šis fenomens, t.i., zelta monētu vietā apkalpot maiņas aktus ar papīra zīmēm, izriet no naudas kā apgrozības līdzekļa, maiņas līdzekļa un maksāšanas līdzekļa funkcijas. Šī starpnieka funkcija nebūt neprasa pilnvērtīgu naudu. Tā ir ātri pārejoša funkcija: monēta slid no rokas rokā, no kabatas kabatā; tā tiek pārskaitīta no konta kontā. Lai pildītu pirmo funkciju, naudai jāiegūst pirktspēja. Naudai jāaplicina, jāpārstāv pirktspēja, bet nebūt nav nepieciešams, lai tā pati būtu reāla prece.

Prakse sekmēja nepilnvērtīgās naudas apgrozību pilnvērtīgās naudas vietā. Ir labi zināms, ka zelta un sudraba monētas apgrozībā nolietojas, nodilst, praktiski zaudē daļu sava svara. Ja mēs ilgu laiku lietotās monētas precīzi svērtu, tad izrādītos, ka to svars neatbilst likumā noteiktajam cenu mērogam. Bet tavu brīnumul! Šīs nepilnvērtīgās monētas sekmīgi turpina pildīt apgrozības, maiņas un maksāšanas līdzekļa funkciju, it kā būtu pilnvērtīgas. Secinājums ir nepārprotams: ir reāla iespēja pirmo naudas funkciju pildīt nepilnvērtīgai naudai, pat papīra naudai. Šī prakses apstiprinātā papīra zīmju nepieciešamība un iespējamība galu galā izspieda zelta un sudraba monētas no apgrozības; sāka dominēt papīra nauda.

2.3.3. Papīra naudas lietošanas vērtība un pirktspēja

Lietošanas vērtība. Pārdevējam papīra nauda jāatzīst un atzīstot jāpieņem. Citiem vārdiem, papīra naudai ir jābūt sabiedriskai lietošanas vērtībai, ko kā naudu atzīst visi, sākot ar pārdevēju, banku, apdrošināšanas sabiedrību, biržu un beidzot ar pašu valsti, iekasējot nodokļus un nodevas. Kas piešķir papīra zīmēm naudas vispārējo lietošanas vērtību? Pirmā atbilde skan tā: to nodrošina valsts juridiskais spēks, likums, kas nosaka, ka šī papīra zīme kā nauda jāpieņem katram itin visos maksājumos. Otrā atbilde: nepieciešama uzticība valstij, tās spējai organizēt normālu naudas apgrozību. Interesanta aina bija vērojama pilsoņu kara laikā Krievijas sagrautajā naudas apgrozībā. Tie, kas naivi ticēja, ka carisms atgriezīsies, preti ņēma pirmsrevolūcijas cara papīra naudu. Februāra revolūcijas piekritēji bija ar mieru pieņemt un krāt *kerenkus*. Rajonā, kur kādu laiku valdīja anarhistu *batjka* Mahno, cilvēki bija spiesti norēķināties ar vietējo naudu, ko emitēja anarhistu valdība; tie, kas ticēja boļševikiem, ņēma preti to naudu, ko atzina boļševiku dekrēti, u.tml. Trešā atbilde: lai atzītu naudas sabiedrisko lietošanas vērtību, papīra naudai jāiegūst pirktspēja.

Papīra naudas pirktspēja. Pēdējā atbilde gan teorētiski, gan praktiski ir visai sarežģīta problēma. Vispirms noskaidrosim, cik pilnvērtīgas naudas noteiktā laika sprīdī nepieciešams apgrozībai, tirgus normālai apkalpošanai. Vienkārša formula palīdz šķetināt šīs problēmas kamolu.

$$M = \frac{a - b + c - d}{v}, \text{ kur}$$

M — apgrozībai nepieciešamais pilnvērtīgās naudas daudzums;
a — preču cenu summa, kas pārdotas konkrētā laika periodā;

b — preču cenu summa, kas pārdotas uz parāda un par kurām nav jāmaksā minētajā laika periodā;

c — parādu maksājumi konkrētā laika periodā;

d — maksājumi, kas savā starpā sedzas;

v — naudas apgrozības ātrums, ko mērī ar vienāda nosaukuma monētu vidējo aprišu skaitu gadā.

Formula ir nepilnīga, jo tā ignorē pilnvērtīgas naudas izņemšanu no apgrozības un uzglabāšanu zeķē kā rezervi vai dārgmetālu monētu kā bagātības krāšanu. Pieņemsim, ka apgrozās vienīgi papīra nauda un tās daudzums precīzi atbilst minētajai formulai. Kā zināms, papīra naudai vērtības nav (abstrahēsimies no papīra zīmju izgatavošanas izmaksām, kas, ievērojot papīra kvalitāti, sarežģītu zīmju, krāsu kombināciju, pretviltosanas līdzekļus, var būt paprāvas). Papīra nauda var būt tikai reprezentatīva maiņas vērtība, kas spēj pārstāvēt, reprezentēt vienīgi pilnvērtīgu naudu jeb preču naudu.

Ja apgrozībai ir nepieciešami 100 miljardi vienību noteiktas pilnvērtīgas naudas un katras naudas vienības cenu mērogs (zelta saturs) oficiāli ir viens grams tīra zelta, tad, izlaižot apgrozībā 100 miljardus papīra naudas zīmju, katra papīra naudas vienība tirgū pārstāvēs vienu gramu zelta. Citiem vārdiem, katras papīra naudas vienības pirktspēja līdzināsies pilnvērtīgās naudas vienības pirktspējai.

Reprezentatīvā loma. Analīzes nolūkā pieņemsim, ka apgrozās četri miljardi papīra naudas zīmju jeb četras reizes vairāk, nekā nepieciešams, pilnvērtīgu naudas zīmju. Elementāra loģika liek mums spriest, ka katra papīra naudas vienība tagad pārstāvēs tikai vienu ceturto daļu pilnvērtīgās naudas vienības jeb 0,25 g tīra zelta. Papīra naudas pirktspēja būs četras reizes samazinājusies; par to pašu papīra naudas daudzumu varēs nopirkt četras reizes mazāk preču (ražojumu un pakalpojumu). Proti, lai noskaidrotu papīra naudas pirktspēju, jāizdala apgrozībai nepieciešamais pilnvērtīgās naudas daudzums ar apgrozībā faktiski esošo papīra naudas daudzumu; daļot iegūsim papīra naudas reprezentatīvo maiņas lomu, salīdzinot ar pilnvērtīgās naudas pirktspēju.

Vai šis it kā "dzelzs" cēloņsakarības, kas regulē papīra naudas apgrozību, patiešām reāli atspoguļo naudas apgrozības procesus mūsdienās? Lasītājs jāsarūgtina. 20. gadsimta nogalē papīra naudas pirktspēju nosaka ievērojami sarežģītākas sakarības, ko minētais apraksts ignorēja.

Pirmkārt, reprezentatīvās maiņas lomas (maiņas vērtības) koncepcija ir organiski saistīta ar darbvērtības teoriju, ko mūsdienu tirgus teorija neatzīst.

Otrkārt, zelts vairs nav naudas prece un papīra naudas reprezentatīvās lomas salīdzinājums ar naudas vienības cenu mērogu zeltā ir zaudējis jēgu.

Treškārt, naudas zīmju emisija arvien plašāk ir saistīta ar kredītu, apgrozās kredītnauda — banknotes.

Ceturtkārt, nosakot nepieciešamo naudas daudzumu M , jāievēro konkrēto naudas veidu likviditātes pakāpe.

Irvinga Fišera līdzsvara formula. Mūsdienās papīra naudas pirktspējas noteikšanai pirmām kārtām monetāristi vispārējā veidā izmanto amerikāņu ekonomista Irvinga Fišera formulu, kas balstās uz tirgus (preču un naudas) līdzsvaru.

$$M \times V = Q \times P,$$

kur

M — naudas masa apgrozībā (būtībā M_1 , sk. 2.4. nodaļu),

V — vienveidīgo naudas zīmju vidējais aprišu skaits gadā,

Q — preču (visdažādāko ražojumu un pakalpojumu) kopējais daudzums, kas tiek piedāvāts,

P — piedāvāto preču cenas.

$Q \times P$ atspoguļo: $Q_1 P_1 + \dots + Q_i P_i + \dots + Q_n P_n$.

Pēc šīs formulas papīra naudas pirktspēju raksturo cenu līmenis un tā izmaiņas. Pārveidojot iepriekšējo formulu, mēs makrolīmenī iegūstam cenu līmeni:

$$P = \frac{M \times V}{Q}$$

Faktori, kas nosaka naudas pirktspēju. Ja P samazinās, papīra naudas pirktspēja kļūst lielāka; ja P pieaug, tad papīra naudas pirktspēja samazinās; ja P paliek iepriekšējā līmenī, tad arī papīra naudas pirktspēja nemainās. Elementāra analīze dod iespēju noskaidrot, kurš no trim faktoriem (M , V vai Q) un kādā mērā ir izmainījis papīra naudas pirktspēju. Daudzi šīs problēmas pretinieki pieņem V kā nemainīgu lielumu, kas neietekmē papīra naudas pirktspēju. Q samazināšanās, pastāvot nemainīgai naudas masai, izraisa cenu celšanos un papīra naudas pirktspējas krišanos. Te saskaramies ar M izlietošanas problēmu. Ja apgrozās zelta un sudraba monētas un apgrozībai nepieciešamais naudas daudzums, pēc darbvērtības teorijas postulātiem, samazinās, tad "liekā"

pilnvērtīgā nauda "izkrīt" no apgrozības; nauda sāk pildīt trešo funkciju, un notiek bagātības saglabāšana un uzkrāšana. Nepieciešamais preču un naudas līdzsvars automātiski atjaunojas, bet cenas pēc noteiktām svārstībām paliek iepriekšējā līmenī.

Līdzsvarošanas procesi notiek ievērojami sarežģītāk, ja apgrozās papīra nauda. "Liekā" papīra nauda "neizkrīt" no apgrozības, tā netiek uzkrāta kā bagātība, bet gan tiek pārvērsta precēs. Pieprasījums pieaug, cenas ceļas, papīra naudas pirktspēja krītas. Tas pats notiek, ja tiek emitētas papildu papīra naudas zīmes, palielināts M.

Zinošs lasītājs iebildīs, ka arī papīra naudu cilvēku vairums kaislīgi krāj kā bagātību, turklāt vēl dzenoties pēc augstiem procentiem. Jā, papīra naudu var noguldīt bankās kā terminētos un krājnoguldījumus. Uz laiku šie papīriši "izkrīt" no apgrozības, bet tikai uz laiku. Noguldījumi ir kredīta avots, un papīra nauda pa kredīta izsniegšanas kanāliem no jauna nonāk apgrozībā, nesamazinot M lielumu un palielinot P. Te nonākam līdz problēmai par naudas masas dažādo daļu atšķirīgo likviditāti.

2.4. Naudas masas elementi un to likviditāte

M1 un absolūtā likviditāte. Ar ko skaidra nauda kabatā (vienalga, monētas vai papīra zīmes) dažkārt priecina sirdi? Ar savu absolūto likviditāti! Šo naudu var pēc pirmās vēlmes bez kavēšanās pārvērst ražojumos un pakalpojumos. Šādus naudas masas elementus apzīmē ar M1. Kas tad ietilpst šajā naudas masas elementu grupā? *Pirmkārt*, skaidrā nauda. *Otrkārt*, beztermiņa noguldījumi jeb tekošie rēķini, ko bankā var izņemt pēc pirmā pieprasījuma un tad jau skaidras naudas veidā lietot pēc patikas. *Treškārt*, ceļojumu čeki. Vēlamo summu var iemaksāt bankā brīvi konvertējamā valūtā. Ceļojot kādā zemē kaut vai aiz trejdesiņiem kalniem, čeku bankā bez kavēšanās var pārvērst skaidrā vietējā valūtā. Ja esat nodomājis doties ceļojumā vai komandējumā, varat iztikt ar nelielu kabatas naudu tikai pašam ceļam. Pārējo naudu jebkurā daudzumā jūs varat vest līdz ceļojumu čeku veidā. Piemēram, bankā jūs varat savu ceļojumam paredzēto naudu pārvērst ceļojumu čekos. Visai populāri ir *American Express* ceļojumu čeki, ko atzīst un pieņem visā pasaulē. Pretstatā skaidrai naudai, šie čeki jūs pasargā no zādzības, viltotas naudas, no uzbrukuma. Ja esat ceļojumu čeku pazaudējis, jums nav jāuztraucas. Vērsieties *American Express* tuvākajā pārstāvniecībā, un pazaudētos čekus aizstās ar jauniem! *American Express*

čeks dod arī iespēju iepirkties veikalā, samaksāt par pakalpojumiem viesnīcā, tūrisma firmā, restorānā utt. Šis piemērs apstiprina ceļojumu čeku augsto likviditāti un pamato to ieskaitīšanu naudas masas elementā M1.

M2 un likviditātes raksturojums. Bet tagad iedomāsimies citu situāciju. Kāds cilvēks mājās nevēlas turēt lielāku naudas summu. Baidās! Turklāt dikā esoša nauda nekādi nevairojas. Izeja ir! Naudu var noguldīt bankā kā termiņdepozītu, proti, var noguldīt naudu uz laiku — pusgadu, gadu, trīs gadiem. Nauda pieder jums, bet rīkoties ar šo naudu jūs nevarat. Mierinājums — nauda bankā pelna procentus, t.i., pieaug. Vienā jaukā dienā termiņnoguldījumu īpašniekam ir nepieciešama bankā noguldītā nauda, lai samaksātu par steidzamu pirkumu. Bet nekā! Nauda ir un naudas tomēr nav. Šajā gadījumā naudai ir zema likviditātes pakāpe. Jāraksta pazemīgs lūgums, lai banka naudu pēc 20 dienām izmaksā; turklāt tiek zaudēti līdz šim izmaksātie procenti. Bēda, jūsu bēda: jūs netiekat klāt pie pašam piederošās naudas. Ir bankas, kas termiņnoguldījumus ir ar mieru izmaksāt uzreiz, prasot par šādu pretimnākšanu trīs procentus no noguldījumu summas. Te esam nonākuši līdz naudas masas elementam M2, kas līdzinās M1 + termiņnoguldījumi bankā.

M3 un vēl zemāka likviditāte. Vai ir iespējama vēl zemāka naudas likviditātes pakāpe? Jā, ir iespējama! Runa ir par krājnoguldījumiem, kas bankām tiek uzticēti ilgākam laika posmam. Piedzimst bērniņš. Gādīgi vecāki nogulda bankā kādu naudas summu, ko mīļotā atvase līdz ar visiem procentiem varēs saņemt pilngadības sasniegšanas dienā. Meitenei šādā veidā var naudu noguldīt pūrā: kāzu dienā līgava, kas tagad kļuvusi par likumīgu sievu, var droši doties uz banku un saņemt skaidro naudu — viņai novēlēto krājnoguldījumu ar visiem procentiem. Līdzīga situācija rodas, apdrošinot savu dārgo dzīvību, piemēram, uz desmit gadiem. Ja būsi pēc desmit gadiem vēl starp šīs pasaules dzīvajiem, saņemsi visu naudu, ko esi ik mēnesi maksājis apdrošināšanas sabiedrībai, ievērojot īpašu aprēķina kārtību. Te sastopamies ar dažādiem variantiem. Kāds naudīgāks vīrs samaksā visu apdrošināšanas summu uzreiz līguma noslēgšanas brīdī un tad pacietīgi gaida desmit gadus savu naudu. Cits variants būs, ja apdrošināšanas sabiedrība, pamatojoties uz iepriekšējām iemaksām, izsniedz aizdevumu, šādā veidā palielinot naudas likviditāti. Tā nonākam līdz naudas masas elementam M3, kas līdzinās M2 + krājnoguldījums, kam ir zema likviditātes pakāpe.

Atsevišķās valstīs lieto dažādus kritērijus, lai raksturotu naudas masas

elementus M2 un M3. ASV M2 līdztekus M1 ieskaita nelielus termiņnoguldījumus, bet M3 vēl pievieno liela apjoma termiņnoguldījumus, kas pārsniedz 100 000 dolāru.

Kas ir M2X. Latvijas Bankas praksē lieto naudu plašā nozīmē — M2X, kas ietver, *pirmkārt*, skaidro naudu apgrozībā (bez atlikumiem banku kasēs); *otrkārt*, iekšzemes uzņēmumu un privātpersonu noguldījumus pēc pieprasījuma (būtībā tie ir tekošie rēķini bez termiņa); *treškārt*, termiņnoguldījumus latos un ārzemju valūtā. Šis naudas masas elementu kopums M2X ir tuvs M3.

Likviditātes paveids. Speciālos darbos par naudas problēmām dažkārt vēl izdala M4, M5, M6. Attīstītās tirgus ekonomikas valstīs ir visai plašas un daudzpusīgas iespējas ieguldīt naudu, lai pelnītu procentus. Protams, likviditātes pakāpe dažādiem noguldījumiem, investīcijām ir visai atšķirīga. Piemēram, nauda tiek ieguldīta iekšējā aizņēmuma obligācijās. Latvijas Finanšu ministrija pārdod šīs obligācijas ar atmaksas termiņu pēc 28 dienām, 91 dienas, pusgada, t.i., ar dažādu likviditātes pakāpi. Pērkot akcijas, rodas jauna problēma — akciju likviditāte, proti, cik ātri var pārdot šos vērtspāpīrus nolūkā saņemt skaidru naudu. Pašlaik Latvijā ir aktuāla privatizācijas sertifikātu likviditāte saistībā ar to pārdošanas cenu. Ja sertifikāta nominālā cena ir 28 lati, bet tiek piedāvāts viens lats, tad vēlme pārdot sertifikātu manāmi zūd. Sertifikāta likviditāte samazinās, daudziem sertifikātu īpašniekiem tā būtībā ir nulle (pārdot nevēlas).

Īsta nauda un kvazinauda. "Pilsoņtiesības" ir ieguvis termins *kvazinauda*. Kas ir šī mazliet teiksmainā kategorija? Runa ir par relatīvi augstiem likvidiem finanšu aktīviem, tādiem kā bezčeku krājkontiem, termiņa noguldījumiem, īstermiņa valsts vērtspāpīriem. Būtībā *kvazinauda* ir dažāda veida termiņnoguldījumi. Kas vieno visus šos elementus? *Pirmkārt*, šīs naudas masas elementi tieši nefunkcionē kā apgrozības līdzekļi. *Otrkārt*, relatīvi augsta likviditāte. Ja minētie naudas masas elementi tiek raksturoti kā *gandrīz nauda*, tad kas jāuzskata par *īsto naudu*? Ekonomistu strīdi šajā jomā nerimstas, bet vairākums speciālistu par *īsto naudu* uzskata tikai M1. Tas ir loģiski, jo tikai naudas masas elements M1 spēj pildīt un arī reāli pilda itin visas trīs naudas funkcijas.

Nosacītajam teorētiskajam sadalījumam *īstā naudā* un *kvazinaudā* ir tīri praktiska nozīme naudas apgrozībā. *Pirmkārt*, M1 daudzums tieši ietekmē preču pieprasījumu. Tikai jāievēro, ka bagāti cilvēki, kam lielā daudzumā

ir *kvazinauda*, M2 un M3, vienlaikus ir visai aktīvi pircēji un reti kad atgādina "skopo bruņinieku". Te veidojas sarežģītas attiecības starp naudas masas elementiem pieprasījuma jomā, kas ietekmē inflācijas norisi un intensitāti. Viens no 20. gadsimta populārākajiem ekonomistiem anglis Džons Meinards Keinss ir izvirzījis koncepciju par galējo tieksmi patērēt un galējo tieksmi taupīt: pieaugot ienākumiem, aug personiskais patēriņš, bet mazākā mērā nekā ienākums; līdz ar to straujāk par visu ienākumu aug ietaupījums. Izcilais teorētiķis galējo tieksmi patērēt ir nosaucis par psiholoģisko pamatlikumu, kas ietekmē samēru izmaiņu starp *isto naudu* un *gandrīz naudu* par labu pēdējai.

Otrkārt, ja naudas daudzums M1 ir neliels, var rasties skaidrās naudas bads, kas sekmē centienus M2 pilnīgi pārvērst M1, un rosina skaidrās naudas emisiju.

Treškārt, M1, M2, M3 dažāda satura noteikšana ir cieši saistīta ar konkrētās valsts centrālās bankas naudas politiku. Te ir iespējami dažādi varianti. Nemainīgs koppieprasījums diktē nepieciešamību saglabāt nemainīgu M1 lielumu. Vienlaikus var rasties vajadzība palielināt M2, kas prasa no centrālās bankas noteiktu mērķtiecīgu rīcību naudas apgrozības jomā. Ja jau iepriekš ir pieņemts, ka M2 ir plašs saturs, tad centrālā banka naudas apgrozības procesos var neiejaukties, proporcija starp M1 un M2 veidosies pašregulēšanās ceļā.

Ceturtkārt, *istās naudas* M1 lielums ir cieši saistīts ar ekonomiskās aktivitātes ciklu fāzēm: cikla virsotne prasa lielāku M1 daudzumu, lejupslīde un cikla iedobuma fāze sašaurina skaidrās naudas pieprasījumu.

Piektkārt, lielums M1 vēl ir saistīts ar proporciju starp skaidrās naudas un bezskaidrās naudas norēķiniem. Pēdējo īpatsvars arvien pieaug, un daudzi eksperti prognozē bezskaidrās naudas ēras iestāšanos trešā gadu tūkstoša sākumā.

Sestkārt, *kvazinauda* ir saistīta ar risku; banka var zaudēt maksātpēju, bankrotēt, un *kvazinauda* tad ir "ierakstāma skurstenī".

Preču nauda un simboliskā nauda. Naudas masas dalījums grupās, kurām ir atšķirīgs raksturs, var notikt pēc dažādiem kritērijiem. Pamatdalījums ir dalījums preču naudā un simboliskā naudā. Pēdējā savukārt dalās papīra naudā un kredītnaudā. Papīra naudas izcelšanos un apgrozību mēs jau apskatījām. Turpmāk iepazīsimies ar kredītnaudu un tās evolūciju līdz mūsdienām.

2.5. Uzdevumi

Dotie dati	(milj. Ls).
1. Skaidra nauda apgrozībā	374,4
2. Skaidras naudas apgrozība bez atlikumiem banku kasē	340,2
3. Termiņnoguldījumi bankā	239,6
4. Krājnoguldījumi bankā	57,8
5. Ceļojuma čeki	10,8
6. Beztermiņa (pieprasījuma) norēķinu konti bankā	239,6
7. Vienveidīgo naudas zīmju vidējais aprišu skaits gadā (sākotnēji) 4,3 x	
8. Naudas masa apgrozībā (sākotnējā)	624,8
9. Piedāvātais preču daudzums (sākotnējais)	2686,6
10. Piedāvāto preču daudzuma izmaiņa	+ 400
11. Naudas apgrozības izmaiņas	+ 500
12. Vienveidīgo naudaszīmju vidējā aprišu skaita izmaiņas gadā	4,5 x

1. uzdevums

Aprēķināt M1, M2, M3.

2. uzdevums

Aprēķināt M2D.

3. uzdevums

Aprēķināt M2X.

4. uzdevums

Aprēķināt kvazinaudu.

5. uzdevums

Aprēķināt vidēji svērto cenu makrolīmenī.

6. uzdevums

Aprēķināt vidēji svērto cenu makrolīmenī, ievērojot preču daudzuma izmaiņas.

7. uzdevums

Aprēķināt vidēji svērto cenu makrolīmenī, ja ir izmaiņas preču daudzuma apgrozībā.

8. uzdevums

Aprēķināt piedāvāto preču daudzumu, ja cenu līmenis paliek nemainīgs, bet mainās viena veida naudaszīmju vidējais aprišu ātrums.

2.6. Secinājumi

Vēstures attīstības gaitā mainījās naudas prece, naudas materiāla praktiskā izmantošana. Dārgmetālu monētas ar nedaudziem izņēmumiem būtībā nepilda visas naudas funkcijas. *Pirmkārt*, šīs monētas "izkrit" no apgrozības, tās krāj numismāti. *Otrkārt*, dārgmetālu monētas kalpo bagātības uzkrāšanai, runa ir par precēm, ko rūsa un kodes neēd.

Mūsdienu centrālā problēma ir papīrnaudas apgrozības cēloņsakarība. Loģiskā analīze prasa noskaidrot papīrnaudas nepieciešamību, iespējamību, uzticības problēmu, kam ir ciešs sakars ar valsts autoritāti.

Iedzīvotājus naudas materiāls būtībā neinteresē; katras ģimenes galvenais rūpju objekts ir naudas pirktspējas stabilitāte un ienākumu līmenis. Papīra naudas pirktspēju nosaka amerikāņu zinātnieka līdzsvara formula. Tā atbild uz jautājumu, kāda būs makrolīmenī vidēji svērtā cena, ja ir dots naudas daudzums apgrozībā, piedāvātā preču (ražojumu un pakalpojumu) masa, naudas apgrozības ātrums. Tā ir tipiska līdzsvara formula. Mainoties formulas komponentiem, obligāti mainās papīrnaudas pirktspēja, lai saglabātos līdzsvars starp naudas un preču daudzumu.

Ciešā saistība ar papīrnaudas pirktspēju saskaņā ar līdzsvara formulu ($MxV = QxP$) ir naudas agregātu likviditāte. Attiecībā uz naudu likviditāte ir ātruma raksturojums, kādā naudu var pārvērst precē. Šī likviditāte atšķirīgiem naudas agregātiem (naudas apgrozības un uzglabāšanas veidiem) ir dažāda. Vislielākā likviditāte ir agregātam M1, krietni mazāka likviditāte ir agregātam M2, vēl mazāka M3. Likviditāte ir tik nozīmīga, ka pastāv dalījums *īstā naudā* M1 un *kvazinaudā* M2 un M3 (atskaitot M1). Terminu- un krājnoguldījumi likviditāti iegūst tikai pēc zināma laika pēc noguldījuma bankā. Noguldītājs (terminu- un krājdepozīta) īpašnieks noteiktu laiku ar savu naudu nevar rīkoties, ar ko arī izskaidrojams raksturojums *kvazinauda* jeb *gandrīz nauda*. *Īstā nauda* un *kvazinauda* nosaka atšķirīgu pieprasījumu pēc precēm. Tas savukārt iespaido inflāciju.

Likviditātes problēma aptver ne tikai nacionālās naudas agregātus. Nozīmīga ir vērtspāpīru likviditāte, ārzemju valūtas likviditāte, nekustamo īpašumu likviditāte, mākslas darbu likviditāte, antikvāro preču likviditāte utt.

Cits dalījums ir preču nauda un simboliskā nauda, nauda ar reprezentatīvu pirktspēju. Šī pirktspēja pakļaujas jau pieminētajai Irvinga Fišera līdzsvara formulai.

2.7. Pamattermini

Pilnvērtīga nauda	Valuable money	Полноценные деньги
Symboliska nauda	Symbolic money	Символические деньги
Preču nauda	Commodity money	Товарные деньги
Kvazinauda	Near-money, quasi-money	Квази или почти деньги
Papīra nauda	Paper money	Бумажные деньги
Naudas pirktspēja	Purchasing power of money	Покупательная способность денег
Irvinga Fišera līdzsvara (naudas apgrozības) formula	Irving Fisher's equation of exchange (of money)	Формула равновесия (денежного обращения) Ирвинга Фишера
Likviditāte	Liquidity	Ликвидность
Naudas agregāti M1, M2, M3	Monetary aggregates M1, M2, M3	Денежные агрегаты M1, M2, M3

2.8. Pašpārbaudes jautājumi

1. Vai mūsdienās dārgmetālu monētas pilda naudas funkcijas?
2. Ar ko atšķiras simboliska nauda no preču naudas?
3. Kāpēc papīrnauda radās vispirms Ķīnā?
4. Kā avantūrists Džons Lo kļuva par naudas tēvu Francijā 18. gs.?
5. Kāpēc Džona Lo panākumi cieta krahu?
6. Kas nosaka papīrnaudas vēsturisko nepieciešamību?
7. Kāpēc papīrnaudas apgrozības iespēja ir iespējama?
8. Kas nosaka papīrnaudas pirktspēju?
9. Kāda ir valsts loma papīrnaudas apgrozībā?
10. Kā var pamatot Irvinga Fišera naudas apgrozības formulu?
11. Kas ir naudas likviditāte?
12. Kas veido naudas agregātus M1, M2, M3, M2X?
13. Kāda atšķirība ir starp kvazinaudu un īsto naudu?
14. Kāds sakars ir naudas agregātiem ar vidējā cikla fāzēm?

3. KREDĪTNAUDA

3.1. Parādzīme — vekselis

Parādzīme. Uzņēmēju savstarpējā uzticība ir nozīmīga un visai cienījama ekonomisko attiecību forma. Uzņēmēja vārds aizstāj ne vienu vien birokrātisku papīru. Un tomēr bez parādzīmēm mūsdienu uzņēmējdarbībā nevar iztikt. Drošs paliek drošs. Debitora parakstīta parādzīme ir tiesiski atzīts dokuments, kas apliecina parādu, sniedz garantiju kreditoram (parāda devējam), piespiež debitoru (parāda ņēmēju) laikā samaksāt parādu.

Kad rodas parādzīme? *Pimkārt*, tad, kad prece tiek pārdota uz parāda, t.i., ar maksājuma atlikšanu uz vēlāku laiku. Parādzīmē fiksē to, kas, kam, cik parādā un kad parāds atmaksājams. *Otrkārt*, tad, kad tiek aizdota nauda; tā saskaņā ar vienošanos ir atmaksājama pēc noteikta laika ar procentiem. Parādzīmes konkrēts paveids ir *vekselis*.

Vekseļa raksturojums. *Pimkārt*, vekselis ir likumā noteiktā formā sastādīta parādzīme.

Otrkārt, vekselis tiek obligāti apmaksāts ar zīmogmarkām — īpašu valsts nodevu.

Treškārt, ja vekselis norādītajā termiņā netiek izpirkts, tas ar notāra starpniecību tiek protestēts un piespiedu kārtā iekasēta paredzētā naudas summa saskaņā ar notāra sastādīto izpildrakstu. Līdz ar to vekselis atšķiras no parastās parādzīmes, kad parādu var vienīgi piedzīt, pamatojoties uz tiesas lēmumu. Būtiski ir tas, ka vekselim ir neapstrīdams raksturs.

Izšķir *vienkāršo vekseli* un *pārvedu vekseli*. Vienkāršais vekselis ir debitora parādzīme savam kreditoram, kur ievērotas visas vekseļa formālās prasības.

Pārvedu vekselis. To bieži dēvē par *tratu*. Tā ir kreditora (trasanta) rakstiska pavēle debitoram (trasātam) vekselī norādīto parāda summu paredzētā laikā un vietā samaksāt kādai trešai personai (remitentam); šī trešā persona var arī būt pārvedu vekseļa uzrādītājs.

Galvojums. Kreditors, saņemot vekseli, ne vienmēr apmierinās ar debitora parakstu, bet prasa galvojumu, vēlas, lai neapstrīdamā parāda atmaksai būtu uzticams garants. Galvojumu uz vekseļa izdara ar speciālu uzrakstu "Galvoju" vai "Galvoju par debitoru N", kam seko galvotāja paraksts zem debitora paraksta. Gadījumā, ja parādnieks vekseli laikā neizpērk, tad tas jādara vekseļa galvotājam.

Starptautiskā Vekseļu konvencija. Vekseļu izrakstīšanu un apgrozību

regulē starptautiska *Vekseļu konvencija*, ko 1930. gadā pieņēma Ženēvā. Latvija pievienojās šai konvencijai un 1938. gadā pieņēma savu šai konvencijai atbilstošu *Vekseļu likumu*. Šis likums, Latvijai pārejot uz tirgus ekonomiku, pilnībā ir atjaunots ... un praktiski nedarbojas. Lasītājs ir izbrīnījies? Kāpēc mūsdienās neizmanto šādu neapstrīdamu, tiesiski drošu parādzīmi? Vispārēja atbilde ir nepārprotama: nopietnā krīze, kuras dūksnājā slika daudzi Latvijas uzņēmumi, lika vairīties no parāda darījumiem (komerckredīta), kā arī grauj uzticību gan juridiskām, gan fiziskām personām un rosina izmantot drošākas norēķinu formas. Tā daudzi uzņēmumi (valsts un privātie) pārdod savu precī tīkai pret iepriekšēju samaksu vai izmanto akreditīvu.

Norēķins ar akreditīvu. Pēdējā gadījumā darbojas šāds mehānisms: uzņēmējs pasūtītājs deponē savā bankā noteiktu naudas summu, kas ir paredzēta samaksai par pasūtītām precēm. Naudas deponēšanas faktu apliecina noteiktas formas dokuments. Tikko piegādātājs savam partnerim precī ir nosūtījis, viņš savā bankā saņem samaksu par piegādāto produkciju vai veiktiem pakalpojumiem. Banka var bez kavēšanās piegādātāja rēķinus samaksāt, jo tās ricībā ir dokuments par deponēto naudu pasūtītāja bankā.

Par to, ka parastais norēķinu mehānisms nav drošs, liecina tiesas pašreizējā prakse: tiesās atrodas milzums lietu par nesamaksātām piegādēm, neapmaksātiem izpildītiem līgumiem.

Iepriekšējais apskats attiecās uz tā saucamo komercvekseļu izmantošanu norēķinu sistēmā.

Vekselis noguldījuma apliecinājums. Latvijā ir pieredze, ka vekseli kā parādzīmi izmanto bankas un citas kredītiestādes, pieņemot naudas noguldījumus par noteiktu procentu likmi. Klientam, naudas noguldītājam, banka neizsniedz noguldījuma jeb krājgrāmatiņu, bet izsniedz vekseli, kur ir norādīts, cik daudz naudas noguldīts jeb bankai aizdots un kādā datumā banka parādu dzēsīs kopā ar konkrētu procentu summu. Ja banka savas saistības nepildīs, ar šādu nesamaksātu vekseli var tieši vērsties pie notāra pēc izpildraksta. Īpatnība ir tā, ka noguldījums iegūst naudas parāda formu.

3.2. Vekseļu apgrozība

Vekseļu portfelis. Uzņēmumiem var krāties vekseļu portfelis, kuriem vēl nav pienācis samaksas termiņš. Šādus vekseļus uzņēmums ir tiesīgs tālāk nodot saviem parādniekiem. Pienāks termiņš un debitors — vekseļa izrakstītājs — tajā minēto naudas summu samaksās jaunajam kreditoram.

Šāda vekseļa nodošana obligāti prasa garantiju, ko pirmais kreditors apliecina ar savu parakstu — indosamentu.

Indosaments. *Pimkārt*, tas ir pārveduma uzraksts uz vekseļa otrās puses, kas apliecina, ka parādzīme tiek nodota citai personai; pēdējai ir tiesības saņemt vekseli norādīto naudas summu; *otrkārt*, persona, kas ir parakstījusi indosamentu, tiek saukta par *indosantu*; tā garantē savlaicīgu vekseli minētās naudas summas samaksu indosātam (būtībā jaunajam kreditoram); *treškārt*, ja līdzās indosanta parakstam, t.i., indosamentam ir norādīts indosanta vārds, tad to sauc par *vārda indosamentu*. Šajā gadījumā vekseli tālāk nodot nevar. Pretstatā tam ir *blanko indosamenti*. Indosamentu sauc par blanko, ja ir tikai indosanta paraksts (iepriekšējā vekseļa īpašnieka paraksts). Vekseli ar blanko indosamentu var neskaitāmas reizes nodot tālāk citām personām bez jebkāda jauna apstiprinoša paraksta. Kas pēdējais uzrāda vekseli, tam kā likumīgam kreditoram — īpašniekam — jāsaņem vekseli norādītā summa. Daudzkārt nodotie vekseli citām personām, neprasot jaunus indosamentus, neizslēdz parakstus — garantijas.

Pastāv vēl *ordera indosamenti*. Jau minējām, ka vekselis ar vārda indosamentu tālāk nav nododams. Taču ir iespēja šādu aizliegumu apiet. Ir nepieciešams indosanta uzraksts: "Tikai šim indosantam vai arī citai personai, kuru viņš norāda." Tā rodas *ordera indosaments*, un indosanta norādītā persona ir likumīga vekseli minētās summas saņēmēja.

Tādējādi *blanko indosamenti* kopā ar *ordera indosamentiem* nodrošina vekseļu apgrozību, bet paši vekseli ir raksturojami kā kredītnauda.

3.3. Vekseļu diskonts

Vekseļu pārdošana. Vai vekseli var pārdot? Nepārprotami! Ar vekseļu pirkšanu visvairāk nodarbojas bankas. Šādas operācijas veikšanu sauc par vekseļu diskontu. Kāda jēga ir šādām vekseļu pirkšanas un pārdošanas operācijām? Vekseļa īpašniekam steidzīgi ir nepieciešama nauda, jo daudzus rēķinus samaksāt ar vekseliem nevar. Jāmaksā strādniekiem darba alga — tā maksājama naudā. Ir pienācis nodokļu maksāšanas termiņš — valsts ieņēmumu dienests vekselus pretī neņem, jāmaksā naudā. Pat likumīgā sieva ģimenes uzturam prasa tikai naudu. Naktsbārā, kur tiek pavadīts vakars kopā ar draugiem, vekselus noraidīs, pieņems tikai naudas zīmes. Ne cigaretes, ne alus kārbu, ne saldējuma porciju par vekseli nevar nopirkt, jāliek galdā nauda. Tu vari būt bieza vekseļu portfeļa turētājs un vienlaikus

absolūti maksātnespējīgs. Izeja? Tā ir vekseļu pārdošana, to diskontēšana. Bankas, kas ir ar mieru pirkt vekseļus, nav nekādi labdari. Vekseļu diskonts ir kredīta forma, par ko pienākas procenti pēc diskonta likmes. Banka zina: pienāks vekseļa termiņš un visa tajā norādītā summa nonāks bankas rokās.

Diskonta procenti. Banka, diskontējot vekseli, sev paturēs diskonta procentus. Jo vairāk ir dienu līdz vekseli minētās naudas summas samaksas termiņam, t.i., jo ilgāks ir gaidīšanas laiks, jo lielāks ir bankas guvums diskonta procentu formā. Diskonta naudas summu D lēš pēc tā saucamās komerciālās metodes saskaņā ar gaužām vienkāršu formulu.

$$D = \frac{(K \times T \times \%)}{100 \times 360},$$

kur

K — naudas summa, kas termiņā jāmaksā saskaņā ar šo vekseli,

T — dienu skaits, kas atlicis līdz vekseļa samaksas termiņam,

$\%$ — diskonta procentu likme.

Pieņemsim, ka $K = \text{Ls } 1000$, $T = 100$ dienas, $\% = 10$.

$$D = \frac{1000 \times 100 \times 10}{36000} = \text{Ls } 27,8$$

Vekseļa īpašnieks par šo parādzīmi 1000 latu vērtībā, to diskontējot 100 dienas pirms vekseļa samaksas termiņa beigām saņems 972,2 latus, bet bankas guvums būs 27,8 lati.

Bankas vekselis. Diskonta operāciju attīstības sākumā banka, pērkot vekseli, izmaksāja vekseļa īpašniekam pilnvērtīgu preču naudu. Pakāpeniski situācija mainījās. Bankas sāka aizstāt privātpersonas vekseli ar savu bankas vekseli, atskaitot diskonta procentus. Šīs operācijas jēga bija tā, ka bankas vekselim uzticējās vairāk nekā parastiem fizisko vai juridisko personu vekseļiem. Tāpēc bankas vekseļiem bija plašākas apgrozības iespējas, plašāks lauks, kur tie reāli varēja cirkulēt kā kredīta nauda.

Centrālās bankas vekselis — banknote. Komerbankām, kurām bija sakrājies liels diskontēto vekseļu portfelis, pašām radās vajadzība pēc naudas. Kā šo vajadzību apmierināt? Ņemt kredītu centrālajā bankā, būtībā vēlreiz diskontēt jau diskontētos vekseļus? Vēsturiskā attīstība noveda pie tā, ka valstu centrālās bankas sāka aizstāt komercbanku jau vienreiz diskontēto vekseļu portfeli ar saviem vekseļiem, t.i., *banknotēm*. Likumdošanas kārtībā šie vekseļi — banknotes — tika pielīdzināti naudai un pildīja visas trīs naudas funkcijas; neierobežoti pildīja apgrozības līdzekļa

un maksāšanas līdzekļa funkciju. Visi banknotes ņēma preti pārdošanas operācijās, jebkuros komerciālos darījumos un krātin krāja vajadzības gadījumam. Tāds bija banknošu rašanās klasiskais ceļš, pamatojoties uz vekseļu galīgo diskontu. Pati banknote bija centrālās bankas vekselis. Vēsturiski vairākus gadsimtus apgrozījās daudzu un dažādu banku vekseli, kamēr tikai 19. gadsimta vidū centrālās bankas ieguva monopoltiesības emitēt īpašus vekselus — banknotes. Radās nepieciešamība regulēt banknošu emisiju, reglamentēt to izlaidi apgrozībā.

Dažu valstu piemēri. Interesants ir Anglijas — banknošu izlaides pioniera — piemērs, kur šo procesu regulēja valsts. Tur 1694. gadā tika nodibināta Anglijas banka. Bet tikai 1833. gadā šīs bankas emitētās banknotes kļuva par nacionālo naudu, vispārātzītu maksāšanas līdzekli. Francijā banknotes par vispārātzītu naudu kļuva 1800. — 1803. gadā, Vācijā (Prūsijā) — 1846. gadā, Holandē — 1814. — 1830. gadā. Daudzās citās valstīs līdz 19. gadsimta otrai pusei banknošu emisija bija decentralizēta. Galvenokārt tika emitētas banknotes ar lielu nominālu, bet to apgrozība bija visai ierobežota.

Galvenā problēma bija un palika banknošu nodrošinājums un pasākumi, kā glābt banknotes no pirktspējas krišanās, citiem vārdiem, kā pasargāt banknotes no inflācijas.

3.4. Banknotes un to nodrošinājums

Neviens nenoliedz, ka valsts ir varens ekonomisks spēks. Valsts banka jeb centrālā banka bauda plašu uzticību. Iedzīvotājiem ir visa cieņa pret centrālās bankas vekseliem — banknotēm. Un tomēr tā visa nepietiek, lai garantētu banknošu stabilu pirktspēju. Naudai ir raksturīgi savi specifiski apgrozības likumi. Ar juridiskiem likumiem nekādi nevar nodrošināt banknotes. Izrādās, ka banknotes prasa pat divkārtu savas pirktspējas nodrošinājumu.

Divkārtšais nodrošinājums. Pirmkārt, tās prasa komercnodrošinājumu jeb kredītnodrošinājumu. Problēma ir vienkārša. Vekselis kā parādzīme tiek izrakstīts, pārdodot uz parāda precī vai aizdodot naudu. Vekselis, kas tiek tālāk diskontēts, un banknote, kas aizstāj vekseli, nerodas tukšā vietā, bet atspoguļo reālu preču masu vai naudu. Ja nenotiek nekādas blēdības vai arī vekseļu izrakstītājs nav bankrotējis, tad to nomināls atbilst reālām vērtībām un banknotei ir komercnodrošinājums jeb kredītnodrošinājums.

Piemērs: banknotes 1000 DM lielumā atspoguļo vekseli, kur parāda summa par preču piegādi ir 1000 DM. Precizitātes dēļ jāievēro arī diskonta procentu lielums.

Nenodrošināti papīriši. Nelaime ir tā, ka ar diskonta palīdzību var galu galā emitēt banknotes, kas ir ne ar ko nenodrošināti papīriši. Iedomāsimies tādu gadījumu: diviem blēžiem ir tukšas kabatas; pastāv vienkāršs mehānisms, kā tikt pie naudas — abpusēji viens otram izrakstot tā saucamo “draudzības vekseli”. Blēži savā starpā ir kviti. Tālākais gājiens ir uz atšķirīgām komercbankām un mēģinājums vekselus diskontēt. Ja tas izdodas, blēži iegūst naudu no nekā. “Draudzības vekseli” ar komercbanku vekselu portfeli starpniecību var nonākt centrālajā bankā un kalpot par pamatu banknošu emisijai. Tādu banknošu “nodrošinājums” ir blēžu tukšās kabatas un negodīga rīcība. Šo rindiņu autoram, pētot trīsdesmito gadu banku arhīvus, nevienu reizi vien nācās sastapties ar “draudzības vekselu” izmantošanu Latvijā. Tā revīzija atklāja, ka konfekšu fabrikas īpašnieks Riegerts apmainījās ar “draudzības vekseliem” ar savas šķirtās sievas māti. Pāvila Roziša romānā “Ceplis” peļu slazdu fabrikants Nagainis, kaunu nepazīdams, izspieda “draudzības vekselus” no saviem darbiniekiem. Pēdējā laikā presē ir minēti fakti, ka vieni un tie paši objekti tiek izmantoti kā kredīta nodrošinājums, ko izsniedz dažādas bankas. Kredīts bez nodrošinājuma galu galā var būt kā nenodrošinātu banknošu emisijas katalizators un līdz ar to banknošu pirktspējas grāvējs.

Ko nozīmē zelta nodrošinājums? Kā padarīt banknotes absolūti drošas? Kā novērst jebkuras blēdības negatīvās sekas banknošu emisijas jomā? Pastāv tikai viens patiešām drošs līdzeklis banknošu pirktspējas nodrošināšanā, banknošu apgrozības pasargāšanā no inflācijas: emisijas bankai banknotes pēc pirmā pieprasījuma jāapmaina pret zeltu, t.i., īstu preču naudu. Šim nolūkam centrālajai bankai, kas emitē banknotes, ir nepieciešams zelta krājums. Tā lielums regulāri jāpublicē presē, lai ikviens banknošu īpašnieks varētu mierīgi gulēt zinot, ka viņa banknotes ir nodrošinātas ar zeltu, ko vienmēr var saņemt kredītzīmju, faktiski papīra banknošu, vietā.

Tā zelts kļūst par otru nepieciešamo, turklāt izšķirošo banknošu apgrozības stabilitātes nodrošinājumu.

Krievijas viena rubļa paraugs

VALSTS KREDĪTA BIĻETE
VIENS RUBLIS

Valsts banka apmaina kredīta biļetes pret zelta monētu bez summas ierobežojuma (1r. = 1/15 imperiāls, satur 17,424 daļas tīrā zelta)

Pārvaldnieks /paraksts/

Kasieris /paraksts/

1898

Skaidrs, ka pret 10 rubļu kredībiļeti valsts iemaina 10 reizes vairāk zelta.

Zelta nodrošinājuma nepieciešamie apmēri. Rodas jautājums, vai katrai emitētai banknotei bija nepieciešams zelta segums pilnā apjomā? No naudas apgrozības prakses viedokļa raugoties, šāds pilnīgs zelta nodrošinājums pret to apmaināmām banknotēm nebūt nav vajadzīgs. Katrs banknošu īpašnieks taču nemitīgi neskries uz centrālo banku, lai mainītu banknotes pret zeltu. Galvenais ir garantēta iespēja pēc pirmās vēlmes centrālās bankas parādzīmes vietā pretī saņemt reālu naudu — zeltu. Tāpēc dažādu valstu banku likumdošana paredz atšķirīgus nosacījumus banknošu nodrošināšanai ar zeltu. Lielbritānijā saskaņā ar 1844. gada tā saucamo *Pila* aktu katra banknote, kas tika emitēta virs noteiktā limita — 14 miljonu sterliņu mārciņu — bija pilnīgi jānodrošina ar zeltu. Tā britu banknotes tika iekaltas zelta važās, kas padarīja emisijas sistēmu visai neelastīgu, brīžiem radīja pat banknošu badu un mākslīgi grāva naudas apgrozību. Vācijā līdz Pirmajam pasaules karam bija jānodrošina tikai viena trešā daļa no banknošu emisijas. ASV kopš 1913. gada šis zelta normatīvs bija 40% no banknošu izlaides. Krievijā 1897. gada likums noteica banknošu emisiju līdz 600 miljoniem rubļu, nodrošinot to ar zeltu 50% apmērā. Virs šīs summas banknošu nodrošinājumam bija jābūt simtprocentīgam.

Zelta nodrošinājuma gals. Pirmais pasaules karš visās valstīs pārtrauca banknošu apmaiņu pret zeltu. Noturējās vienīgi ASV. Šai valstij liktenīgais atvadu brīdis no apmaināmām banknotēm pret zeltu pienāca pēc “lielās depresijas” 1933. gada nogalē. Vēl vairāk, visiem bija aizliegts turēt īpašumā monetāro zeltu.

Banknošu zelta nodrošinājumam bija pienācis gals. Zelta aizsargvalnis pret inflāciju bija novākts. Banknotes neatkarīgi no emisijas rakstura tika pakļautas papīra naudas apgrozības likumam. Visa nauda bez iebildumiem turpmāk ir raksturojama kā *papīra nauda* pilnīgi neatkarīgi no naudas materiāla. Nauda bija nostaigājusi garu vēsturisku ceļu no preču naudas līdz simboliskai naudai, jo papīra nauda būtībā ir simboliska nauda, kuras pirktpēja būtiski pārsniedz naudas zīmes jeb naudas monētas galējo derīgumu.

Zelta krājumu loma. Lasītājs iebildīs, ka arī pēc Pirmā un pat pēc Otrā pasaules kara tika veikta banknošu emisija atkarībā no zelta krājumiem. *Pirmkārt*, Pirmā pasaules kara laikā kā banknošu nodrošinājumu sāka izmantot valsts vērtspapirus, kas jau pārvērtā banknotes papīra naudā. *Otrkārt*, pēc Pirmā pasaules kara formāli tika palielināta to banknošu kopsumma, ko emitēja neatkarīgi no zelta seguma. Lielbritānijā šādu banknošu emisija varēja sasniegt 260 miljonus sterliņu mārciņu. Francijā sāka izlaist banknotes bez limita. *Treškārt*, banknošu nodrošinājuma lomu visbiežāk sāka pildīt *devīzes* (maksāšanas dokumenti ārzemju valūtās). Vācija varēja emitēt banknotes, tās nodrošinot 40 procentu apmērā ar zeltu un devīzēm.

Pēc Otrā pasaules kara Nīderlandē, Beļģijā, Pakistānā un Dienvidāfrikas Republikā turpināja darboties tiesiskie akti, kas paredzēja banknošu nodrošinājumu ar zeltu. Vairākums valstu atteicās no banknošu zelta nodrošinājuma vai uzskatīja šo prasību par tīri formālu. *Ceturtkārt*, zelta krājumi. Centrālo banku rezerves vairs nespēja glābt banknotes kā pilnvērtīgu kredītnaudu, ko apmaina pret zeltu. Interesanti, ka 1921. gadā apstākļos, kad Eiropā naudas jomā valdīja pilnīgs haoss, tikai divās valstīs — Latvijā un Šveicē — bija oficiāli atļauts vietējo valūtu mainīt pret zeltu. Latvijā rubļus varēja mainīt šādā attiecībā: 50 Latvijas rubļi = viens zelta lats, t.i., 0,58 g tīra zelta = viens Latvijas rublis. Vēlākos gados latus pret zeltu nemainīja. Vienā otrā valstī papīra naudas veidiem bija banknošu lepna nosaukums, kas neatbrīvoja šīs "banknotes" no pakļaušanas papīra naudas apgrozības likumam. Atgriešanās pie "īsto" banknošu emisijas prasītu atjaunot to apmaiņu pret zeltu pēc pirmā pieprasījuma. Pasaules ekonomika bija tā izmainījusies, ka šāda renesanse kļuva absolūti neiespējama. Pārkārtojumi naudas emisijā attīstījās pretējā virzienā. 1977. gadā zelts oficiāli tika "nosviests" no naudas troņa.

Galīgais secinājums skan tikai tā: nauda, kas formāli ir radusies kā kredītnauda, ja tā nav apmaināma pret zeltu, pēc sava sociāli ekonomiskā rakstura ir papīra nauda. Šis fundamentālais teorētiskais secinājums nebūt nav šķērslis, lai vienā otrā valstī tās kase emitētu papīra naudu, bet centrālā banka formāli — banknotes.

Latvijas pieredze. Piemērs tālu nav jāmeklē. Pirmskara Latvijas brīvvalstī apgrozībā bija gan papīra nauda (valsts kases zīmes un sīkmaiņas nauda), gan arī Latvijas Bankas emitētās banknotes.

3.1. tabula

Naudas struktūra Latvijā 1929. gadā
(miljonos latu)

EMITENTS			
Finansu ministrija		Latvijas Banka	
Valsts kases zīmes	33,4	Banknotes	43,4
Maiņas nauda	23,3		
Kopā	56,7		43,4

Tādējādi Latvijas naudas apgrozībā banknošu īpatsvars nepārsniedza 40 %. Banknošu nodrošinājums bija ārzemju valūta 72,5 miljonu latu un zelts 9,2 miljonu latu apmērā. Pašlaik īpatnēja situācija ir Vācijā. Visas monētas, kas ir izgatavotas no krāsaino metālu kausējuma, ir valsts kases zīmes, t.i., likumīga papīra nauda. Toties papīra naudas zīmes emitē *Vācijas Bundesbank* kā banknotes. Šīm papīra zīmēm ir drukāts nosaukums "BANKNOTE". 5 DM tiek izlaistas gan kā monētas (papīra nauda), gan arī kā banknotes (formāli), kas lieku reizi izceļ šī dalījuma samāksloto raksturu. Parasti papīra naudas zīmēm nav banknošu lepnā nosaukuma. Uz ASV dolāra ir drukāts "*Federal reserve note*" (federālās rezerves sistēmas zīme). Uz latiem pēc to atjaunošanas 1993. gadā (sākot ar Ls 5) ir rakstīts "*Latvijas bankas naudas zīme*". Citiem vārdiem, jautājums par to, vai šī naudas zīme ir papīra nauda vai banknote, tiek apiets. Nosaukums skan gaužām neitrāli: "naudas zīme". Tikai teorētiķi skaidri apzinās, ka šobrīd itin visa emitētā nauda ir un var būt vienīgi papīra nauda, jo tā ir pakļauta papīra naudas apgrozības likumam. Tas nozīmē, ka jābūt vienmēr modriem un jāvairās no inflācijas kā velnam no krusta.

3.5. Uzdevumi

1. uzdevums

Pārdota partija preču par Ls 10 000 uz kredīta. Kredīta apmaksas termiņš beidzas pēc 3 mēnešiem, kredīta gada procentu likme ir 7,3%. Aprēķināt, cik pircējam jāsamaksā par uz kredīta pirktu preci.

2. uzdevums

Pārdota partija preču uz kredīta par Ls 120 000. Kredīta gada procentu likme ir 12,26%. Kredīta termiņš — 50 dienas. Aprēķināt, cik maksāja preču partija bez kredīta.

3. uzdevums

Izrakstīts vekselis par Ls 5000. Diskonta gada procentu likme ir 10%. Vekselis tiek diskontēts 125 dienas pirms parāda nomaksas dienas. Aprēķināt, par kādu summu vekselis tiek diskontēts bankā.

3.6. Secinājumi

Ierindas pilsoņi bez profesionālas sagatavošanas bieži vien naudu aplami raksturo pēc naudaszīmes materiāla. Visai reta ir izpratne par papirnaudas un kredītnaudas principiālo atšķirību.

Kredītnaudas izcelsme saistās ar parādzīmi. Parādzīme var, *pirmkārt*, tikt nodota citam kreditoram, pāriet no rokas rokā, būtībā pildot naudas maksāšanas, apgrozības līdzekļa funkciju; *otrkārt*, var tikt diskontēta, apmainīta par kredīta, diskonta procentiem pret pilnvērtīgu naudu pirms parāda atmaksāšanas termiņa.

Ekonomiskā atbilstība un nepieciešamība liek centrālajām bankām pāriet uz komercbanku vekseļu portfeļa diskontu, vēsturiski galu galā emitējot savus centrālās bankas vekseļus. Tā radās simboliskās naudas jauns paveids — kredītnauda jeb banknotes (bankas zīmes).

Banknošu galvenā problēma ir to drošība. Jārada nosacījumi, lai banknotes neiesaistītos inflācijas procesos. Šai sakarībā banknotēm funkcionēšanas pirmajā posmā naudas veidā lietoja divus drošības sargus: *pirmkārt*, kredīt- jeb komercnodrošinājumu, *otrkārt*, zelta nodrošinājumu. Tas praktiski nozīmēja, ka katrs banknošu īpašnieks varēja pēc pirmā pieprasījuma centrālā bankā banknoti brīvi apmainīt pret juridiski paredzēto zelta daudzumu, tātad pret īstu preču naudu, kas inflācijai nav pakļauta. Naudas sistēma, kas nosaukta par zelta monētu standartu, sabruka Pirmā pasaules kara un turpmākās lielās represijas iespaidā. Ar 1934. gada sākumu arī

dolāra apmaiņa pret zeltu izbeidzās. Zelts vēl saglabājās centrālo banku rezervēs. 1978. gada 1. aprīli zelts oficiāli pārstāj būt naudas prece. Būtiskas izmaiņas notika naudas sistēmā. Visa nauda neatkarīgi no naudas izgatavošanas materiāla pakāpeniski ekonomiski pārvērtās par PĀPĪRA NAUDU. Pagātnē palika banknošu apmaiņa pret zeltu. Nebija vairs absolūtas drošības, diskontējot banknotes. Un galvenais: visa emitētā nauda pēc sava ekonomiskā rakstura kļuva par papīra naudu tāpēc, ka pilnīgi pakļāvās papīra naudas apgrozības likumam un līdz ar to naudai, t. sk. formāli izlaistām banknotēm, nebija vairs nekādu bruņu pret inflāciju. Inflācijas spirāles likumsakarībām tagad bija pakļauta it visa nauda no vissīkākās monētas līdz pat papīra zīmēm ar sešām, deviņām un par vairāk nullēm aiz vieninieka. Pašlaik pasaulē valda papīra naudas ēra ar visām tās negatīvajām sekām, bet zelts ir demonetizēts.

3.7. Pamattermini

Kreditnauda	Credit money	Кредитные деньги
Parādzīme	Bill, bill of exchange, promissory note	Долговая записка
Vekselis	Bill	Вексель
Trata	Bill of exchange, draft	Трата
Vekseļu apgrozība	Circulation of bills	Обращение векселей
Indosaments	Endorsement	Индосамент
Indosants	Endorser	Индосант
Indosāts	Endorsee	Индосат
Vekseļu diskonts	Bill discount	Дисконт (учет) векселей
Diskonta likme	Discount rate	Дисконтная (учетная) ставка
Banknote	Bank-note	Банкнота
Kreditnodrošinājums (komercnodrošinājums)	Credit (commercial) backing	Кредитное (комерческое) обеспечение
Zelta nodrošinājums	Gold backing	Золотое обеспечение
Zelta nodrošinājums kā rezerve	Stock of gold as reserve	Золотой запас как резерв
Zelta demonetizācija	Gold demonetization	Демонетизация золота

3.8. Pašpārbaudes jautājumi

1. Kā dzima kredītnauda?
2. Kas ir vekselis?
3. Kā īstenojas vekseļu apgrozība?
4. Kāda loma vekseļu apgrozībā ir indosamentam?
5. Kas ir diskonts?
6. Uz kāda pamata centrālā banka emitē banknotes?
7. Ar ko atšķiras īstas banknotes no papīra naudas?
8. Kā divkārši tiek nodrošinātas banknotes?
9. Kāda loma ir zelta nodrošinājumam?
10. Kam vajadzīgs centrālās bankas zelta krājums?
11. Kas ir zelta demonetizācija?
12. Kāds raksturs ir visai mūsdienu emitētai naudai?
13. Kāpēc mūsdienu nauda ekonomiski neatkarīgi no izgatavojamā materiāla tiek raksturota kā papīrnauda?
14. Kas nedraudēja pret zeltu apmaināmām banknotēm un draud papīra naudai un kāpēc?
15. Vai Latvijas Bankas apgrozībā laistās Ls 100 zelta monētas ir pakļautas inflācijai?

4. NAUDAS MASAS APKALPOŠANA BANKĀS

4.1. Čeki un to apgrozība

Kāpēc naudu glabā bankā? Kabatās, makos, zeķēs, kumodē, uzņēmumu un organizāciju kasēs vai seifos glabājas tikai neliela kopējās naudas masas daļa. Naudas lielākā tiesa atrodas bankās: kārtējām skaidras naudas operācijām monētu un papīra naudas zīmju veidā, bet galvenokārt kā elektroniska informācija ESM atmiņā.

Kas un kāpēc glabā naudu bankā? Bankā savu kontu atver uzņēmumi un organizācijas. Kontā ieskaita naudu, kas tiek pārskaitīta konta īpašniekam. No konta līdzekļiem tiek samaksāti tā īpašnieka izdevumi (rēķini, čeki). Kontos glabājas uzņēmumu un organizāciju uz laiku brīvie apgrozāmie līdzekļi, kā arī nauda, kas tiek krāta investīcijām, kredītu dzēšanai, peļņas, dividenžu izmaksai, gadu noslēdzot (akciju sabiedrībās, sabiedrībās ar ierobežotu atbildību, kooperatīvos); atsevišķi tiek glabāts amortizācijas fonds, visāda veida kredīti, sponsoru iemaksas.

Depozīti. No šīs naudas jāatšķir iedzīvotāju noguldījumi bankā. Šie noguldījumi (depozīti) var būt beztermiņa (tekošais rēķins), kas dod noguldītājam tiesības savu naudu no bankas saņemt pēc pirmā pieprasījuma, un termiņa depozīti, kad noguldītājs savu naudu kopā ar procentiem var saņemt tikai pēc noteikta laika (pusgada, gada).

Lai apkalpotu šo ievērojamo naudas masu, kas īsāku vai garāku laiku atrodas bankā, ir nepieciešams prātīgi konstruēts un teicami funkcionējošs mehānisms. Viens no šā mehānisma galvenajiem zobrajiem ir čeki.

Čeki kā naudas apkalpotāji bankā. Vispirms jāizdala *naudas čeks* — konta īpašnieka rakstiska pavēle bankai izmaksāt no viņa konta čekā uzrādītajai juridiskai vai fiziskai personai norādīto naudas summu. Ar čeku palīdzību skaidru naudu no sava konta var saņemt pats tā īpašnieks. Bezskaidrās naudas norēķinu apstākļos plaši lieto konta īpašnieka rakstisku pavēli vai maksājuma uzdevumu pārskaitīt no viņa konta čekā minēto naudas summu tajā norādītajā juridiskās vai fiziskās personas kontā bankā, krājaizdevu sabiedrībā. Ar norēķinu čeku palīdzību var konkrētā kontā pārskaitīt piešķirto kredītu. Norēķinu čeku arī izmanto, lai kārtotu klientu savstarpējos norēķinus.

Saskaņā ar 1931. gada Ženēvas konvenciju ir noteikti čeku lietošanas noteikumi, paredzēta to standartizācija un visi obligātie čeku rekvizīti.

1938. gadā, ievērojot starptautiskos standartus, tika pieņemts *Latvijas Čeku likums*, ko ar nelieliem grozījumiem atjaunoja 1992. gadā. Tas pašlaik ir spēkā.

Čeku funkcijas. Vispārinot čeku izmantošanu saimnieciskajā dzīvē, var izdalīt trīs čeku funkcijas. *Pirmā funkcija* — skaidras naudas saņemšana no bankas konta. Uzņēmumi un organizācijas šo funkciju visbiežāk izmanto, lai saņemtu skaidru naudu darba algas samaksai, kārtējām saimnieciskām vajadzībām. No fiziskās personas konta — tekošā rēķina — pats konta īpašnieks var saņemt skaidru naudu arī bez čeka ar vienkāršu pieteikumu, uzrādot personas apliecību. Bankas darbinieks salīdzina paraksta paraugus. Rietumu pasaulē darba algas arvien biežāk tiek pārskaitītas darba ņēmēja kontā. No šī konta maksājumi tiek veikti ar čekiem, debetkartēm un kredītkartēm.

Otrā funkcija — apgrozības un maksāšanas līdzekļa funkcija. Ar čeku var samaksāt par pirkumu, pakalpojumu, var dzēst parādu. Ar šo funkciju ir saistītas čeku apgrozības iespējas, aizstājot naudu. Būtībā čeks spēj pildīt naudas pirmo funkciju, jo to var nodot citai personai. Ir vairāki šādi nodošanas varianti. *Pirmkārt*, līdzīgi vekselim ar indosamentu (pārveduma uzrakstu) palīdzību čeku var nodot citai konkrētai personai. Šī persona saņemto čeku tālāk nodot nevar. *Otrkārt*, *orderčeku* var nodot jaunām personām bez ierobežojumiem, tikai ikreiz ir nepieciešams jauns pārveduma uzraksts. *Treškārt*, no apgrozības viedokļa raugoties, ir arī *uzrādītāja čeks*, ko var nodot citām personām neskaitāmas reizes bez jebkāda indosamenta. Pēdējais čeka turētājs šajā apgrozības ķēdē var bankā pieprasīt samaksu naudā.

Trešā funkcija — bezskaidras naudas norēķinu funkcija, kuru mēs jau apskatījām. Šeit ar čeku starpniecību nauda kontā nemitīgi ienāk un regulāri to atstāj, jo lielākajā daļā maksājumu skaidra nauda nepiedalās. ASV līdz 80% visu norēķinu notiek bez skaidras naudas starpniecības. Rietumeiropā šī procentu likme ir par 15—20 punktiem zemāka. Latvijā bezskaidrās naudas norēķiniem principā būtu jāpieaug. Praktiski sakarā ar kontrabandu un centieniem nodokļu maksājumus apiest ar likumu samaksa skaidrā naudā notiek no rokas rokā.

Trešā funkcija rada nosacījumus savstarpējai parādu dzēšanai. Čeku savstarpējā ieskaite var notikt arī banku sistēmas ietvaros, jo konti, pret kuriem ir vērstas čeku prasības, atrodas dažādās bankās, un čeki viens otru nosedz.

Čeku kredīts. Teorētiski var runāt par čeku kredīta raksturu. Nav rets gadījums, ka čeka izrakstīšanas brīdī konts, uz kuru izrakstīts čeks, ir tukšs, tajā naudas nav. Čeka izrakstītājs cer, ka tā uzrādīšanas brīdī bankas kontā nauda jau būs ienākusi. Šajā sakarā nozīmīgi ir divi apstākļi.

Pimkārt, maksājums ir izdarīts vai parāds dzēsts nevis čeka izrakstīšanas brīdī, bet tā reālās samaksas brīdī bankā (skaidras naudas izsniegšana, pārveduma ienākšana čeka saņēmēja kontā).

Čeka nodrošinājums. Čeka samaksu var nodrošināt ar galvojumu par pilnu čeka summu vai arī tās daļu. Kas var būt nodrošinātājs? Tā var būt kāda trešā persona, kam partneri uzticas. Protams, ka šādu nodrošinājumu nevar garantēt pats maksātājs vai pat kāds no čeka parakstītājiem. Galvojums tiek uzrakstīts uz čeka vai tam pievienotas lapas. Galvojumu izsaka ar vārdiem "kā galvotājs" vai tml. To obligāti paraksta galvotājs.

Laiks, kurā čeks jāapmaksā. *Otrkārt*, nozīmīgs ir laiks, kurā čeks jāuzrāda samaksai. Čeks, kas ir uzrakstīts un samaksājams Latvijā, saskaņā ar likumu jāuzrāda samaksai astoņu dienu laikā. Citā valstī izrakstīts čeks viena kontinenta ietvaros jāsamaksā divdesmit dienu laikā. Toties, ja čeka samaksas vieta atrodas citā kontinentā, tā samaksas termiņš tad ir 70 dienas. Skaidrs, ka nav izlēgti varianti, ka čeka samaksa ir pastarpināta ar kredītu, bet pašam čekam tad piemīt kredītnaudas raksturs. Tas tomēr nenoliedz vispārējo tēzi, ka visa naudas masa ir papīra nauda.

Norēķina līdzeklis. Čeki mūsu saimnieciskajā praksē visbiežāk apkalpo juridisku personu norēķinus. Lai samaksātu par fiziskās personas pirkumu veikalā, čeks tiek izmantots reti. Ir nepieciešams, lai pircējam bankā būtu beztermiņa noguldījums, čeku grāmatiņa ar noplēšamām lapām, vienošanās starp banku un veikalu par čeku pieņemšanu.

Kontu apkalpošana ar čeku palīdzību rada noteiktas tehniski organizatoriskas grūtības. Taču čeku skaitam ir tendence strauji pieaugt.

Magnētiskā tinte. Čeku sasaiste ar noteiktiem kontiem, skaidrās naudas dokumentu izrakstīšana, naudas pārskaitīšana no konta uz kontu, čeku savstarpējā ieskaite ir darbietilpīgas operācijas, kas prasa maksimālu uzmanību un lielu laika patēriņu. Banku speciālisti nemītīgi lauza galvas, kā šos procesus automatizēt un palētināt. Viens no izgudrojumiem ir čeku teksta aizpildīšana ar magnētisku tinti. Tad speciāls automāts cilvēku vietā spēj nolasīt visus nepieciešamos čeka rekvizītus un veikt operācijas automātiskā režīmā ar ESM un speciālu sakaru kanālu starpniecību.

Šķērslis vairs nav attālums — ne kalni, ne jūras, ne okeāni. Norēķinu ātrums ar čeku palīdzību strauji pieaug. Virknē gadījumu čekus sāk aizstāt moderna tipa debetkartes.

4.1. tabula

Prognozējamais čeku skaits ASV
(miljardos)

GADS	ČEKU SKAITS
1939	3,5
1972	26
1980	40 (novērtējums)
2000	160 (prognoze)

4.2. Norēķinu kartes

Elektronika un telekarte. Pirkt bez skaidras naudas?! Vai tas ir iespējams? Jā, jo čeki līdzināja ceļu šādai samaksas sistēmai. Varianti te bija divi. *Pirmkārt*, bankas kontā nauda jau gaidīja čeku. *Otrkārt*, čeka samaksa faktiski bija saistīta ar slēptu kredītu. Nav jāaizmirst arī akreditīvs, kad nauda samaksai par pirkumu nākotnē jau ir iemaksāta. Samaksas garantija ir pilnīga. Tas viss ir saistīts ar dokumentu aizpildīšanu, parakstu salīdzināšanu, vārdu sakot, ar birokrātisku karuseli.

Mūsdienu elektronika padara pirkšanu bez skaidras naudas maksimāli ērtu. Pircējam tikai jāiegādājas norēķinu karte. Vienkāršākā no tām ir telekarte, karte speciāliem *Lattelekom* telefona automātiem. Telekarte ir plastikāta karte. Tajā nepieciešamā informācija ir iekodēta uz magnētiskas svītras. Šīs kartes nesatur nekādus lietotāja rekvizītus; tās var lietot katrs. Pērkot šo karti, jāsamaksā noteikta naudas summa — Ls 2 vai 5, vai 10. Mazākā summa praktiski ir domāta vietējām sarunām. Taču trīs minūšu sarunai ar Riodežaneiro vai Melburnu naudas var nepietikt. Telekartē gudrie magnēti ikreiz konkrētās sarunas cenu atskaita no kartes atlikuma cenas (cena mīnus samaksa par visām iepriekšējām sarunām). Sarežģītāka elektroniskā iekārta ir pašā automātā, kas sarunas tarifu ar jebkuru vietu uz mūsu zemeslodes reizina ar norunāto minūšu skaitu. Katra jauna saruna samazina kartes atlikuma cenu, kamēr karte ir iztukšota līdz pēdējam

santīmam. Tad jāpērk jauna karte, un atlikuma cenas samazināšanās sākas no jauna. Šī telekarte ir tipiska *debitkarte*. Kartes pircējs būtībā kredītē *Lattelekom*, t.i, samaksā par nākamiem pakalpojumiem iepriekš. Katra saruna ir debetoperācija, pēc kuras debets pakāpeniski samazinās līdz nullei. 1995. gada pirmajos divos mēnešos tika jau pārdoti 18 tūkstoši telekaršu (80 procenti ar Ls 2 nominālu), kas liecina par šīs sistēmas lielu perspektīvu. Protams, jāuzstāda arī zināms skaits teleautomātu, kur var izmantot monētas, lai cilvēkam bez telekartes vai iebraucējam pilsētā nebūtu liegta iespēja piezvanīt, nemeklējot telekarti par Ls 2.

4.2.1. Norēķina karšu nepieciešamība Latvijā

Nauda ir, naudas nav. Latvijas neatkarības atjaunošana saistījās ar plašu ārzemju iebraucēju straumi. Nezinādami mūsu apstākļus, viņi mēģināja kārtot norēķinus ar starptautiski atzītām norēķinu kartēm. Izveidojās sākotnēji paradoksāla situācija. Ārzemniekiem būtībā bija pilnas kabatas ar brīvi konvertējamo valūtu, bet par santīmu nopirkt sērkokociņu kastīti viņi nevarēja. Lietas būtība bija tā, ka svešzemniekiem bija nevis naudaszīmes vai monētas, bet tikai dokuments, kas apliecināja naudas esamību. Vienlaikus bija vajadzīga sarežģīta elektroniska sistēma ar speciālu atmiņu. Izeja bija viena: Latvijā ieviest norēķinu kartes ar visu tehnisko aprīkojumu. To prasīja investīcijas, tūrisms, draugu, radu apciemošana, tranzitbraucieni. Citiem vārdiem, norēķinu kartes, to apkalpošana un emitēšana kļuva par valsts attīstības obligātu nosacījumu. Elektroniskā nauda kādreiz, pirms pāris gadu desmitiem, bija fantāzija, sapnis. Tagad pienāca tā diena, kad norēķinu kartes kļuva par neatliekamu nepieciešamību, fantāzija bija kļuvusi par realitāti, sapnis īstenojies. Arī Latvijai pavērās jauns uzņēmējdarbības lauks.

1992. gads — norēķinu karšu starts Latvijā. Attiecībā pret tirgus ekonomikas pasauli šis starts bija krietni nokavējies. "Labāk vēlu, nekā nekad," māca tautas gudrība. Minētajā gadā domubiedru un entuziastu kopa, kurā bija arī latviešu izcelsmes ASV pilsoņi, saistījās ar starptautisko norēķinu centru *Europay* un lielākajām Latvijas komercbankām un vienojās par norēķinu karšu apstrādes centra *Bankserviss* dibināšanu. 1993. gadā Rīgas Komerčbanka drosmīgi ķērās pie pirmās Latvijā emitēto kredītkaršu emisijas *Visa Classic*. Pēc neilga laika trīs vietējās komercbankas sāka piedāvāt ne bez riska savas *Eurocard/Mastercard* kredītkartes. Runa bija par visā pasaulē plaši pazīstamām un izplatītām naudas kartēm. Rīgas bankas

kļuva par šīm starptautiskām filiālēm ar norēķinu karšu emisijas tiesībām.

Šajā pašā 1993. gadā brieda ideja laist apgrozībā pašmāju kartes. Sākās darbs pie vairākiem vietējiem projektiem. *Software House Riga* ar dažiem partneriem sāka emitēt *Latkarti* kā debetkarti.

Tehnikas pionieris. *Latkarte*, kuru visplašāk lietoja Kurzemē, t. sk. Ventspilī, pat pasaules mērogā bija tehnikas pionieris. Kartē bija iemontēts miniatūrs dators “čips”, kas deva plašas iespējas izmantot visdažādāko informāciju. Bija arī savas neērtības. Bija nepieciešama speciāla uzņemšanas iekārta. Ierobežota bija *Latkartes* lietošana. *Banka Baltija* sāka emitēt *Balkarti*. Vietēja nozīme bija dažām kartēm, kas apkalpoja noteiktas degvielas uzpildes stacijas.

Banku krīze likvidē dažas norēķinu kartes. Kad likās, ka norēķinu karšu lietotāju skaits pieaug, sistēmas attīstību pārtrauca 1995. gada Latvijas komercbanku krīze. Līdz ar *Bankas Baltija* noguldītājiem savu naudiņu zaudēja *Balkartes* īpašnieki. Līdzīgs liktenis piemeklēja *Depozītu bankas* klientus, kas iegādājās un uzticējās šīs bankas emitētām *Eurocard/Mastercard* kartēm. Izlaida garu *Latkarte* ar visu supermoderno “čipu”.

Drosmīgiem atveras vārti. Gandrīz vai banku krīzes apogejā novembrī *Saules banka*, pareizi novērtējot perspektīvu, atklāja savu karšu apstrādes centru un sāka *Maestro* debetkaršu izdošanu.

4.2.2. Debetkarte

Elektroniskais maciņš. No divām norēķinu kartēm — debetkartēm un kredītkartēm — Latvijā visizplatītākā ir debetkarte. Tas ir likumsakarīgi. Princips “pay now” — maksā tagad — ir izdevīgs gan bankai, gan karšu īpašniekiem. Banka ir brīva no riska, ka jāizsniedz kredīts, ko var arī neatgūt. Pēc banku krīzes uzticība kredītkartēm ir strauji mazinājusies, kas arī veicināja debetkaršu izplatību. No pārtērēšanas, kredītriska ir brīvs arī debetkartes īpašnieks. Viņš ir brīvs no rūpēm sagādāt naudu kredīta un kredīprocentu regulārai samaksai. Debetkarte ar lielāku apgrozījumu palīdz veidot kartes īpašnieka kredītvēsturi. Nākotnē tas veidos bankas uzticību klientam. Stabila sadarbība uz drošas “pay now” bāzes rosina banku spert soli tālāk, ar atvieglotiem noteikumiem piešķirt kredītu dzīvokļa pirkšanai vai lizingu automašīnas ilgtermiņa nomai. No debetkartes uz kredītkarti tas ir loģiskais attīstības ceļš. Uzticība ir šā ceļa pamats.

Maestro — tipiska debetkarte. Starptautiskā debetkarte *Maestro* iegrožo

operācijas ar to naudas daudzumu, kas tobrīd ir kartes īpašnieka kontā. Pirkumi, naudas izsniegšana no bankomātiem ne par santīmu, ārzemēs ne par centu nevar pārsniegt naudas daudzumu kontā. *Maestro* kartes konkurences cīņā ar sāncensiem guva noteiktus panākumus. Vairākas citas Latvijas komercbankas ne bez sekmēm sāka izlaist *Maestro* kartes. Šo karšu īpašnieku skaits vērsās plašumā. Kaut gan norēķinu karšu sistēmā Latvijā daudz kas darāms, un mēs atpaliekam no mazākās Igaunijas, problēma kopumā ir atrisināta: visdažādāko norēķinu karšu īpašnieki var bez sevišķām grūtībām ar savām kartēm pirkt, ko sirds vēlas, un centīgi tukšot skaidras naudas bankomātus.

4.2.3. Algas un norēķinu kartes

Jūs negribat stāvēt rindā pēc algas? Jūs gribat būt drošs par naudu kabatā, ka neviens to jums nenozags? Jūs gribat ērtā vietā un laikā bez skaidras naudas lietošanas samaksāt par komunālajiem pakalpojumiem? Tas viss kļūst iespējams, ja jūs savu sūrā darbā nopelnīto algu pārskaitāt bankas kontā un norēķinus veicat ar debetkarti. Tas vēl nav viss. Vairāki simti veikalu jums dod atlaides. Runa ir tikai par *Saules bankas* kartēm. Banka nāk jums pretī un vajadzības gadījumā izsniedz algu pirms noteiktās algas izmaksas dienas. Te paveras avansa un kredīta iespējas.

Kas jādara, lai algu saņemtu ar norēķinu kartes starpniecību?

Pirmkārt, jānoslēdz līgums ar banku, kuras emitētās kartes jūs turpmāk apkalpos.

Otrkārt, darba vietā jāpaziņo, ka alga pārskaitāma bankā, ar kuru noslēgts līgums.

Treškārt, banka (runa ir par *Saules banku*) atver kontu un izsniedz norēķina karti bez maksas.

Ceturtkārt, apkalpošana klientam maksā vienu latu mēnesī (pensionāriem un studentiem bez maksas).

Banku automātu pakalpojumi:

Latvijā bez maksas (*Saules bankas* automātos), ārzemēs — Ls 1 + 1%;
veikalos ārzemēs — 0,75% no pirkuma summas.

Norēķinu sistēma *Saules bankā* darbojas bez depozīta, tāpēc minimālā iemaksa — 0!

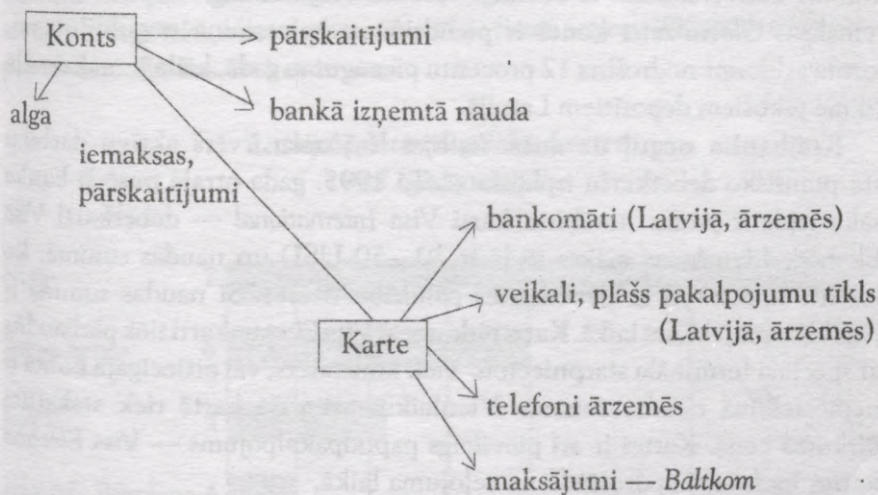
Piektkārt, līdz ar norēķinu karti konta īpašnieks saņem PIN (personisko kodu), kurš jāizmanto banku automātos un POS terminālos.

Klients saņem: a) banku automātu sarakstu Latvijā; b) tirdzniecības punktu sarakstu, kuri pieņem *Saules bankas* kartes; c) mēneša atskaiti uz mājām (vai pēc citas adreses); tas maksā Ls 0,50 ik mēnesi.

Sestkārt, konta atlikums nodrošina 4% gadā, tas tiek ieskaitīts katru ceturksni.

4.1. attēls

Kā strādā īpašnieka konts un karte

Nebūs ilgi jāgaida tas brīdis, kad bankas automāti pieņems komunālos maksājumus.

Daudzu medicīnas iestāžu darbinieki savu algu dabū ar *Saules kartes* palīdzību. Funkcionē medicīnas centrs "Lags". Runa ir par programmu, kura saskaņā ar reklāmu dara dzīvi ērtāku un drošāku. Visai pievilcīgi ir tas, ka ar karti naudu var saņemt bankomātos: Latvijā — latos, bet ārzemēs — vietējā valūtā pēc oficiālā kursa. Tā ir starptautiska karte bez deficīta un visai lēta. Turklāt vēl pasargā pret krāpniecību visā pasaulē *Europay/Mastercard* organizācijā un tīklā. No personības viedokļa algas norēķina kartes apstiprina identitāti, nodrošina prestižu, bet atlikums dod iespēju nopelnīt 4% gadā, vairāk, nekā paredz Latvijas bankas par beztermiņa konta atlikumu. Kontā var iemaksāt naudu ne tikai latos, bet arī USD.

Mēs apskatījām *Saules bankas* piemēru, apkalpojot mediķu algas. Algu apkalpes jomā ar savu specifiku labprāt darbojas arī citas bankas. Vienmēr

veidojas atlikumi, stabili pasīvi un uz pāris dienām bankas gūst kredītresursus.

Studentiem stipendijas ar *Globuskarti*. Jau šobrīd var runāt par debetkaršu daudzveidību Latvijā. Reģionālā triju Baltijas valstu norēķinu karte ir *Globuskarte*. Tā veidota uz *Eurocard/Mastercard* bāzes. Kartes īpašniekus apkalpo tie paši veikali vai pakalpojumu punkti, kas apkalpo pasaulē plaši pazīstamās norēķinu kartes. *Globuskartes* būtiskā priekšrocība ir tā, ka kartes īpašniekam, kas pērk precī citā Baltijas valstī, nav jā rūpējas par valūtas konvertēšanu: to sekmīgi veic attiecīgo valstu bankas. Igaunijā iemaksas *Globuskartes* kontā ir pielīdzinātas beztermiņa noguldījumam; konta atlikums nodrošina 12 procentu pieaugumu gadā, kāda ir maksimālā likme tekošiem depozītiem Latvijā.

Krājbanka neguļ uz auss. *Latvijas Krājbanka* izvērš aktīvu darbību starptautisko debetkaršu izplatīšanā. Tā 1995. gada otrajā pusē šī banka sāka izplatīt jaunu norēķinu karti *Visa International* — debetkarti *Visa Electron*. Lietošanas maksa gadā ir 30—50 USD un naudas summa, ko klients nodomājis ar debetkartes palīdzību iztērēt. Šī naudas summa ir papildināma jebkurā laikā. Katrs pirkums ar *Visa Electron* karti tiek pārbaudīts ar speciāla termināla starpniecību. Tiek konstatēts, vai attiecīgajā kontā ir nepieciešamā naudas summa. Vienlaikus arī pašā kartē tiek atskaitīta pirkuma cena. Kartei ir arī pievilcīgs papildpakalpojums — *Visa Electron* kartes īpašnieka apdrošināšana ceļojuma laikā.

Interesanti eksperimenti. Oriģinālu debetkarti izdod *Kapitālbanka* — *STB Card*. Šī karte ir lietojama tikai un vienīgi Krievijā, kur tā nodrošina skaidras naudas saņemšanu bankās. Viena no šīm bankām darbojas augu diennakti. Turklāt ar *STB Card* var iepirkties aptuveni 1000 Maskavas veikalos. *STB Card* priekšrocība ir arī tā, ka karte likumīgi apiet Krievijas muitas aizliegumus rubļu ieviešanas un izvešanas jomā. Nav arī jādeklarē brīvi konvertējamā valūta. Ir paredzēts, ka *STB Card* kontā varēs noguldīt arī dolārus, lai tos saņemtu Krievijā. Perspektīvā *STB Card* kontā varēs iemaksāt arī latus.

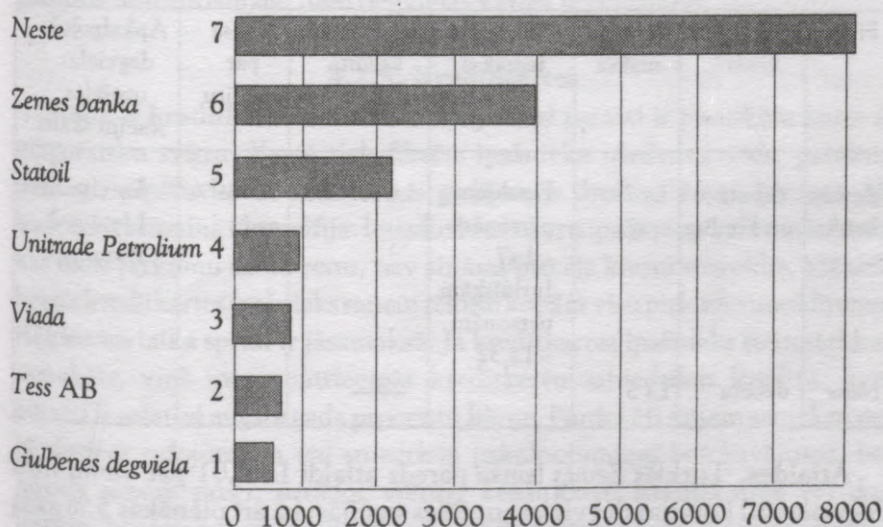
4.2.4. Degvielas kartes — debetkartes paveids

Šoferiem speciālas debetkartes. Visizplatītākās debetkartes ir *degvielas kartes*. Pašlaik Latvijā firmas un individuālie braucēji izmanto daudz dažādu degvielu karšu. Ar šo karšu starpniecību galvenokārt tiek pirkti benzīns, arī dīzeļdegviela; vienā otrā uzpildes stacijā ar degvielas karti var samaksāt arī

par citiem pakalpojumiem. Degvielas kartes saviem šoferiem pērk galvenokārt uzņēmumi, firmas. Tas arī ir saprotams, jo, pērkot karti, būtībā notiek iepriekšēja samaksa. Šādu kredītu var atļauties tikai naudīgs klients. Privāts šoferis no uzpildes stacijas "kreditēšanas prieka" parasti atturas. Aptaujas rezultāti liecina, ka 70 procenti degvielas karšu lietotāju ir juridiskas personas. Firmām šīs kartes ir visai ērtas. *Pirmkārt*, nav jāizsniedz šoferiem skaidra nauda degvielas iegādei. *Otrkārt*, nav vajadzīga izsniegto līdzekļu mērķtiecīgas izmantošanas speciāla kontrole. *Treškārt*, vienkārša un ērta ir degvielas izlietojuma uzskaitē, jo firma saņem oficiālu dokumentu par to, ko, cik, kas un kur ir pircis.

4.2. shēma

Latvijā izdotās degvielas kartes
1995. gada maijā¹

Konkurence degvielas karšu Latvijas tirgū ir pietiekami asa ar plašumā vērojāmā tendenci. Vispirms iepazīsimies ar tiem, kas pie mums izplata un apkalpo degvielas kartes. Diagramma nepārprotami liecina, ka Latvijas degvielas karšu "čempions" ir firma Neste. Bet nevajag skatīt vīru pēc cepures. Galvenā problēma, kas vispirms interesē degvielas karšu lietotājus,

¹ *Dienas Bizness*. — 1995. g. 22. maijā. — 23. lpp.

ir iespēja izmantot plašākā teritorijā lielāku skaitu uzpildes punktu. No šī viedokļa raugoties, "čempiona" gods pienākas *Zemes bankas* degvielas kartēm. Līdera pozīcijas šīm kartēm nodrošina: *pirmkārt*, iespēja uzpildīt degvielu visā Latvijas teritorijā; *otrkārt*, iespēja saņemt degvielu *Latvijas naftas, Zemgales naftas*, kā arī vairākās uzpildes stacijās Lietuvā un Igaunijā; *treškārt*, iespēja saņemt atlaidi; *ceturtkārt*, firmas *Neste* lielākais karšu skaits ir daļēji iluzorisks, jo pieredze liecina, ka būtībā praktiski tiek izmantoti tikai kādi 60 procenti no *Nestes* kartēm.

Asa konkurence. 4.2. tabula dod zināmu priekšstatu par konkurences nosacījumiem starp degvielas karšu galvenajiem sāncensiem.

4.2. tabula

Degvielas kartes Latvijā²
1995. gada maijā

Firma	Kartes veids	Iegādes maksa	Minimālā iemaksa	Maksimālā kredīta lielums	Maksa par kredītu	Apkalpojošo degvielas uzpildes staciju skaits
Zemes banka	debeta un kredīta	Ls 2	Fiziskām personām – Ls 7 Juridiskām personām – Ls 32	Ls 10–160	20–60% gadā	Latvija 32 Lietuva 2 Igaunija 6
Neste	debeta	Ls 5		—		

Atlaides. Turklāt *Zemes banka* paredz atlaidi Ls 0,01 par vienu litru degvielas 20 Latvijas degvielas uzpildes stacijās; kā arī pienākas 5 % gadā par naudas atlikumu kartē (minimālais atlikums fiziskām personām — Ls 50, juridiskām personām — Ls 200).

Arī *Neste* piešķir atlaidi Ls 0,01 par vienu litru degvielas.

Degvielas kartes ir visai "kustīgas": mainās pašas kartes un to lietošanas nosacījumi. Grāmatas iznākšanas brīdī var jau darboties citi spēles noteikumi.

1995. gada jūnijā a/s *Visbija* atklāja Siguldā savu septīto degvielas

²Dienas Bizness. — 1995. g. 22. maijā. — 23. lpp.

uzpildes staciju un vienlaikus prezentēja *Visbijas* degvielas karti. Šo debetkarti var izmantot *Visbijas* un *Fassko* stacijās. Norēķinoties ar šo karti, tiek saņemta atlaide: 5 % no jebkura veida degvielas iegādes summas; 8 % no automobiļu piederumu un smērvielu iegādes summas; 10% no pārtikas, alkohola, tabakas pirkuma summas; 5 % no sniegto pakalpojumu cenas. Maksa par šīs debetkartes izgatavošanu ir Ls 3.

Shell cīnās par plašu tirgu. Īstu apvērsumu Latvijas degvielas karšu tirgū veic britu un holandiešu pasauleslavenais koncerns *Shell*, kuram uzpildes stacijas jau bija Latvijas brīvvalsti (firmas zīme — gliemežvāks). Vērā ņemams ir tas, ka *Shell* degvielas kartes bez jebkādiem papildu dokumentiem pieņem lielum lielais skaits uzpildes staciju, kas pieder vienai no lielākajām pasaules naftas kompānijām *Exxon*. Ja Eiropā jūs redzēsiet autoceļa malā uzpildes staciju *Esso* un jums ir *Shell* karte, brauciet droši klāt: *Esso* ir *Exxon* Eiropas filiāle, kas *Shell* kartes nebūt nesmādē. Vēršoties plašumā autotūrismam, *Shell* degvielas kartes ir populāras.

4.2.5. Kredītkartes

Kāda ir kredītkarte. *Kredītkarte* (*payabber*) parasti ir plastikāta karte ar magnētisku svītru. Kartē tiek fiksēts īpašnieka vārds, uzvārds, paraksta paraugs, ciparu kods. Atsevišķos gadījumos drošību kartē garantē vēl īpašnieka krāsaina fotogrāfija. Ievadot kredītkarti īpašā pieņemšanas iekārtā, kas fiksē pirkumu un tā cenu, nav zināms pircēja konta stāvoklis. Mēneša beigās kredītkartes īpašnieks saņem rēķinu kopā ar visu pirkumu norādījumu. Rēķins īsā laika sprīdi ir jāsamaksā. Ja kredītkartes īpašnieks to nesteidzas samaksāt, viņš saņem attiecīgās kredītkaršu sabiedrības kredītu, kam parasti ir relatīvi augsta gada procentu likme. Pārdevēji saņem samaksu par pārdotiem ražojumiem vai sniegtiem pakalpojumiem bez kavējuma, bet pircējs saņem precī, uzrādot vienīgi kredītkarti. Kredītkartes vēl dod iespēju banku automātā ik dienas saņemt ierobežotu skaidras naudas summu. Tāda ir kredītkaršu izmantošanas principiālā shēma.

Latvijas bankas kredītkartes. Latvijā bankas bija pirmās, kas saviem drošiem klientiem pārdeva starptautiski atzītas kredītkartes. Tā *Rīgas Komerbanka* sāka izplatīt *Visa* kredītkarti. Raksturojot šīs kredītkartes darbības sfēru, jāpiemin, ka to pieņem 200 valstīs 10,5 miljonus punktu — veikalos, restorānos, lidostās, dzelzceļa stacijās, kuģu piestātnēs un daudzās citās pakalpojumu sniegšanas vietās. 350 tūkstošos punktu, uzrādot *Visa* kredītkarti,

tiek izdota skaidra nauda. Dažādās valstīs ir uzstādīti desmitiem tūkstošu naudas izsniegšanas automātu. *Rīgas Komerbankā* par klasisko *Visa* karti fiziskām personām gadā jāmaksā 100 USD. Bez tam bankā jābūt pietiekami "sālitam" garantijas depozītam — 3000 dolāriem. Juridiskās personas var iegādāties *Biznesa Visa* karti, ko var lietot kādas firmas pārstāvji, braucot ārzemju komandējumos. *Biznesa Visa* kartes cena — 70 USD. Bez tam bankā firmai, organizācijai jābūt tekošajam kontam, kura minimālais atlikums nedrīkst būt mazāks par 1000 USD. Banka ņem papildu maksu par apkalpošanu: par katru pirkumu jāmaksā 1 %; ja klients vēlas saņemt skaidru naudu, tad banka prasa samaksāt 2 % no saņemamās summas.

Starptautisko *Visa* kredītkarti izsniedz arī *Parex banka*. 28 procenti ir gada procentu likme par kredītu. Skaidrās naudas izsniegšanas jomā *Pareksa banka* prasa par pakalpojumiem mazāk nekā *Rīgas Komerbanka* — tā ietur no klientiem 1,5 %.

Visa karšu apkalpošanu veic arī *Saules banka*. Īpatnība ir tā, ka *Saules banka* pati šo karti neizsniedz, bet to dara ar Maskavas *Mosbiznes banks* starpniecību. Šī Krievijas banka salīdzinājumā ar Latvijas bankām prasa augstāku minimālo iemaksu un atlikuma summu kontā.

Visa Electron norēķinu karti ar magnētisku svītru izlaiž *Latvijas Krājbanka*. Tā ir paredzēta nelieliem pirkumiem, kad bankas risks ir minimāls.

Visa sīvākie konkurenti ir *Eurocard/Mastercard*. Šīs kredītkartes izplatītāja vispirms bija *Latvijas Depozītu banka*. Galīgais norēķins ar šo karti notiek ASV dolāros. Kad *Depozītu banka* tika pasludināta par maksātnespējīgu, zaudēja spēku šīs bankas norēķinu kartes.

Trīs kredītkaršu paveidi. Pastāv trīs dažādu veidu *Eurocard/Mastercard* kartes.

Pimkārt, klasiskā karte, kas ir paredzēta klientiem — fiziskām personām — personisko maksājumu kārtīšanai;

otrkārt, zelta karte, kas ir pieejama tikai tiem klientiem, kuri ir iekarojuši bankas uzticību lielam kredīta limitam (virs 50000 ASV dolāru mēnesī);

treškārt, *sudraba* karte, kas ir paredzēta kompānijām, firmām, lai samaksātu savu darbinieku komandējumu u. tml. izdevumus.

Šī karte, tāpat kā citas līdzīgas kredītkartes un debetkartes, atbrīvo to īpašniekus no nepieciešamības nēsāt kabatā skaidru naudu gan dzīvesvietā, gan tālos ceļojumos; tā kalpo arī kā nodrošinājums iebraukšanas un uzturēšanās atļauju saņemšanai ārzemēs. Ar starptautisko *Eurocard/Mastercard*

var norēķināties aptuveni 120 valstīs vairāk nekā 10 miljonu vietās, proti, visur tur, kur vien ir redzama *Eurocard/Mastercard* simbolika. Karti var lietot tikai tā persona, kuras vārds un paraksts ir fiksēts kartē. Ar savu parakstu jāapliecina pirkums un par to maksājamā summa.

Kredītkartes kontu var lietot arī citas personas, kuras kartes īpašnieks ir pilnvarojis. Pēc rakstiska pieprasījuma banka izdod karti citai personai, par kuras darījumiem ar norēķina karti ir atbildīgs konta īpašnieks visu līgumā paredzēto laiku.

Kā saņemt skaidru naudu? Kā praktiski var saņemt skaidru naudu ar kredītkartes palīdzību? Skaidru naudu, uzrādot *Eurocard/Mastercard* karti, var saņemt, *pirmkārt*, jebkurā pasaules bankā vai naudas automātā. Lai saņemtu skaidru naudu automātos, ar kredītkarti vien nepietiek. Ir nepieciešams saņemt personas identifikācijas numuru (PIN), kas kalpo kā kartes lietotāja paraksta aizstājējs. Praktiski PIN kods ir četru ciparu šifrs. Ievadot šo šifru kopā ar karti naudas automātā, tiek identificēta kredītkarte, kas dod iespēju, uzrādot vēlamo summu, saņemt skaidru naudu.

Viena no problēmām šajā jomā ir kredīta limita lielums. To nosaka banka, ievērojot kartes lietotāja kredīta līdzšinējo vēsturi un uzrādītās garantijas. Ja kredītkartes īpašniekam kredīta vēsture vēl nav iesākta, banka piedāvā noguldīt drošības depozītu par esošiem procentiem un to uzrādīt kā norēķinu kartes atļautā kredīta garantiju.

Arī *Latvijas Krājbanka* izsniedz *Eurocard/Mastercard* kredītkartes. Jau minējām, ka *Latvijas Krājbanka* sākotnēji izsniedza tikai debetkartes. Kad bankas darbinieki pārliecinās, ka klienta ienākumi ir pietiekami lieli, stabili un regulāri, tie ir ar mieru izsniegt kredītkarti līdz ar personas indentifikācijas kodu naudas automātu lietošanai. *Latvijas Krājbanka* starptautiskās kredītkartes īpašniekam prasa garantijas depozītu 2000 USD apmērā; minimālās bilances lielums ir 2000 USD. Citiem vārdiem, lai *Latvijas Krājbankā* iegādātos *Eurocard/Mastercard* kredītkarti, kas ir lietojama visā pasaulē, bankā jāiemaksā 4000 USD. *Eurocard/Mastercard* kredītkarti izsniedza un apkalpoja arī *Banka Baltija* (līdz darbības pārtraukšanai).

Kas lieto *Diners Club* kartes? Latvijā tiek apkalpota arī visvecākā norēķinu karte *Diners Club*. To veic *Rietumu Banka*. Šai kredītkartei nav kredīta limita un apkalpošanas maksas vai procentu meslu. Īpatnība ir tā, ka procentus maksā nevis pircēji, bet veikali — pārdevēji. Jāņem vērā, ka *Diners Club* ir elitāra karte, ko lieto turīgi klienti, iepērkoties dārgos

veikalos. Dati liecina, ka tie pārdevēji, kas pieņem šo kredītkarti, ātri un ievērojami palielina savu apgrozījumu.

American Express. Cita starptautisko norēķinu karte, ko pieņem Latvijā, ir *American Express* karte. (Plaši ir pazīstams *American Express* ceļojuma čeks.)

Bankomāti konkurē ar ceļojuma čekiem. Ceļojuma čeku bīstams konkurents ir starptautiskās norēķinu kartes, ko apkalpo banku automāti. Vienādas funkcijas, tikai cita tehnoloģija padara konkurenci sevišķi asu. Eksperti apgalvo, ka ceļojumu čeki pēc ieraduma savas pozīcijas nezaudē. Bet norēķinu kartes ar iespēju saņemt nacionālo valūtu banku automātos jebkurās valstīs min ceļojumu čekiem uz pēdām. Tomēr ceļojuma čekiem ir dažas priekšrocības. Dažās valstīs iedzīvotāji labprāt pārķ ceļojumu čekus cietā valūtā. Tas ir aizsarglīdzeklis, kā pasargāt savus uzkrājumus no būtiskiem zaudējumiem, kas var rasties, kad nacionālā valūta ārzemju ceļojumu laikā tiek devalvēta vai zaudē pirktspēju vietējā tirgū inflācijas iespaidā. Šīs finansu korporācijas kredītkarti izmanto galvenokārt samaksai par tūrisma un viesnīcu pakalpojumiem. Tāpēc ir likumsakarīgi, ka *American Express* oficiālais pārstāvis Latvijā ir tūrisma aģentūra *Latvia Tours*. Minētā tūrisma aģentūra nodarbojas ar *American Express* kredītkaršu visaptverošāko apkalpošanu Latvijas teritorijā. Parastā kārtība ir tāda, ka visi, kas vēlas sadarboties ar *American Express*, vispirms viesnīcas, restorāni, dažādi tūrisma apkalpes punkti, patstāvīgi slēdz līgumus ar šo kredītkaršu apkalpojošām organizācijām Zviedrijā vai Vācijā. Visbiežāk *American Express* norēķinu kartes izmanto ārzemnieki mūsu viesnīcās: *Latvija*, *Hotel de Rome*, *Rīga*, *Metropole* u.c. Startu ir uzņēmušas arī vietējās kredītkartes.

Kredītkarte degvielai. Rietumu valstīs īpatnēja kredītkarte ir lietojama degvielas uzpildes stacijās. Šī karte ir speciālas konfigurācijas *metāla žetons* (katram klienta žetonam ir specifiska forma), ko iebāz degvielas pildīšanas automātiskās iekārtas speciālā caurumā. Viss pārējais notiek automātiski: degvielas markas, tās daudzuma un cenas fiksācija konkrētam klientam. Mēneša beigās žetona lietotājs saņem rēķinu. Šī rēķina samaksa notiek saskaņā ar kredītkaršu lietošanas principiem.

Vietējā Mastercard latos. *Latvijas Krājbanka* sāk izplatīt vietējo *Mastercard* latos. Tā būs lietojama tikai Latvijas teritorijā, toties tās priekšrocības būs relatīvais lētums salīdzinājumā ar starptautiskām kredītkartēm. Ērtība ir tā,

ka šo vietējo kredītkarti varēs lietot visos punktos, kur pieņem *Eurocard/Mastercard* kartes. Skaidrs, ka norēķini notiks tikai latos. Šīs vietējās *Mastercard* priekšrocība būs tā, ka ar tās starpniecību varēs ne tikai pirkt, bet arī samaksāt par komunālajiem pakalpojumiem, telefonu. Principiāli svarīgi ir tas, ka uzņēmumiem ir iespēja savu darbinieku kontā, ko apkalpo šī karte, pārskaitīt darba algu. Ievērojot *Krājbankas* nodaļu izplatību visā Latvijas teritorijā, ir radīti skaidras naudas saņemšanas nosacījumi ikvienā šīs bankas nodaļā pilnīgi neatkarīgi no naudas iemaksāšanas vietas. Atgādināsim, ka *Latvijas Krājbankai* ir 600 pārstāvniecību ar gandrīz 2 miljoniem norēķinu kontu, kas visi ir iekļauti vietējā *Mastercard* sistēmā.

Baltijas valstu banku kartes sadarbosies. Tālākais solis *Mastercard* izplatībā ir *Globus Mastercard* kredītkaršu izsniegšana un apkalpošana trijās Baltijas valstīs. *Latvijas Krājbanka* kā šo kredītkaršu piedāvāšanas iniciators ir izveidojusi Baltijas valstu komercbanku asociāciju, kas dod iespēju aptvert lielu skaitu banku filiāļu. Nacionālās valūtas nav šķērslis *Globus Mastercard* izmantošanā. Latvijas iedzīvotājs, nopircis preci Lietuvā par litiem, mēneša beigās dabū samaksas rēķinu latos; latos viņš samaksās arī par precēm, ko Igaunijā būs iegādājies par kronām, uzrādot *Globus Mastercard*.

Daudzas kredītkartes, sevišķi zelta un platīna kartes, paredz saviem īpašniekiem apdrošināšanas pakalpojumu sniegšanu.

Beidzot nodaļu par kredītkartēm, uzskaitīsim norēķinu karšu lietošanas galvenos virzienus, kad tiek kārtoti maksājumi. Tie ir šādi: vietējās un starptautiskās telefona sarunas; komunālie maksājumi; preču pirkšana mazumtirdzniecībā; dažādu pakalpojumu samaksa; viesnīcu pakalpojumu samaksa; restorānu, bāru rēķinu samaksa; aviobiļešu iegāde; dzelzceļa biļešu iegāde; automašīnu nomas samaksa; tūrisma pakalpojumu samaksa; skaidras naudas saņemšana bankās un naudas automātos.

Saules banka atklāja bankomātus Rīgas lidostā un viesnīcā *Metropole*. Šo banku automātu priekšrocība ir tā, ka nauda tiek izsniegta pēc starptautiskām kartēm latos.

Debetkaršu valstība. Aprakstot kredītkartes, mēs vairāk akcentējām šo karšu potenciālās iespējas nekā to praktisko funkcionēšanu. Uzticības deficīta sekas ir visai nelielais piešķirto (nopirkto) kredītkaršu skaits. Norēķinu karšu tirgus dominante ir debetkartes un to paveidi. Latvija ir debetkaršu valstība, kas arī atbilst tirgus loģikai.

4.2.6. Depozīta sertifikāts — alternatīva nauda

Teorijā M1 tiek raksturota kā *īstā nauda*, bet termiņnoguldījumi bankā — kā *gandrīz nauda*. Rīgas Apvienotā Baltijas banka ir pārmetusi tiltu no *gandrīz naudas* uz *īsto naudu*, izlaižot depozītu sertifikātus. Šo sertifikātu darbības mehānisms ir gaužām vienkāršs. Termiņdepozīta īpašniekam banka izsniedz apliecību, kas liecina par naudas noguldījumu bankā un bankas kā debitora saistībām. Šī apliecība ir īpašs vērtspapīrs, kas noteiktos ietvaros var apgrozīties un pildīt maksāšanas līdzekļa funkciju. Banka izlaiž gan vārda sertifikātus (uz sertifikāta norādīts depozīta īpašnieka uzvārds un vārds), gan arī anonīmus sertifikātus. Pēdējā gadījumā sertifikāta uzrādītājs ir šī vērtspapīra pilntiesīgs īpašnieks. Šie sertifikāti ir bankas parāda zīme, kas pēc sava rakstura daudz neatšķiras no vekseļa. Proti, ja sertifikātus pārdod, tiek paredzēts to diskonts. Piemēram, depozīta sertifikāts ir 100 latu, tā termiņš — viens gads, diskonta procentu likme — 15. Cik maksās pircējam šis sertifikāts? 100 latu mīnus diskonta procenti 15 latu = 85 lati. Kad pienāks depozīta samaksas termiņš, tad sertifikāta uzrādītājs bankā saņems 100 latus. Pircējs var būt apmierināts, jo ir nopelnīti 15 lati.

Taču galvenais ir tas, ka var ar depozīta sertifikātu norēķināties, maksāt un brīvi nodot to jebkurām fiziskām vai juridiskām personām, tajā skaitā saviem kreditoriem. Lai sertifikāts būtu reāla alternatīva nauda, tai jābūt pilnīgi likvidai. Tā ir galvenā problēma, kas obligāti jānodrošina. Citiem vārdiem, depozīta sertifikāta īpašniekam jābūt praktiskai iespējai to jebkurā brīdī apmainīt pret īstu naudu, kad vēl nav iestājies depozīta samaksas termiņš. Rīgas Apvienotā Baltijas banka — šo depozītu emitents — ir apņēmusies atmaksāt naudu jau trešajā dienā pēc sertifikātu emisijas. Protams, atmaksājamā summa būs mazāka par sertifikāta nominālu, jo tā ir termiņnoguldījuma pirmstermiņa izmaksa. Sertifikātu emitents gādā, lai sertifikāti būtu pieejami cilvēkiem ar dažādu "kabatas biezumu" (no 100 latiem līdz 1000 dolāriem), kā arī to samaksas dažādiem termiņiem (15, 30, 60, 90, 180, 360 dienām; pēdējais termiņš ir paredzēts tikai nacionālajai valūtai; tas ir saistīts ar iespējamām valūtas kursa svārstībām).

Nodaļas sākumā mēs raksturojām depozītu sertifikātu kā tiltu no *gandrīz naudas* uz *īsto naudu*. Jāatzīst, ka kustību pa šo tiltu kavē psiholoģiska barjera — gan fiziskās, gan juridiskās personas vēl lāgā negrib atzīt, ka depozīta sertifikāts ir alternatīva nauda, maksāšanas līdzeklis, kam var droši uzticēties. 1995. gada banku krīze neuzticību palielināja. Maksājumos

cilvēki prasīs īstu naudu un tikai to. Perspektīvā, kad banku sistēma atveseļosies, uzticība bankām tiks atjaunota, cilvēki pakāpeniski būs adaptējušies depozīta sertifikāta kā maksāšanas līdzekļa atzīšanā. Attaisnosies nodaļas virsraksts "Depozīta sertifikāts — alternatīva nauda", un *gandrīz naudas* noteikta daļa, pateicoties sertifikātiem, tiks atzīta par īsto naudu.

4.2.7. Bankomāts — naudas maks uz ielas stūra

1998. gada nogalē Latvijā vien bija emitētas 200 000 norēķinu kartes. Šis skaits nemitīgi aug, un, kad lasītāju rokās nonāks šī grāmata, norēķinu karšu skaits būs nepārprotami lielāks. Šī karšu masa ir mērķtiecīgi un kvalitatīvi jāapkalpo.

Kas ir bankomāts? Īsi sakot, elektroniski sarežģīta iekārta ar sakaru kanāliem. Septiņdesmitajos gados izgudrotāji lika piedzimt principiāli jaunai iekārtai ATM — *Automated Teller Machine*. Jaunpiedzimušais bija pasaulē pirmais bankas automāts, kas, nemitīgi pilnveidojoties, nodrošināja norēķinu karšu apkalpošanu un līdz ar to izplatību. Elektroniskās naudas sapnis it kā sāka īstenoties. Naudas apgrozībā tika sperts revolucionārs solis. 1999. gada sākumā Latvijā dažādas bankas uzstādīja ap 200 bankomātu.

Ko spēj bankomāts? Galvenā funkcija — norēķinu kartes īpašniekam noteikta limita ietvaros izsniegt skaidru naudu. Bankomātā jāievada karte, slepenās atlēgas PIN kods, ciparu kombinācija, ko drīkst zināt tikai norēķinu kartes īpašnieks, lai saņemtu vēlamu naudas daudzumu. Bankomāts ir visai neticīgs subjekts. Viņš pārbauda norēķinu karti, PIN, zibens ātrumā noskaidro, vai norādītajā kontā ir nepieciešamā naudas summa, ārzemēs Latvijā iemaksātus latus automātiski pārrēķina dotās valsts valūtā pēc oficiālā kursa un, ja viss ir kārtībā, nekas neliecina par blēdīšanās briesmām, "izspļauj" klientam pieprasīto naudas summu.

Bet tas vēl nav viss. Sarežģītāki bankomāti pēc kartes īpašnieka rīkojuma var naudu no konta, ko apkalpo bankomāts, pārskaitīt klienta parastajā kontā (depozītā), nomaksāt *Lattelekom* un *Baltkom* tēriņu, mobilo telefonu rēķinus. "Gudrs" bankomāts spēj nolasīt rokrakstā uzrakstītu čeku, ir reizē arī rakstītpratējs, kas izdara ierakstu krājgrāmatiņā, spēj atšķirt parakstus (atklāt viltotus) u. c.

Glabā un apsargā naudu. Ko sīkajam tirgotājam vakarā darīt ar dienā

ietirgoto naudu? Gribas arī panākt, lai būtu drošība pret jebkādiem tehniskiem speciālistiem — garnadžiem (bankomātu naudas zagļiem — hakeriem). Domāts — darīts! Naudu var mierīgu sirdi uzticēt bankomātam.

Bankomāts ir tik laipns, ka pat piedāvā aploksni, kur naudu ielikt. Aploksne ar naudu tiek noglabāta bankomātā. Nav jāšaubās, ka šādi noguldīta nauda patiešām nonāks bankas depozītā. Aplaupīs veikalus, nozags, ko vien spēj nozagt, pie naudas klāt netiks. Ar karti atver kontu un pārskaita depozītā aploksnei uzticēto naudu. Bankā jāgādā, lai ar aploksni pārskaitītā nauda tiktu rūpīgi pārbaudīta. Ja bieži kļūdisies bankas darbinieki, banku var mierīgi slēgt. Ja banku mēģinās piekrāpt klients, no negodīga partnera banka atteiksies. Šādi bankomāti ar bagātīgu operāciju klāstu līdzinās nelielai bankas filiālei ar vienu būtisku starpību — nav vajadzīgi operatori, operācijas veic automātiski.

Kādas ir bankomāta "iekšas"? Bankomāts visupirms ir personāls dators ar monitoru. Tam pievienots seifs, arī speciāla čekus drukājamā iekārta. Viena no bankomāta svarīgākajām sastāvdaļām ir jerīce naudas izsniegšanai — dispensers. Seifs ir domāts tam, lai tur ievietotu īpašas rozetes ar naudu. Ziņkārīgs lasītājs vēlēšies uzzināt, cik naudas var ievietot minētajās rozetēs. Šī informācija nav valsts noslēpums, bet bankas darbinieki šajā jautājumā mēdz turēt mēli aiz zobiem. Priekšstatu par naudas daudzumu pilnā bankomātā var gūt šādi: ja IBM bankomātu pildītu ar Ls 500 naudaszīmēm, tad kopsummā sanāktu ap 6 miljoniem latu.¹ Jo mazāks ir naudaszīmju nomināls, jo mazāku naudas summu var ietilpināt bankomātā. Lai naudas saņemšana būtu ērta, bankomāts pildāms ar dažāda nomināla naudaszīmēm. Ja bankomātā ietilpinās vienīgi Ls 5 naudaszīmes, šī automātiskā naudas krātuve tiks ātri iztukšota un sadārdzināta bankomāta apkalpošana.

Cik daudz naudas var izņemt? Katrai bankai ir savs vienreizējais naudas izsniegšanas limits, ko nosaka vairāku faktoru kombinācija. Nozīmīgi ir tas, cik norēķinu karšu emitējusi banka, kas uzstādījusi bankomātu, kādas kartes apkalpo bankomāts, vai tiek apkalpotas debeta vai kredītkartes. Nozīmīga ir bankomāta uzstādīšanas vieta. Bet limits katrai dienai ir ap Ls 300. Šim limitam ir arī psiholoģiska nozīme, lai naudas kārie pārāk ātri neiztukšo bankomātu un lai bankomāta lietotājs pārāk aizrautīgi neizņem vienā reizē visu savu naudu. Limits nedrīkst būt

¹ Diena, 1997. g. 27. oktobrī. — 7. lpp.

pārāk mazs: bankomāts tad zaudē savu pievilcību. Naudas summai, ko gudru prātu izsniedz bankomāts, jābūt pielāgotai vidēji dārgam pirkumam.

Tirgotājiem jāvienojas ar banku. Norēķinu karšu sistēmā obligāti darbojas tirgotāji un pakalpojumu sniedzēji (viesnīcas, tūrisma firmas, visdažādākās pakalpojumu organizācijas). Ekonomiskās attiecības par karšu apkalpošanu jānoformē juridiski. Karšu pieņēmējam obligāti jānoslēdz tirdzniecības līgums ar banku un bankā jāatver savs konts. Visi nepieciešamie līguma rekvizīti tiek paziņoti karšu apstrādes centrā. Tālāk nepieciešamā informācija tiek ievadīta attiecīgās kartes starptautiskā centra tikla datu bāzē. Obligāta ir prasība uzstādīt veikalā, pakalpojumu sniegšanas vietā visu tehnisko aprīkojumu. Atbildīgs darbs ir kadru apmācība.

Veikali, pakalpojumu punkti pēc sava apgrozījuma ar norēķinu kartēm ir dažāda lieluma. Tas prasa atšķirīgu tehnisku aprīkojumu. Veikalos ar lielu apgrozījumu likumsakarīga ir POS terminālu uzstādīšana. Te izmanto telefona sakarus, kas automātiski savieno ar datu centru. Pēdējais ar maksimālu ātrumu konstatē, vai kontā ir pietiekami daudz naudas, lai norēķinātos par pirkumu. Veikalā pienāk pozitīva vai negatīva atbilde. Ja atbilde ir pozitīva, pirkums tiek noformēts. Izraksta rēķinu ar kopijām. Vienu no tām saņem pircējs. Veikalos un pakalpojumu punktos ar nelielu apgrozījumu aprobežojas ar tehniski samērā vienkāršām un lētām dažādām nolasišanas iekārtām. Pārdevējs neapmierinās ar norēķinu kartes informācijas nolasišanu no magnētiskās svītras. Tiek pieprasīts personu apliecinošs dokuments ar fotoattēlu. Pa telefonu notiek sakari ar karšu apstrādes centru, kam tiek paziņots kartes numurs un citi nepieciešami rekvizīti, saprotams, pirkuma summa. Ja telefoniskā pārbaude dod pozitīvu rezultātu, datu bāze pretējā virzienā paziņo autorizācijas kodu, ko pircējs ieraksta čekā. Tas nozīmē, *pimkārt*, ka pirkums ir īstenojies; *otrkārt*, ka pirkuma apmaksa ir garantēta. Tirgotājs krāj čeku pie čeka un, ja to sakrājies noteikts daudzums, tos nosūta uz karšu apstrādes centru. Kartes automātiski šķiro un tad ievada attiecīgās kartes grozā (sistēmā). Kartes tālākais ceļš ved uz to banku, kas karti emitējusi. Banka savukārt pēc automātiskās uzskaites datiem pārdevējam par pirkumu samaksā.

Dārgs prieks, bet relatīvi ātra atdeve. Norēķinu karšu apkalpošanas sistēma saistās ar ievērojamām investīcijām. Termināli vien maksā ap 500—600 ASV dolāru. Prāvu naudu prasa automātiski sakari, visāda šķirošanas aparatūra, nosūtīšanas izdevumi utt. Lēš, ka ne ilgākā laikā par

pieciem gadiem investīcijas atmaksājas un nes tīru peļņu. Norēķinu karšu lietotājiem jānes savs krusts un maksāšanas pakalpojums jāapmaksā. Likmes dažādām bankām un kartēm ir daudzkārt raibākas par dzeņa vēderu. Daži piemēri. *Pareksa banka Maestro* debetkarti izsniedz bez maksas. Bet gadā par lietošanu iekasē Ls 6 un Ls 12. *Rīgas Komerbanka Visa Business* debetkarti izsniedz tikai juridiskām personām par brīvu. Gada apkalpošana — 120 USD. *Latvijas Krājbanka* izsniedz *EC/MC Gold* kredītkarti pret galvojumu un tukšības depozītu par 170 USD. Kartes gada apkalpošana maksā vēl 80 USD. Pasaulē ir sistēmas, kur tirgotāji bankai kartes emitentam maksā 1% kā pateicības naudu, ja pirkums veikts ar norēķinu karti. Tas palielina apgrozījumu un peļņu.

4.2.8. “Ko diena nākamā mums sola?”

Čipkarte — “elektroniskais maciņš”. Trešā gadu tūkstoša sākums plaši nomainīs līdzšinējās norēķinu kartes pret čipkartēm. Mēģinājums tās ieviest Latvijā *Latkartes* veidā mazam klientu skaitam banku krīzes iespaidā cieta neveiksmi. Lai čipkarte ar minidatoru sekmīgi darbotos, visā pasaulē nepieciešams viens standarts. Ceļā uz standartu šodien ir visas lielākās norēķinu karšu sistēmas. Čipkarte paver plašas iespējas karti izmantot daudzpusīgi. Tā spēj pat aizstāt autovadītāja tiesības. Kārtot visus komunālos maksājumus, sēžot mājās uz mīksta dīvāna, nebūs problēma. Čipkarte būs spējīga operatīvi sniegt daudzpusīgu informāciju par konta stāvokli.

Eiropas vadošās maksājumu karšu apkalpošanas un bezskaidrās naudas norēķinu organizācijas *Europay International S.A.* valde pieņēmusi lēmumu pēc iespējas ātrāk veicināt pāreju no kartēm ar magnētisko svītru uz čipkartēm. Čipkaršu masveida ieviešana, investējot vairāk nekā 1 miljardu ekiju (1,2 miljardi USD), jau sākusies, un, pēc aptuvenām prognozēm, līdz 2001. gadam magnētiskās kartes būs gandrīz pilnīgi nomainītas.

“Tāpat kā kompaktdiski iekaro mūzikas ierakstu industriju, arī elektroniskie čipi pakāpeniski aizstās magnētiskās svītras uz maksājumu kartēm,” komentē *Europay International* izpilddirektors Rons Viljamss. “Šī nākamās paaudzes tehnoloģija maksājumu biznesu padarīs daudz drošāku, tā dos iespēju karšu īpašniekiem un veikalniekiem izmantot arī plašu papildu pakalpojumu klāstu, kas, lietojot magnētiskās kartes, nebija pieejams.”

Risina vienotas standartizācijas problēmu. Pasaules ietekmīgākās norēķinu karšu organizācijas — *Europay*, *Mastercard* un *Visa* — nesēn sāka

sadarbību, risinot globālas *čipkaršu* standartizācijas jautājumus. Pašlaik ir publicēta pirmā daļa no kopumā paredzēta trīsdaļīga standartu krājuma, sagatavošanā ir otrā daļa. Jaunais standartu krājums būs atspēriena akmens karšu un to apkalpošanas terminālu ražotājiem nākotnē.

Lai elektronisko maksājumu industriju padarītu maksimāli efektīvu, tiek domāts ražot terminālus, kas varētu vienlaikus apkalpot kā magnētiskās, tā arī *čipkartes*.

Pagājušajā nedēļā Norvēģijas pilsētā Bergenā notika ikgadējā *Europay* zinātniski praktiskā konference, kura bija veltīta maksājumu karšu biznesa nākotnes attīstības perspektīvām.

Nauda jāsargā arvien rūpīgāk. "Maksājumu business, neskatoties uz rentabilitātes samazināšanos, bija un paliks viens no visperspektīvākajiem," stāsta *Europay International* komercdirektors Francis van den Bošs. "Ņemot vērā to, ka šis business ir cieši saistīts ar naudu, par to vienmēr ir interesējusies arī kriminālpasaule. Turklāt, ja agrāk viss aprobežojās tikai ar karšu zādībām, tad tagad tās jau tiek viltotas, bet profesionāli programmisti (hakeri) mēģina iekļūt maksājumu informācijas datortīklos. Tādējādi maksājumu industrija ir spiesta nepārtraukti uzlabot un atjaunot savas tehnoloģijas.

Magnētiskā svītra sevi ir izsmēlusi, un tās papildu aizsardzība izmaksā nesamērīgi dārgi. Pašlaik perspektīvākais virziens ir *čipkaršu* tehnoloģija, kas daudzviet jau ir ieguvusi lokālu izplatību. Vislabākie sasniegumi ir Francijā, kur, pateicoties *čipkartēm*, banku zaudējumi šajā sfērā piecu gadu laikā samazinājušies piecas reizes."

***Europay* strādā kopā ar Mastercard.** *Europay International S.A.* tika izveidota 1992. gada septembrī, apvienojoties tādām pazīstamām organizācijām kā *Eurocard International S.A.*, *Eurocheque International S.C.* un *Eurocheque International Holdings S.A.* Apvienošanās mērķis bija radīt vienotu struktūru, kas nodrošinātu visplašāko maksājumu produktu un servisa klāstu Eiropā un pasaulē. Turklāt, runājot par pasaules iekarošanu, jāpiemin, ka tas tiek darīts ciešā aliansē ar ASV banku organizāciju *Mastercard International*.

Mastercard pieder 12,25% *Europay* akciju. Pārējās akcijas sadalītas starp dažādām Eiropas finansu institūcijām un bankām.

Izspiež no Eiropas Visa. Pasaules norēķinu karšu tirgus galvenie konkurenti ir *Visa International (ASV)* un *Mastercard* (kopā ar *Europay*).

Lai gan kopumā, pagaidām gan ar nelielu pārsvaru, starptautisko karšu biznesā priekšgalā ir Visa, Eiropā tā savas pozīcijas zaudē. No 1989. gada, kad Visa kontrolēja 61% Eiropas norēķinu karšu izdošanas tirgus, tās daļa 1993. gadā sarukusi līdz 23%. Turklāt tas notiek laikā, kad tirgus apgrozījums strauji palielinās: no 1989. gada līdz 1993. gadam Eiropā tas pieaudzis par pusi un sasniedzis 2868 miljardus ekiju. Norēķinu karšu izmantošanas daļa pieaugusi no 7,5% līdz 12,7%.¹

Norēķini caur Internetu. Meklējumi, meklējumi, meklējumi... Kā savienot norēķinu karti ar savu datoru dzīvoklī? Kā padarīt norēķinu karšu lietošanu vēl ērtāku, neizejot no dzīvokļa?

Europay un *IBM* speciālisti šo problēmu atrisināja ar Interneta tīkla palīdzību. Minēsim vienkāršu sadzīves piemēru. Jūs gaidāt viesus. Gribat tos garšīgi pacienāt. Nav nekādas vajadzības skraidīt pa veikaliem un meklēt augstas kvalitātes ēdamo. Šim nolūkam var izmantot datoru. Ar tā palīdzību jūs varat pasūtīt vēlamos gardumus ar piegādi mājās. Bet kā norēķināties par pasūtījumu? Skaidrā naudā? Anahronisms! Izmantojiet savu debetkarti vai kredītkarti! Šim nolūkam datoram jāpievieno īpaša karšu nolasīšanas ierīce. Tālākais ir pavisam vienkāršs un ierasts. Datorā karšu nolasīšanas atverē jāievieto sava norēķinu karte līdz ar PIN (personālo identifikācijas numuru), jāfiksē pirkuma cena, un lieta darīta; par pirkumu tiek samaksāts ar norēķinu kartes palīdzību, ievērojot tās atšķirības, kas ir saistītas ar debetkaršu un kredītkaršu darbības mehānismu.

Šis ērtais jauninājums (Interneta tīkls) paplašina norēķina karšu izmantošanas iespēju. Jaunu impulsu gūst datoru ražošana, jo kļūst lietderīgi iegādāties tādus datorus, kur jau ir ievietota karšu nolasīšanas iekārta. Nesauž arī konkurenti. Gudras galvas jau ir paredzējušas, kā norēķinu karšu nolasīšanas atverēs iemontēt telefonus un pat televizorus. Neizejot no dzīvokļa, varēs pasūtīt iespējami daudz pakalpojumu (no daudzveidīgās datoru informācijas līdz aviobiļetēm un dzelzceļa biļetēm) un to izpildes brīdī tūlīt norēķināties ar savām kartēm.

Šobrīd pasaulē interese par Interneta tīklu arvien pieaug. 2000. gadā tiek prognozēti 100 miljoni Interneta tīkla izmantotāju.

EMV standartam atbilstošas debeta un kredīta čipkartes. Eiropas lielākā maksājumu karšu organizācija *Europay International* beiguši

¹ *Dienas Bizness*, 1997. g. 1. jūlijs.

sagatavošanas darbus principiāli jauna maksājumu karšu produkta laišanai tirgū. Jaunās čipkartes, kurās būs fiksēta precīzāka un pilnīgāka informācija, nekā iespējams pazīstamo plastisko norēķinu karšu magnētiskajās svītrās, ļaus veikt drošus un ērtus maksājumus Internetā. Paredzams, ka jau tuvākajā laikā tiks laistas klajā ap 100 miljonu EMV standartam (1996. gadā *Europay*, *Mastercard* un *Visa* kopīgi izstrādātais standarts, kas apzīmē *EuroCard*, *MasterCard* un *Visa* tehnoloģiju savstarpējo savietojamību) atbilstošas debeta un kredīta čipkartes. Eiropas un pasaules komercbankas ir akceptējušas čipkartes kā tehnoloģiju, kas jau tuvākajos gados nomainīs līdz šim pazīstamās norēķinu kartes ar magnētisko svītru, teikts *Europay International* paziņojumā presei.

Pasaulē pieaug mazumtirdzniecība ar Interneta starpniecību, kas nozīmē preces atrašanu, izvēli un apmaksu caur pasaules datortīklu. Ja norēķini par izvēlēto preci notiek ar maksājumu kartes palīdzību, tad norēķinu kartes īpašnieka banka šādā darījumā ir kā starpnieks starp pircēju un pārdevēju un maksājuma garantētājs preces pārdevējam.

Lielbritānijā, sadarbojoties *BarclayCard* un *Europay*, ir uzsākti izmēģinājuma elektroniskie maksājumi, izmantojot jaunās čipkartes. Eksperiments ilgs trīs mēnešus un tā laikā *BarclayCard* darbinieki, izmantojot savas jaunās *BarclayCard MasterCard* čipkartes, varēs iepirkties vairākos veikalos Interneta tīklā.

Jauno čipkaršu īpašnieki varēs izdarīt maksājumus ne tikai no sava datora, bet no jebkura personālā kompjūtera, kurš aprīkots ar speciālu čipkaršu nolasīšanas ierīci. EMV standarta čipkaršu nolasīšanas ierīce izstrādāta sadarbībā ar datorkompāniju IBM, ar to iespējams aprīkot jebkuru modernu datoru, līdzīgi kā, piemēram, datoru var aprīkot ar kompaktdisku nolasīšanas ierīcēm.

Jaunā Internetā lietojamo elektronisko maksājumu tehnoloģija ir balstīta uz *Europay France C-SET* izstrādāto projektu.

Lai varētu veikt drošus maksājumus tīklā, Interneta lietotājiem nepieciešama tikai EMV standarta čipkarte un tās nolasīšanas iekārta datorā. Tehnoloģijas pamatā ir jau esošā Interneta infrastruktūra un pastāvošās datu aizsardzības metodes, kas ļaus bankām un tirgotājiem, kas savas preces un pakalpojumus piedāvā iegādāties ar Interneta palīdzību, ātri un lēti šo sistēmu ieviest.

Latvijā maksājumi ar Interneta starpniecību ir attīstības sākumā. Pašmāju

tirdzniecības uzņēmumi šādu tirdzniecības formu vēl praktiski neizmanto, bet tie kredītkaršu īpašnieki, kuriem piejams Internets, pirkumus citās valstīs veic visai maz.

Latvijā var iepirkties ar Interneta starpniecību, bet šie maksājumi nav aizsargāti, jo ne firmas, kas vēlētos šādi tirgoties, ne bankas nav ieguldījušas līdzekļus, lai izveidotu šādiem maksājumiem nepieciešamu starptautiski atzītu aizsardzības sistēmu. Bankas klientam jāzina, ka viņš var rīkoties pēc saviem ieskatiem, bet pašam arī būs jāuzņemas atbildība, jo krāpšanas iespējas šādos norēķinos ir visai lielas.

Patlaban tieši starptautisko norēķinu karšu lietotāju skaits un Interneta izmantošana Latvijā strauji pieaug, un var prognozēt, ka tuvākajos gados arī Latvijas tirgotāji sāks aktīvi izmantot šo tirdzniecības formu, kas dod iespēju ar minimālām izmaksām piegādāt savus pakalpojumus tieši uz potenciālā patērētāja mājām vai biroju.¹

Banku kontu informatīvā apkalpošana. Uzņēmumu, firmu, organizāciju pārstāvji šķiež ne mazums laika, lai uzzinātu sava klienta konta stāvokli bankā. Tiek arī tērēts bankas darbinieku laiks, elektroniska mašīna ar printeri sagatavo speciālu drukātu informāciju. Dzēlīgs kritiķis teiks: "Neracionāli, neražīgi, laika zagšana, elektronikas neefektīva izmantošana." Vai šī sistēma ir maināma? Vai nepieciešamās informācijas saņemšanas efektivitāti ir iespējams kāpināt? Noteikti! Pozitīvu pavērsienu šajā jomā jau izrāda čipkartes ar attiecīgo pieņemšanas terminālu. Taču čipkarte ir dārgs prieks.

Pa citu ceļu ir gājusi *Rietumu Banka*. Šī banka saviem klientiem izsniedz magnētisko karti, kas satur šifrētu informāciju un paroli. Šīs kartes vienīgais uzdevums ir sniegt klientam informāciju par līdzekļu kustību viņa kontā. Autori raksturo šo karti kā caurlaidi iekļūšanai norēķinu sistēmā. Bankas darbinieki nav jātraucē, visu nepieciešamo informāciju var redzēt kā uz delnas — kas, kam, cik. Perspektīvā šo magnētisko karti var pilnveidot, un tā var sākt pildīt tādu pašu maksāšanas līdzekļa funkciju kā *Rietumu Bankas* čeku grāmatiņa. Ievērosim, ka šīs bankas čekus norēķinos pieņem bez ierobežojumiem.

Eironorēķinu kartes. Ar 1999. gada pirmo janvāri eiro sācis savu uzvaras gājienu Eiropā EMU sistēmā. Pagaidām 11 valstis lieto eiro

¹ *Diena*, 1998. g. 21. februārī. — 4. lpp.

bezskaidras naudas sistēmas ietvaros. Bet pēc pāris gadiem eiro naudaszīmes un eiro monētas, iespējams, tiks lietotas 12 valstīs. EMU pievienosies Lielbritānija. Radīsies vairākas problēmas. Lietojot norēķinu kartes, nacionālā nauda būs jāpārvērš eiro un otrādi. Nemītīgi jāseko eiro maiņas kursam, lai norēķinus ar kartēm īstenotu pēc oficiālā kursa. Tehniski šī problēma tiek diendienā risināta ar jo daudzu valstu nacionālajām valūtām. Tagad sistēma jāpapildina ar eiro. No otras puses, pasaules bankomātos nebūs nepieciešama 10—11 nacionālo valūtu konvertēšana.

4.2.9. Norēķinu karšu sistēmas attīstības tehniskās un sociāli ekonomiskās problēmas

Norēķinu kartes ir zinātniski tehniskā progresa bērni. Magnētiskās svītras, mini mikroprocesori, elektronisko signālu pārraide, informācijas uzkrāšana ESM atmiņā, karšu pieņemšanas un informācijas atšifrēšanas un pārbaudes termināli ir vismodernākās tehnoloģijas paraugi. Arvien asāka kļūst problēma — bankas naudas sargāšana. Sākotnēji zaga norēķinu kartes, bet tagad arvien biežāk tās vilto. Visrafinētākais zagšanas paņēmieni ir profesionālu programmistu rīcība, kuri naudu “izvelk” ar speciāliem paņēmieniem, iekļūstot datortīklos. Ir nepieciešami arvien “gudrāki” aizsarglīdzekļi, kas būtiski sadārdzina norēķinu apkalpošanu. Speciālisti uzskata, ka magnētiskām svītrām vairāk iespēju nav. Aktuāla kļūst problēma radīt, ražot un iegādāties norēķinu karšu pieņemšanas terminālus, kas varētu vienlaikus “nolasīt” kā magnētiskās kartes, tā arī čipkartes. Tiek ierosināts sarežģītākus un dārgākus terminālus aizdot uz līzinga pamatiem. Radikāls risinājums būtu vispusīga pāreja uz čipkartēm ar to plašajām iespējām.

Eiropas vadošās maksājumu karšu apkalpošanas un bezskaidrās naudas norēķinu organizācijas *European International S.A.* valde 1994. gada jūnijā pieņēma lēmumu par ātrāku pāreju no kartēm ar magnētisko svītru uz čipkartēm, t.i., par pāreju uz principāli jaunu tehnoloģiju, kas balstās uz mikroprocesoriem. Čipkaršu masveida ieviešana ir nepārprotami dārgs priekš. Tiek lēsts, ka nepieciešamās investīcijas varētu pārsniegt 1,2 miljardus dolāru. Prognozētāji vērtē, ka šai tehnoloģiskajai revolūcijai norēķinu karšu jomā ir nepieciešami 5 — 6 gadi. Tas nozīmē, ka pasaules mērogā magnētiskās kartes varētu gandrīz pilnīgi nomainīt ar čipkartēm līdz 2001. gadam.

No sociāli ekonomiskā viedokļa raugoties, norēķina karšu plaša lietošana ir nepārprotams progress. Samazinās skaidras naudas daudzums apgrozībā; tehnoloģiski pilnīga, būtībā automatizēta kļūst noguldījumu daļa apkalpošana bankās; ērti ir banku klientiem, jo viņiem nav jābaidās no naudas zādības ne mājās, ne uz ielas; pazaudētā norēķinu karte ir viegli atjaunojama. Kredītkartes paplašina pirkšanas iespējas brīdī, kad potenciālajam pircējam nav naudas. Tiek veicināts preču apgrozījums. Vienlaikus tiek izteikta kritika par augstu kredīta procentu likmi, kā arī par to, ka pirkšanas iespējas neatkarīgi no pircēja rīcībā esošā konkrētā naudas daudzuma veicina jaunas parāda verdzības formas rašanos. Kritiska nostāja pret kredītkartēm ir labi atspoguļota pazīstamā amerikāņu rakstnieka Artura Heilija romānā "Naudas mijēji". Tur vispirms atrodam kredītkaršu reklāmu paraugus, tos psiholoģiskos magnētus, kas pievelk pircējus ar tukšām kabatām un cerībām uz ienākumiem nākotnē.

Lūk, šo reklāmu paraugi:

KĀPĒC RŪPĒTIES PAR NAUDU? LIETOJIET KREDĪTKARTES!
DODIET MUMS IESPĒJU RŪPĒTIES PAR JUMS!

RĒĶINI VAIRS NERADA SĀPES, JA JŪS SAKĀT:
"MAKSĀJIET AR DEBETKARTI"!

KĀPĒC GAIDĪT? RĪTDIENAS SAPNI VARAT ĪSTENOT JAU
ŠODIEN!
IEGĀDĀJIETIES KREDĪTKARTES!

Romāna varone ļauj vaļū savam sašutumam: "Cik īstu bēdu brāļu līdz ausīm ieslīgs parādos, un viss jūsu nolādēto kredītkaršu dēļ. Kā vārdā? Lai nopirktu visādu draņķi, dzērienus, skaņu plates, dažādus niekus. Viss liekas tik viegli. Nost bažas par rītdienu. Toties šodien viss ir tik vienkārši. Saņemt pie jums graša vērtu kredītu ir gaužām viegli. Tie paši graši, ja tos izņemtu no kabatas kā naudu, tomēr būtu ierobežojošs apstāklis. Lūk, tā cilvēkus paverdzina uz daudziem gadiem. Ir izveidojusies jauna parādnieku suga, kas naivi izdala savus nākotnes ienākumus "draudzīgajai" bankai."

Šos vārdus var apstrīdēt un uzskatiem nepiekrīst, var kredītkarti nevis pelt, bet slavēt. Acīmredzot kredītkarte rosina pirkt, samazina vajadzību

pēc skaidrās naudas. Kas tur slikts, ja rītdienas sapni var īstenot jau šodien? Jāzina tikai mērs, jāpakļaujas pašdiscīplīnai. Latvijā kredītkartēm vēl jāiekaro plats lielceļš. Nākotnē pirkumi bez skaidras naudas vērsīsies plašumā. Norēķinu kartēm, it sevišķi ar *čipu*, pieder naudas apgrozības nepārprotama rītdiena.

4.3. Secinājumi

Iesakņojies uzskats, ka trešais gadu tūkstotis būs elektroniskās naudas laikmets. Šis uzskats ir dziļi kļūdainais. Nauda kā informācijas nesēja nemainās atkarībā no naudas materiāla. Nauda vienmēr ir un paliek īpašuma attiecību forma, kas izsaka cilvēku sociāli ekonomiskās attiecības. Pēc savas ekonomiskās dabas, pēc apgrozības likuma nauda šodien ir un paliek papīra nauda, kaut arī elektronisko signālu veidā. Iedomāsimies investoru. Ir pilnīgi vienalga, kāda ir investētā nauda pēc sava materiāla. Investors var atnest diplomātu, pilnu ar papīrnaudas zīmēm; izrakstīt čekus, ko apkalpos banka ar sava datora atmiņu, kur elektroniski fiksēta informācija par naudu. Galu galā naudu var līdzīgā veidā investēt ar naudas norēķinu karšu starpniecību. Nauda vienmēr paliek nauda, ja tā godprātīgi pilda savas trīs pamatfunkcijas. Sprotams, norēķinu kartes ievieš naudas apgrozībā būtiskas nepilnības, nemainot naudas sociāli ekonomisko dabu. Mainās pirkumu apmaksas tehnoloģija. Apmaksa kļūst ērta, parocīga. Lai par pirkumu vienā vai otrā veidā samaksātu pārdevējam skaidrā naudā, kas pēc būtības ir papīrnauda vai informācija par to, darbojas bankomāti. Norēķinu kartes visupirms dalās divās lielās grupās: debetkartes (*pay now*) un kredītkartes (*pay later*). Praktiski Latvijā visaptveroši lieto debetkartes. Kredītkaršu skaits ir neievērojams. To nosaka nevis samērā augsta kredītprocentu likme, bet uzticības jautājums. Ja tu lieto kredītkarti, tu spēj veikt un apmaksāt pirkumu, kas pēc summas nepārsniedz naudas daudzumu tavā kontā. Uzticības problēma nerodas. Paliek tehniskā problēma, cik ātri un precīzi sakaru līnijas sniedz pārdevējiem informāciju par konta stāvokli.

Izsniedzot kredītkarti, bankai jābūt drošai, ka kredīts savlaicīgi ar procentiem atgriezīsies. Klientam jābūt uzticamam, var pieprasīt drošības depozītu, kādas bagātas juridiskās personas garantiju.

Debetkaršu veidu ir daudz un tie ir dažādi. Arvien populārāka kļūst algu izmaksa ar debetkaršu palīdzību. Tam vajadzīga tehniski sarežģīta

aparātūra — bankas automāti (bankomāti), kas izsniedz skaidru naudu pēc pieprasījuma.

Degvielas pārdošanas dižfirmas izlaiž speciālas degvielas debetkartes. Savas kartes izlaiž lielas tūrisma firmas, kas apdrošina pret slimībām, arī pret avārijām pašu klientu un viņa braucamo. Vajadzības gadījumā klientu ievieto slimnīcā, nogādā mājās, mašīnu (ja iespējams) remontē.

Kāda ir norēķinu karšu nākotne? *Pirmkārt*, parasto karšu ar magnētisko svītru nomaiņa pret *čipkartēm*. Norēķinu kartē tiek iemontēts miniatūrs dators, kas sniedz daudzveidīgus pakalpojumus, arī klienta informatīvo apkalpošanu. Jau tuvākajā nākotnē norēķinu karte tiks savienota ar Interneta apkalpošanu. Mājās varēs pasūtīt jebkuru vēlamu precī un to tūlīt ar Interneta starpniecību apmaksāt gan debeta, gan kredītkartes režīmā.

Trešā gadu tūkstoša sākumā bankomātiem visā plašā pasaulē būs jāspēj izsniegt eiro, kaut arī konts satur valstu nacionālo valūtu.

Ar norēķinu kartēm saistās dažas psiholoģiska rakstura problēmas. Naudas maks ir tēriņa barjera. Norēķinu karte, it sevišķi kredītkarte, ir vēlmju īstenotāju katalizators. Tā veidojas nosacījumi dzīvot pāri līdzekļiem, īpašs parādu jūgs. Tomēr jāuzsver, ka pozitīvais, ko sniedz norēķinu kartes, būtiski pārsniedz to negatīvo, ko nes sev līdzī visjaunākā tehnika naudas izmantošanas jomā.

4.4. Pamattermini

Norēķinu karte	Payment card	Расчетная (денежная) карта
Debetkarte	Debit card	Дебеткарта
Kredītkarte	Credit card	Кредитная карта
Čipkarte	Chip card	Чипкарта
Bankomāts	Chash-machine	Банкомат
Personāls dators ar monitoru	Personal computer	Персональная ЭВМ с монитором
Skaidras naudas izņemšanas limits	Cash withdrawal limit	Лимит изъятия наличных денег
PIN	PIN	PIN
POS termināls	POS terminal	ПОС терминал
Eiro norēķinu kartes	Euro payment card	Расчетные карты евро
Informatīvā apkalpošana	Informative service	Информационное обслуживание

4.5. Pašpārbaudes jautājumi

1. Kādas ir norēķinu karšu priekšrocības?
2. Kā darbojas bankomāti?
3. Vai ir ērti saņemt darba algu ar norēķinu karti?
4. Kādas norēķinu kartes visvairāk emitē Latvijā un kāpēc?
5. Kas ir čipkarte?
6. Kā saistās norēķinu karte ar Internetu?
7. Kādas priekšrocības dod tūristu karte?
8. Kā darbojas degvielas kartes?
9. Ko jaunu norēķinu karšu jomā ieviesīs eiro?
10. Kam nepieciešams PIN?
11. Kādu psiholoģisku problēmu katalizators ir norēķinu kartes?
12. Kāpēc paredzēts skaidras naudas izņemšanas dienas limits bankomātos?

5. NAUDAS MASAS APGROZĪBAS REGULĒŠANA

Latvijas iedzīvotāji kā patērētāji kaislīgi vēlas, lai lats nezaudētu savu pirktspēju, lai tautas dzīves līmenis neciestu no inflācijas, kuras nepielūdzamie “žokļi neganti aprij” mūsu ienākumus. Jauki būtu, ja lata pirktspēja laika gaitā augtu, lai mēs varētu baudīt deflācijas augļus.

Tā nav Dieva sodība. Vai naudas pirktspējas samazināšanās ir Dieva sodība, kas nav pārvarama? Nekādā gadījumā! Cenu līmenis nebūt nav nejaušības auglis. Visam pamatā ir objektīvas cēloņsakarības. Ja uzsveram cenu veidošanās objektīvo raksturu, tas nenozīmē, ka esam bezspēcīgi naudas pirktspējas regulēšanas jomā. Ekonomikā objektīvais tiek īstenots ar subjektīvā palīdzību, ar mērķtiecīgu cilvēku rīcību. Naudas pirktspējas cēloņsakarību izpratnei kalpo jau minētā papīra naudas apgrozības formula. Šajā formulā reāli regulējamais lielums vispirms ir naudas masa. Brīnišķīgi, teiks lasītājs, naudu (papīra zīmes, monētas) emitē centrālā banka, kas itin viegli var regulēt naudas masu apgrozībā un emitēt tikai noteiktu tās daudzumu, kā arī var stāvēt naudas pirktspējas drošā sardzē. Ja tas būtu tik vienkārši, tad naudas masas, naudas pirktspējas problēmas būtu itin viegli risināmas. Pieredze liecina, ka problēmas ir visai sarežģītas. Naudas masas veidošanos nosaka daudzi faktori, no kuriem daļa ir pašregulētāji. Atcerēsimies, ka ievērojama daļa naudas operāciju tiek veiktas kā bezskaidras naudas norēķini: figurē naudas masa, bet nav reālo naudas zīmju. Naudas masas veidošanas kamolā īpašu vietu ieņem *banku naudas* tapšanas mehānisms. Nē, te nav runa par centrālās bankas rīcību, emitējot naudu. *Banku naudu*, mijoties pasīvām un aktīvām operācijām, rada komercbankas. Naudas masas regulēšanas apskatu sāksim ar *banku naudas* tapšanas analīzi.

5.1. Banku naudas tapšana

Komercbanku sistēma. Naudas plūsmas uzņēmējdarbībā ir visai samudžinātas. Tāpēc banku naudas veidošanas procesu apskatīsim ar primitīva piemēra palīdzību. Lai saprastu notiekošos procesus, ievērosim, ka, no vienas puses, darbojas atsevišķa komercbanka, bet, no otras puses, funkcionē komercbanku sistēma, kur bankas cita ar citu ir cieši saistītas. Komercbanku sistēmā nosacīti izdalīsim 1. banku, 2. banku, 3. banku, 4. banku utt. Analīzei izmantosim bankas bilances uzbūvi, dalot

komercbankas naudas līdzekļus *pasīvā* un *aktīvā*. Pasīvā uzskaitīsim līdzekļu avotus, naudas ieplūšanu bankā; aktīvā fiksēsim bankas līdzekļu izlietojumu, t. i., pasīvā ienākošo līdzekļu novirzīšanu noteiktu mērķu īstenošanai. Pasīvu veido noguldījumi, bet banka pret attiecīgo summu ir debitors, parādnieks. Aktīva summas liecina, ka banka ir kreditors, tā naudu ir aizdevusi.

Vienkāršots, bet principiāls piemērs. Mūsu vienkāršotā piemērā pasīva summas pārstāv vienīgi bankas klientu noguldījumus neatkarīgi no to termiņa. Aktīva līdzekļi pārstāv, *pirmkārt*, komercbankas obligāto rezervi centrālajā bankā 10 procentu apmērā no noguldījumu summas; šī rezerve glabājas bezprocentu kontā; *otrkārt*, kredītus, kuru avots ir noguldījumi mīnus obligātā rezerve centrālajā bankā. Pieņemsim, ka pirmajā bankā klienti — gan juridiskas, gan fiziskas personas — ir noguldījuši 1000 latu. Šī summa ir ieskaitīta bankas pasīvā. Aktīvā vispirms ir ieskaitāmi 100 lati, t. i., obligātā rezerve, kas uzglabājama centrālajā bankā. Otrs aktīva postenis ir kredīti, kuru summa nevar būt lielāka par Ls 900 (1000 latu noguldījumi mīnus 100 latu obligātā rezerve). Rezerve naudas apgrozībā tālāk nepiedalās. Cita lieta ir kredīti. Tie pārvēršas investīciju precēs, darba algā, kas savukārt kalpo patēriņa preču iegādei, tiek daļēji izlietoti nodokļu samaksai, lai tālāk pārvērstos Valsts budžeta daudzpusīgajos izdevumos utt. Galu galā šie kredīta līdzekļi ar norēķinu sistēmas starpniecību īslaicīgi vai ilglaicīgi nonāk kā noguldījumi citās komercbankās, un naudas aprīte turpinās: no pasīva naudas līdzekļi nonāk aktīvā.

Šo aprītes procesu shematiski var attēlot šādi.

<i>1. banka</i>	
<i>Aktīvs</i>	<i>Pasīvs</i>
Ls 100 rezerve	Ls 1000 noguldījumi
Ls 900 kredīti	
<hr/>	
Kopā Ls 1000	Ls 1000

<i>2. banka</i>	
<i>Aktīvs</i>	<i>Pasīvs</i>
Ls 90 rezerve	Ls 900 noguldījumi
Ls 810 kredīti	
<hr/>	
Kopā Ls 900	Ls 900

Atbilstoši šai cēloņsakarībai, var naudas kustības un pieauguma procesu turpināt.

<i>3. banka</i>	
<i>Aktīvs</i>	<i>Pasīvs</i>
Ls 81 rezerve	Ls 810 noguldījumi
Ls 729 kredīti	
<hr/>	
Kopā Ls 810	Ls 810

<i>4. banka</i>	
<i>Aktīvs</i>	<i>Pasīvs</i>
Ls 72,9 rezerve	Ls 729 noguldījumi
Ls 656,1 kredīti	
<hr/>	
Kopā Ls 729	Ls 729

Naudas multiplikators. Turpinot šos vienkāršotos aprēķinus, mēs nonāksim līdz 10. bankai. Izrādīsies, ka visu šo 10 banku pasīvu kopsumma būs Ls 10 000, bet aktīvu kopsumma arī būs Ls 10 000. Šis process nav bezgalīgs, jo galu galā vairs nebūs naudas, ko ieskaitīt N bankas pasīvā un izdalīt naudu aktīvā obligātai rezervei un kredītiem.

Mūsu piemērā sākotnēji noguldītā naudas summa 1. bankas pasīva pusē — Ls 1000 — banku sistēmā ir pieaugusi desmitkārtīgi. Tas pats attiecas uz aktīvu. Tā ir veidojusies banku nauda ar reizinātāju (naudas multiplikatoru) 10. Naudas masa bez jebkādas speciālas centrālās bankas naudas emisijas ir pieaugusi desmitkārtīgi ar visām iespējamām sekām

atbilstoši papīra naudas apgrozības formulai. Taču tā vēl nav pēdējā patiesība. Reālā saimniekošanā notiek arī tieši pretēji procesi: noguldījumi tiek ilgstoši izņemti ne tikai no bankas, bet arī no naudas aprites un noglabāti zeķē vai zem matrača. Banku naudas veidošanas process tiek iedarbināts pretējā virzienā, un naudas masa sarūk arvien vairāk un vairāk. Sevišķi aktīvi šis process noris panikas laikā, kad kādai bankai vai pat vairākām bankām draud darbības apstāšanās un perspektīvā iespējams bankrots. Tā tas reāli notika 1995. gada maijā banku krīzes laikā, kad noguldītāji "šturmeja" *Banku Baltija*, atprasot savus noguldījumus. Vēl mazliet agrāk trīs mēnešu moratoriju saviem maksājumiem (maksājumu pārtraukšanu) izsludināja *Baltijas Vērtspapīru nams*, lai glābtu savu naudu.

Negatīvās sekas. Visai negatīvi tautsaimniecību un banku sistēmu ietekmē visu maksājumu pārtraukšana, ko veic komercbankas. *Bankā Baltija* savi čeku konti bija aptuveni 20000 uzņēmumu, firmu, organizāciju, kā arī daudzām pašvaldībām. Apstājās norēķini. Uzkrātā nauda algām, izejvielām, iekārtām, parādu nomaksai ir uz nezināmu laiku iesaldēta. Netiek maksāti nodokļi. Pašvaldības nevar saņemt *savu* naudu un ir uz sēkļa. Bankās neienāk, kā iepriekš norādīts, jauna nauda. Uzņēmumi, firmas, organizācijas dod rīkojumus tām pienākošos naudu nepārskaitīt uz tām bankām, kas jau izmaksas pārtraukušas vai atrodas bīstamā zonā. Veikali, saņēmumi skaidru naudu, vairās to nodot bankā. Bezskaidras naudas norēķinu vietā sāk praktizēt skaidrās naudas maksājumus. Perspektīvā var rasties skaidrās naudas bads. Centrālā banka būs spiesta apsvērt naudas emisijas iespēju.

5.2. Centrālās bankas sviras naudas masas apgrozības regulēšanā

Centrālās bankas atbildība. Iepriekš apskatītais variants ir galējais variants, kad centrālā banka mierīgi dus uz lauriem un naudas apgrozību atstāj pašplūsmai. Taču šai bankai ir vesela virkne sviru, kas tai dod iespēju selektīvi regulēt naudas masu apgrozībā. Regulēšanas procesā vienmēr jāievēro šādas parādības: naudas par daudz — ir inflācija, naudas par maz — ir deflācija, skaidrās naudas pavisam maz — ir naudas bads. Tāpēc centrālās bankas atbildību par stāvokli naudas apgrozībā grūti apstrīdēt.

Apgrozībā esošās naudas masas regulēšanas sviras, kas ir centrālās bankas rīcībā. *Pirmkārt*, normatīvi, kas ierobežo komercbanku kredītu izsniegšanu. Tā, piemēram, *Latvijas Banka* ir noteikusi, ka bankas kredīti un galvojumi nedrīkst vairāk par 10 reizēm pārsniegt bankas pašu kapitālu. Šis normatīvs tieši ierobežo bankas naudas radišanu. Bankas pašu kapitāls ir pasīva postenis, bet kredīti un galvojumi — aktīva elementi. Jo lielāka ir šī starpība starp pasīva un aktīva attiecīgajām daļām, jo lielāka būs bankas nauda. 1995. gada pavasara banku krīzes laikā noskaidrojās, ka viena otra banka vieglu roku šo normatīvu nebija ievērojusi, it sevišķi brīvi bija rīkojusies ar galvojumiem. Kā liecina lietu izskatīšana Saimnieciskajā tiesā, daudzi kredīti netika savlaicīgi atmaksāti un bankai — galvotājai — būs jāsamaksā nauda maksātnespējīga debitora vietā. Rodas iespaids, ka galvojumi ir izsniegti itin viegli, bez rūpīgas pārbaudes, ka brīžiem ir valdījusi īsta “onkuļbūšana”. Galvojums līdzināja ceļu kredītam, bet pēdējais — bankas naudai.

Otrkārt, centrālā banka var regulēt (palielināt vai pazemināt) obligāto rezervju normatīvu. Ja normatīvs ir lielāks, mazāk naudas paliek kredītam un otrādi. Te ir tiešs sakars ar bankas naudas veidošanas lielumu. *Latvijas komercbankas* saskaņā ar *Latvijas Bankas* normatīvu obligāto rezervju veidā iemaksā 8 procentus no visu noguldījumu summas.

Treškārt, nozīmīgs regulators ir noteiktā diskonta procentu likme. Augsta diskonta procentu likme ierobežo sava vekseļu portfeļa diskontēšanu un līdz ar to savu vekseļu — banknošu (pēc rakstura papīra naudas zīmju) emitēšanu mazākos apmēros centrālai bankai. Tas ierobežo naudas masu apgrozībā. Samazinot diskonta procentu likmi, naudas emisija pieaug, naudas masa apgrozībā palielinās. Vekseļu diskontēšana centrālajā bankā vērsas plašumā.

Ceturtkārt, lombarda operācijas, īstermiņa kredītu izsniegšana pret vērtspapīru nodrošinājumu. Šo operāciju nosacījumi — procentu likme, termiņi — var veicināt vai ierobežot naudas masas lielumu apgrozībā.

Piektkārt, operācijas atklātajā tirgū: centrālā banka pērk un pārdod iekšējā aizņēmuma obligācijas. Pērkot obligācijas, centrālā banka palielina naudas masu apgrozībā. Pārdodot obligācijas, pircēja nauda tiek izņemta no apgrozības, samazinās naudas masa.

Kamēr *Latvijas Valsts* pamatbudžetu veidoja ar deficītu, *Latvijas Banka* Finanšu ministrijas uzdevumā aktīvi pārdeva iekšējā aizņēmuma

obligācijas, kam jāsedz caurums budžetā. Obligāciju atmaksas termiņi ir 28 dienas, 91 diena, pusgads, vēl arī gads un divi gadi. Vienas obligācijas nomināls ir 100000 latu. Procentu likmi nosaka izsole; tās līmenis svārstās virs 25 procentiem. Obligāciju pircēji ir tikai komercbankas, kam tiesības 100000 latu obligācijas "saskaldīt" un otrreizējā tirgū pārdot ar ievērojami mazāku nominālu. No 1995. gada jūnija Finanšu ministrija ar *Latvijas Bankas* starpniecību sāka pārdot 1000 latu obligācijas. Tās ir pieejamas fiziskām personām; līdz ar to paplašinās pircēju loks un samazinās naudas masa apgrozībā; rodas iespēja droši noguldīt naudu.

Sestkārt, *Latvijas Banka* izsniedz kredītus komercbankām, kas tos tālāk piešķir uzņēmumiem investīcijām, uzņēmējdarbības izvēršanai. Acīmredzot līdz ar to aug bankas nauda. Atmaksājot šos kredītus, bankas nauda samazinās.

Septītkārt, īpašs latu emisijas veids, latu daudzuma palielināšana un naudas masas regulēšanas svira ir brīvi konvertējamās valūtas maiņa pret Latvijas nacionālo valūtu. Ja *Latvijas Banka* maina brīvi konvertējamo valūtu pret latiem, efekts ir pretējs: naudas daudzums apgrozībā (lati) kļūst mazāks. Naudas masas lielums, ja to uztver īslaicīgā periodā, ir mainīgs lielums. Latvijā skaidrā nauda apgrozībā pa ceturkšņiem pieaug.

5.1. tabula

Skaidrā nauda apgrozībā¹
(miljonos Ls)

Mēneša beigās	Ceturkšņi			
	I	II	III	IV
1993	84,7	117,1	141,8	179,1
1994	177,8	194,6	203,3	232,1

1994. gadā naudas noguldījumi komercbankās ir dubultojušies salīdzinājumā ar 1993. gadu. 1995. gada banku krīze samazināja skaidro naudu apgrozībā gandrīz par ceturto daļu. 1998. gada decembra beigās skaidrā nauda apgrozībā bija 374, 4 miljoni latu.

¹ *Latvijas statistikas ikmēneša biļetens*. — 1994., nr. 12., 2. lpp.

5.3. Uzdevumi

1. uzdevums

1. banka

Aktīvs

8% rezerve

atlikums kredīts

Pasīvs

Ls 80 000 noguldījumi

Aprēķināt: 1) pasīvu banku sistēmas piektajā bankā;

2) kopējo banku naudas daudzumu;

3) naudas multiplikatoru dotajam banku naudas daudzumam.

2. uzdevums

Dati tie paši. Komercbankas rezerves likme centrālajā bankā ir 10 procenti. Aprēķināt tos pašus rādītājus un salīdzināt 1. un 2. uzdevumu, uzrakstīt secinājumus.

5.4. Secinājumi

Irvinga Fišera formula par naudas daudzumu un pirktspējas nosacījumiem liecināja, ka centrālā banka ir spējīga regulēt naudas daudzumu apgrozībā. Tas vēl nenozīmē, ka centrālajai bankai ir objektīvs spēks jebkurā situācijā nepieļaut vai apturēt inflāciju. Bet naudas masu apgrozībā iegrožot vai arī palielināt ir centrālās bankas spēkos.

Viens no faktoriem, kas ierobežo centrālās bankas rīcības brīvību naudas daudzuma noteikšanā, ir banku naudas tapšana, naudas multiplikatora darbība. Nauda pastāvīgi vairojas ar kredītmehānisma palīdzību banku sistēmas ietvaros. Nosacītās pirmās bankas pasīvs noguldījuma veidā ir avots kredītam. Kredītu kopējais lielums ir atkarīgs no komercbankas rezerves likmes procentos centrālajā bankā. Šī rezerves likme ir viena no centrālās bankas naudas daudzuma regulēšanas svirām. Pirmās bankas piešķirtie kredīti nonāk kā noguldījumi (pasīvi) banku sistēmas citās bankās un no jauna kalpo par kredīta avotu. Šis process būtībā nav regulējams un jauc centrālās bankas kārtis. Naudas multiplikators tikai fiksē šā procesa rezultātu, informē, kāds daudzums banku naudas nonācis apgrozībā. Centrālajai bankai šis rezultāts jāievēro, lai ar savu sviru (normatīvu sistēmu) mērķtiecīgi regulētu naudas daudzumu apgrozībā.

Arī nauda noguldījumos (*kvazinauda*) ir tieši neregulējams lielums, kas apgrūtina centrālās bankas regulēšanas pasākumu vēlamu panākumu

gūšanu. Cīņa par naudas pirktspēju, pret inflāciju ir centrālās bankas galvenais, jā, vissvētākais pienākums.

5.5. Pamattermini

Naudas apgrozības regulēšana	Regulation of money stock	Регулирование денежной массы
Banku nauda	Banks money (money creation)	Банковские деньги
Naudas multiplikators	Money multiplier	Денежный мультипликатор
Naudas masas apgrozības sviras	Instruments of regulation of money stock	Рычаги регулировавшие денежного обращения
Obligāto rezervju normatīvs	Required reserve ratio	Норматив обязательных резервов
Diskonta procents	Discount rate	Дисконтный (учетный) процент
Operācijas atklātā tirgū (lombarda operācijas)	Open market operations (lombard operations)	Операции на открытом рынке (ломбардные операции)
Iekšējā aizņēmuma obligācijas (valsts iekšējās parādzīmes)	Government Treasury bonds	Облигации внутреннего пользования (государственные долговые записки)

5.6. Pašpārbaudes jautājumi

1. Kāpēc ir iespējams regulēt naudas daudzumu apgrozībā?
2. Kas kavē naudas daudzuma regulēšanu apgrozībā?
3. Kā veidojas banku nauda?
4. Kas ir naudas multiplikators?
5. Kāpēc komercbankas rezerves likme centrālajā bankā regulē naudas daudzumu apgrozībā?
6. Kā regulē naudas daudzumu apgrozībā diskonta procentu likme?
7. Kā regulē naudas daudzumu apgrozībā lombarda operācijas?
8. Kas ir operācijas atklātajā tirgū, kāda ir to loma naudas daudzuma regulēšanas mehānismā?
9. Kāpēc jāemitē iekšējā aizņēmuma obligācijas?
10. Kāds ir iekšējā aizņēmuma obligāciju emitēšanas mehānisms?
11. Kāpēc centrālā banka izsniedz īstermiņa kredītus komercbankām?
12. Kāda loma naudas daudzuma regulēšanā ir ārzemju valūtas pārdošanai pret nacionālo valūtu un nacionālās valūtas pārdošanai pret ārzemju valūtu?

6. LATS — LATVIJAS NACIONĀLĀ VALŪTA

6.1. No lata vēstures

Ar zeltu nodrošināta nauda. Lata vēsture īsumā ir šāda: neatkarīgās Latvijas Republikas pirmā valūta bija *Latvijas rublis*. Pēc Pirmā pasaules kara tam tika noteikta zelta bāze — 0,058 g tīra zelta vienā rublī. Latvijas rublis grūtajos pēckara apstākļos, lai cik dīvaini tas liktos, bija konvertējama un ar zeltu nodrošināta valūta. Tās stabilitāti garantēja toreizējā Latvijas Krāj- un kredītbanka, kura pildīja centrālās bankas funkcijas. *Latvijas Banka (LB)* tika nodibināta ar LR Ministru kabineta 1922. gada 19. septembra lēmumu. Kā emisijas banka tā sāka savu darbību 1922. gada 1. novembrī ar statūtu fondu 10 miljonu latu.¹

Kad sākās lata emisija? Lats kā nacionālā naudas vienība tika laists apgrozībā, pamatojoties uz 1919. gada 16. jūlija likumu un attiecīgiem "Noteikumiem par naudu", kurus apstiprināja 1922. gada 3. augustā. Sākās lata emisija un apgrozība. Latu apmainīja pret Latvijas rubli šādā proporcijā: 50 Latvijas rubļi = 1 lats. Tas tikai apstiprināja jau faktiski izveidojušos stāvokli Latvijas naudas tirgū. Šī iemesla dēļ principiālā naudas reforma iedzīvotāju materiālās intereses neskāra. Lats funkcionēja arī padomju okupācijas sākuma mēnešos: ar Latvijas PSR TKP 1940. gada 25. novembra lēmumu 1 lats tika pielīdzināts 1 PSRS rublim. No šī brīža lats un rublis — pēc kursa 1 lats = 1 rublis — apgrozībā atradās paralēli, kamēr 1941. gada 25. martā lats tika anulēts un tā apgrozību Latvijā pārtrauca². Sākās PSRS rubļu ēra. (Mēs šeit nepieminam Otrā pasaules kara laiku, kad Latvija kļuva par Vācijas okupēto zemi, kur daļēji apgrozībā bija PSRS rubļi, bet galvenokārt okupācijas nauda — *Ostmark*).

6.2. Latvijas rublis — neatkarīgās Latvijas pirmā nacionālā pagaidu nauda

Neatkarības pasludināšana un nauda. 1990. gada 4. maijā Latvijas neatkarības pasludināšana vēl neatbrīvoja republiku no PSRS okupācijas važām. Joprojām apgrozībā atradās padomju rubļi un kapeikas. *Latvijas Banku* kā centrālo valsts kredītiestādi formāli nodibināja 1990. gada 2. martā ar

¹ Vēciņš Ē. *Naudas lietas: Skaidrojošā vārdnīca.* — R.: Zvaigzne. — 1993.—79. lpp.

² Turpat.

LPSR AP likumu. Pēc pāris mēnešiem tika apstiprināti jaunās Latvijas centrālās bankas pagaidu statūti. Taču *Latvijas Banka* faktiski nestrādāja, naudu neemitēja. Okupētajā Latvijas teritorijā naudas apgrozības saimnieks joprojām bija PSRS Valsts bankas Latvijas Republikāniskais kantoris.

1991. gada augusta notikumu iespaidā Latvija kļuva neatkarīga *de jure* un *de facto*. Tas *Latvijas Bankai* deva iespēju ieņemt tai pienācīgu vietu kā reālai Latvijas Republikas centrālajai bankai. Bija jāveic līdzšinējās banku sistēmas plaša reorganizācija: PSRS specializēto banku filiāles, kas darbojās Latvijā, tagad neatkarīgās valsts teritorijā būtībā bija jālikvidē, tās iekļaujot *Latvijas Bankā*. 1991. gada 3. septembrī *Latvijas Banka* sāka klientu pastāvīgu apkalpošanu. Nobrieda vajadzība *Latvijas Bankai* pieņemt jaunus statūtus. Tos apstiprināja 1992. gada 19. maijā ar atsevišķu Latvijas Republikas likumu; bankas statūtu fonds tika noteikts 93,5 miljonu PSRS rubļu apmērā. Jaunāks lasītājs brīnīsies, kāpēc neatkarīgas valsts centrālās bankas pamatkapitāls ir svešas valsts valūtā. Latvija veica vēl tikai pirmos soļus neatkarības atjaunošanā. Savas nacionālās naudas tai vēl nevarēja būt tīri tehnisku iemeslu dēļ. Atkarība no PSRS rubļa pagaidām bija neizbēgama. Līdz 1991. gada beigām varēja runāt pat par divvaldību. Turpināja pastāvēt arī PSRS Valsts bankas Latvijas Republikāniskais kantoris. Kad gada nogalē saira Padomju Savienība un līdz ar to arī tās centrālā banka, Latvijā savu darbību izbeidza arī PSRS Valsts bankas filiāle.

Nepieciešama neatkarīga nacionāla valūta. Kopš 1992. gada *Latvijas Banka* ir kungs un saimnieks naudas un kredīta jomā Latvijā. Taču šīs bankas reālais spēks bija ierobežots: LB neemitēja naudu, neregulēja tās apgrozību, Latvija joprojām bija cieši saistīta ar Krievijas rubli un atradās rubļa zonā. Situācija diktēja radikālu stāvokļa maiņu. Nebija pieļaujams, ka sveša valsts regulē neatkarīgās Latvijas naudas apgrozību. Tāds stāvoklis brīžiem draudēja ar skaidrās naudas badu, brīžiem — ar inflācijas importu no Austrumiem. Vienotais rublis bijušajā PSRS teritorijā tagad tikai translēja ekonomikas jukas, kas izvērtās kādreizējā lielvalstī, uz Latviju. Secinājums bija nepārprotams: Latvijai jāizraujas no rubļa zonas, jāpāriet uz neatkarīgu nacionālo valūtu. *Latvijas Bankai* šī valūta jāemitē un jāregulē tās apgrozība valstī. Daži apstākļi paātrināja šo procesu. Latvijā valdīja zināma trauksme par naudas apgrozību šeit tuvākā nākotnē. Bija atklīdušas kopijas no projektu uzmetumiem par to, ka Krievijas varas gaitēnos gatavo tūlītēju visaptverošu naudas reformu. Tika prognozēts arī rubļu bads. Bija skaidrs, ka tad, ja Krievija

ieviesīs savu naudu un Latvija neatbildēs ar to pašu, visa nauda, kas citās teritorijās būs neapmainīta vai pasludināta par nederīgu (kā Krievija vienbrīd mēdza darīt!), plūdīs šurp un pārplūdinās Latviju. Tas būtu kara stāvoklis finansu jomā. Šādā situācijā tika pieņemts *Latvijas Bankas* ierosinājums drukāt pagaidu naudu tepat uz vietas, valstī, izmantojot "Paraugtipogrāfiju". Tika mobilizēti arī savi mākslinieki un speciālisti. Pēc papīra brauca uz Somiju. Un tieši Ziemassvētkos izdevās pierunāt Somijas papīra ražotājus atvērt un iedarbināt papīra fabriku. Tā šī nauda tapa un tika krauta seifos (sk. interviju ar E. Repši laikrakstā *Diena* 1993. gada 30. decembrī).

Latvijas rubļa emisijas loma. *Rubikona* (t.i., sperts izšķirošs solis) tika pārieta 1992. gada maijā. Saskaņā ar Latvijas Republikas Naudas reformas komitejas 4. maija lēmumu *Latvijas Bankai* bija uzdots laist apgrozībā LB pagaidu naudas zīmes ar nominālvērtību 1, 5, 20, 200 un 500 Latvijas rubļu (LVR). Ievērojot jaunās naudas apgrozības pieredzi, *Latvijas Banka* sāka emitēt arī 2 un 10 Latvijas rubļu zīmes. Juridiski tika noteikts, ka LVR turpmāk ir maksāšanas līdzeklis visā Latvijas teritorijā, kas obligāti jāpieņem visos darījumos. Vairākus mēnešus LVR bija apgrozībā paralēli PSRS un Krievijas rubļiem pēc kursa 1:1. No 20. jūlija apgrozībā bija tikai un vienīgi LVR.

Šī naudas reforma nozīmēja:

pirmkārt, Latvijai kā suverēnai valstij bija sava nacionālā valūta — Latvijas rublis;

otrkārt, Latvija atstāja rubļa zonu, kas sekmēja valsts ekonomiskās neatkarības nostiprināšanos;

treškārt, negatīvie procesi NVS valstu naudas apgrozībā nespēja vairs tieši ietekmēt Latvijas ekonomiku;

ceturtkārt, Latvijas iedzīvotāji varēja brīvi, bez steigas apmainīt PSRS un Krievijas rubļus pret Latvijas rubļiem attiecībā 1:1; tas nozīmēja, ka naudas reforma Latvijā notika bez konfiskācijas vai nullifikācijas — neviens vecais rublis netika konfiscēts vai pielīdzināts nullei;

piektkārt, vārda "rublis" saglabāšana Latvijas nacionālās naudas nosaukumā nebūt nenozīmēja, ka nav pārrautas saites ar rubļa zonu;

sestkārt, Latvijas rublis bija pagaidu valūta, pārejas nauda uz tuvās nākotnes latu, bet ar visām nacionālās valūtas pazīmēm;

septītkārt, *Latvijas Banka* emitēja gan LVR, gan arī regulēja nacionālās naudas apgrozību;

astotkārt, LVR patstāvīga emisija un nacionālās naudas apgrozības regulēšana deva iespēju *Latvijas Bankai* uzkrāt pieredzi tik nozīmīga jautājuma risināšanā kā pāreja uz latu;

devītkārt, kļuva iespējams LVR patstāvīgi mainīt pret citu valstu valūtām, noteikt Latvijas rubļa kursu.

Lata sagatavošana. Vienlaikus Vācijā ritēja intensīvs darbs, lai nodrukātu augstas kvalitātes naudas zīmes — latus. Daudz tika domāts par drošības pasākumiem, kas padarītu neiespējamu latu viltošanu.

6.3. Latu ienākšana apgrozībā

Latvijas rubļa kā nacionālās pagaidu un pārejas valūtas mūžs bija samērā īss. 1993. gada 5. martā paralēli LVR apgrozībā sāka parādīties pirmās lata (Ls) naudas zīmes. Radikāli tika mainīts cenu mērogs: vienu latu pielīdzināja 200 LVR. Pirmā lata naudas zīme bija Ls 5. Citas lata naudas zīmes vai monētas *Latvijas Banka* sākotnēji neizlaida. Šāda rīcība izpelnījās sabiedrības bargu kritiku.

Pirmkārt, nebija pietiekami solida pamatojuma apmaiņas attiecībai: Ls 1 = 200 LVR. Pārejas periodā, kad apgrozībā atradās gan lati, gan arī Latvijas rubļi, veikalos, pakalpojumu punktos radās pārrēķināšanas neērtības, kas lika cilvēkiem norēķinoties lieki lauzīt galvu un zaudēt laiku. Negodīgi pārdevēji aprēķinu grūtības dažkārt izmantoja pircēju apmānīšanai. Vienmēr jāievēro, ka nauda vienlaikus ir ekonomisks, politisks, organizatorisks un psiholoģisks fenomens. Ja apgrozās dažāda nauda, norēķiniem ir jābūt organizatoriski ērtiem.

Otrkārt, noteiktā maiņas attiecība sadārdzināja par pussantīmu visas preces, kuru cenas līdz šim beidzās ar nepāra skaitli. Pieņemsim, ka prece līdz lata ieviešanai maksāja 395 LVR. Tās cena latos bija (395 : 200) 1,975 jeb noapaļoti — 1,98. Cenu kāpums Latvijas rubļos ir = 1 LVR (0,5 santīmi x 200).

Treškārt, saņemot algu Ls 5 zīmēs, pircējs devās uz veikalu un, pērkot preci, kuras cena bija zemāka par Ls 5, saņēma starpību Latvijas rubļos. Lata zīme līdz ar to neapgrozījās, bet jau pēc pirmā pirkšanas akta pārvērtās daļēji par LVR. Piecu latu naudas zīmes ātri vien atgriezās bankā vai tās uzkrāja pārdevēji.

Ceturtkārt, maiņas proporcijas dēļ — Ls 1 = 200 LVR — lats tīri voluntāriski valūtas tirgū ir dārgāks par dolāru, ekiju, DM un visām pārējām

valūtām. Lats ir dārgākā valūta pasaulē. Vienīgais prātīgais arguments par labu minētai maiņas proporcijai: ja ir mazāks latu daudzums apgrozībā, tad mazāki ir izdevumi lata zīmju drukāšanai un monētu kalšanai.

Protams, aprakstītais bija galvenokārt pārejas perioda grūtības, kamēr paralēli apgrozībā bija lati un Latvijas rubļi. Pakāpeniski *Latvijas Banka* apgrozībā laida Ls 10 un 20 zīmes, parādījās metāla Ls 1 un Ls 2, 1 santīms, 2, 5, 10, 20 un 50 santīmi. Latu rindu pabeidza 50 un 100 latu naudas zīmes. Pārejas periods, kad Ls un LVR apgrozījās paralēli, ilga vairākus mēnešus un tā laikā cilvēki adaptējās jaunajai naudai. Visi Latvijas rubļi tika apmainīti pret latiem un santīmiem; kopš 1993. gada 18. oktobra lats ir vienīgā nacionālā nauda Latvijā. Aizkavējušies cilvēki varēja *Latvijas Bankā* LVR apmainīt pret latiem vēl sešus mēnešus 1994. gadā. Beidzās būtisks naudas reformas posms, kura nozīme bija vairāk politiska nekā ekonomiska. Ekonomiskās problēmas, kas nostiprināja Latvijas suverenitāti un atbrīvoja Latvijas naudas apgrozību no rubļa zonas važām, jau bija atrisinātas līdz ar Latvijas rubļa kā vienīgā maksāšanas līdzekļa ieviešanu. Divpakāpju naudas reformu Latvijā veica teicamā stilā; iedzīvotāji nezaudēja ne kapeikas, ne santīma. Droši var apgalvot, ka tā bija paraugreforma. Latvijas iedzīvotāji zaudēja savus ietaupījumus nevis naudas maiņas, bet gan inflācijas dēļ.

Kad bija pabeigta pāreja uz latu, palika valūtas veikalu problēmas. Vesela virkne elitāru veikalu noteica cenas savām precēm USD un DM un kā samaksu pieņēma tikai brīvi konvertējamu valūtu. Tā bija īpatnēja lata diskriminācija, kas vājināja mūsu nacionālo valūtu. Lats bija it kā otršķirīga nauda, par kuru varēja pirkt tikai zemākas kvalitātes preces. Pakāpeniski šo anomāliju likvidēja: *pirmkārt*, tika noteikts, ka visām cenām obligāti jābūt latos; *otrkārt*, samaksa jāpieņem latos; *treškārt*, pakāpeniski lats kļuva par galveno (praktiski vienīgo) maksāšanas līdzekli arī kādreizējos valūtas veikalos, kas nomira dabiskā nāvē, kaut gan pieņemt brīvi konvertējamo valūtu veikalā vai viesnīcā nav aizliegts. Jāpiemin, ka Rietumu valstīs veikalos par svešas zemes brīvi konvertējamo valūtu preces parasti nepārdod.

6.4. Latu masas lielums

Problēma par *īsto naudu* un *kvazinaudu* tieši skar arī latus. Vienlaikus tā ir problēma par latu masas struktūru. Apskatīsim šajā jomā datus par 1995. gada 1. ceturksni.

Naudas bāze. Baņķieri lieto kategoriju "naudas bāze". Tā aptver

skaidro naudu apgrozībā un banku depozītus *Latvijas Bankā*. Cik liela ir šī naudas bāze latos?

6.1. tabula

Naudas bāze 1995. un 1998. gada dažos mēnešos
(atlikumi perioda beigās; miljonus Ls)

Naudas bāzes elementi	1995 Janvāris	1998 Novembris
Skaidra nauda apgrozībā	284,5	365,5
Banku depozīti <i>Latvijas Bankā</i>	231,8	74,8

M2 X. Kā redzam, skaidrās naudas jeb *īsto latu* daudzums svārstās diezgan būtiski. 1995. gada aprīlī fiksējams samazinājums — Ls 240,4 milj., maijā no jauna izmaiņas — Ls 218,7 milj. Mūs interesē *īstās naudas* vispārējā tendence: no 1993. gada janvāra (pārrēķinot LVR latos) līdz decembrim skaidrā nauda apgrozībā pieauga no 81,6 miljoniem latu līdz 179,1 miljonom latu jeb 2,2 reizes. 1994. gada janvārī *īsto latu* bija 179,2 miljoni, decembrī — 232,1 miljons jeb pieaugums 1,3 reizes. 1995. gada piecos mēnešos skaidrā nauda apgrozībā samazinājās par 13,1 miljonu latu, sasniedzot 218,7 miljonus latu kopsummu. Citiem vārdiem, *īstās naudas* daudzums gandrīz divarpus gados pieauga 2,6 reizes. Bet cik liels Latvijā ir *kvazinaudas* daudzums? *Latvijas Bankas* monetārie biļeteni pēc naudas masas elementu kopuma M2 X dod mums iespēju noskaidrot *kvazinaudas* lielumu.

6.2. tabula

Plašās naudas M2 X masas struktūra 1998. gada novembrī
(mēneša beigās, milj. Ls)

Plašā nauda M2 X 888,4		
Iekšzemes naudas piedāvājums M2D 633,2		
Nauda M1	560,0	Kvazinauda 328,4
Skaidrā nauda apgrozībā (bez atlikumiem banku kasēs)	Uzņēmumu un privātpersonu pieprasījuma noguldījumi latos 228,1	Uzņēmumu un privātpersonu termiņnoguldījumi
		latos 73,2
		ārzemju valūtā 255,2

Notiek kvalitātes maiņa: iedzīvotāji steidzas uz banku un nogulda tur *īsto naudu*, kas pārvēršas *kvazīnaudā*; uzņēmumi, firmas, organizācijas saskaņā ar likumu ir spiestas savu naudu glabāt bankā, t.i., turēt savos kontos *kvazīnaudu*. Vērā ņemams ir tas fakts, ka 1995. gada martā pieprasījuma depozīti bija 246,1 miljons latu, bet termiņdepozīti — 221,7 miljoni latu. Pirmie — būtībā tekošie rēķini — attiecas uz M1 un tiem ir augsta likviditātes pakāpe. Taču izrādās, ka jebkuri depozīti ir tikai *kvazīnauda*. Banku krīze 1995. gada pavasarī liecināja, ka *kvazīnauda* pārvēršas čikā; konkrētam noguldītājam depozīts — šī *gandrīz nauda* — beidz eksistēt. Rūgtas asaras par zaudēto nelej tikai tie, kas ir glabājuši zeķē vai zem matrača *īsto naudu* vai noguldījuši *gandrīz naudu* drošā bankā. Ap 20 tūkstoši noguldītāju — juridisku personu — un 200 tūkstoši banku noguldītāju — fizisku personu — uz savas ādas ir izbaidījuši, ko nozīmē *īstā nauda* un kāda metamorfoze var notikt ar *kvazīnaudu*.

6.5. Latu nodrošināšana

Lats pēc sava sociāli ekonomiskā rakstura ir papīra nauda, kas nav apmaināma pret zeltu un pakļaujas papīra naudas apgrozības likumam. No tā izriet vairāki būtiski secinājumi. *Pirmkārt*, lats nav brīvs no inflācijas draudiem, turklāt tie ir ne tikai teorētiska varbūtība, bet gan Latvijas naudas sistēmas neganta realitāte. *Otrkārt*, *Latvijas Bankas* pirmais uzdevums ir veikt antiinflatorisku regulēšanu, vienmēr būt šajā jomā kaujas gatavībā. *Treškārt*, *LB* jāgādā par latu segumu, noteiktā daudzumā jāglabā un jāsargā brīvi konvertējamās valūtas un zelta rezerves kā glābšanas riņķi ārkārtējā situācijā.

Cik lielas ir *Latvijas Bankas* ārzemju valūtas rezerves jeb tīrie ārējie aktīvi?

6.3. tabula

Latvijas Bankas tīrie ārējie aktīvi 1995. gadā
(atlikumi perioda beigās; miljonos Ls)

Valūta	Janvārī	Februārī	Martā
Konvertējamā ārzemju valūta	257,1	251,4	231,5
Nekonvertējamā ārzemju valūta	0,1	0,1	0

Šie tīrie ārējie aktīvi *Latvijas Bankai* ir papildu ienākumu avots (procenti).

6.6. Latvijas zelta rezerves

Sīkstais zelts. Teorētiski daudz pūlējās, lai beidzot Starptautiskais Valūtas fonds 1976. gadā pieņemtu lēmumu par zelta nomešanu no naudas preces piedestāla. Centrālajām bankām pat bija ieteikts pārdot zeltu, ņemot to no savām rezervēm. Taču zelts izrādījās sīksts. Tā gadsimtu ilgā un noteicošā nozīme naudas apgrozībā, augstā likviditāte, bagātība, kas nezaudē pirkstspēju un neiesaistās inflācijas virpulī, galu galā lika centrālo banku vadītājiem saglabāt zelta krājumus savās rezervēs. Viena otra banka savas papīra naudas segumam pat pirka zeltu. Piemēram, par 2 tonnām savus zelta krājumus papildināja Taivāna.

Valstīm, kam ir vislielākā zelta ieguve pasaulē, — Dienvidāfrikas Republikai, Krievijai, ASV un Uzbekijai — šī cēlmetāla pircēju netrūkst. Tiek lēsts, ka pasaules potenciālie zelta krājumi ir 30 tūkstoši tonnu.

Latvijas brīvvalsts zelta krājumi. Savs zelta krājumiņš bija arī Latvijas brīvvalstij. Daļa zelta piederēja *Latvijas Bankai*, daļa — valstij (faktiski Finanšu ministrijai). Pirms okupācijas 1940. gada 1. janvārī *Latvijas Bankai* saskaņā ar bilanci piederēja zelts 42,9 miljonu latu kopsummā, tajā skaitā stieņos — 42,6 miljoni latu, bet ārzemju monētās — 328 tūkstoši latu. Valstij piederošais zelta krājums līdzinājās 28,2 miljoniem latu. Tādējādi Latvijas kopējais zelta krājums — rezerve naudas izteiksmē — bija 71,1 miljons latu. Šis zelts svēra 12,2 tonnas.

Zelta glābšana. Otrā pasaules kara draudi, rūpes par to, lai Latvijas zelts nekļūtu par kara laupījumu, spieda zelta lielāko daļu deponēt drošā vietā bankās Šveicē, Francijā, Anglijā, ASV. Jau pēc padomju okupācijas 1941. g. 1. janvārī bankas¹ bilancē tika konstatēts, ka 10,6 tonnas zelta jeb 86,9% kopējā krājuma ir deponēti ārzemēs, bet 1,6 tonnas glabājās Rīgā PSRS Valsts bankas Latvijas Republikāniskajā kantorī. Kad karā iesaistījās arī Padomju Savienība, šo zeltu steidzīgi aizveda uz Maskavu. Pēc kara PSRS *Valsts banka* ļoti pūlējās Baltijas valstu ārzemēs deponēto zeltu pārņemt savā īpašumā. Tā sarežģītu kombināciju veica ar Latvijas zeltu, kas bija deponēts Anglijas bankās. Anglijai bija savas pretenzijas pret PSRS sakarā ar Anglijas pilsoņiem un firmām piederošo īpašumu nacionalizāciju sociālistiskās revolūcijas laikā. Tika panākta nelikumīga vienošanās, saskaņā ar kuru aptuveni 16 tonnas Baltijas valstu zelta Padomju Savienība nodeva

¹ PSRS Valsts bankas Latvijas Republikāniskais kantoris.

Anglijai kā kompensāciju par nacionalizētajiem īpašumiem. No starptautisko tiesību viedokļa raugoties, tas bija pirātisma akts, jo tika atdots svešs īpašums. Kad Latvija atjaunoja savu neatkarību, Anglija oficiāli atzina, ka rīkojusies nelikumīgi un Latvijas zeltu atdeva tā īstajam saimniekam — Latvijas Republikai — 7 tonnu apmērā.

Atjaunotās Latvijas zelta rezerves. Atjaunotās *Latvijas Bankas* bilancē sākumā bija mazliet vairāk par 2 tonnām zelta. Tas bija pirms kara ārzemēs deponētais zelts, ko bankas — zelta glabātājas — atzina par Latvijas tiesiski pamatotu īpašumu. *Latvijas Banka* tai piederošo zeltu pakāpeniski pārņēma, un 1994. gada beigās tās zelta rezerves bija 8,3 tonnas. 1994. gada beigās pēc pasaules tirgus cenām šī zelta krājuma novērtējums dolāros bija 102,2 miljoni USD. Sakarā ar zelta cenas pieaugumu 1995. gada jūnijā nogalē *Latvijas Bankas* zelta rezerve dolāros pieauga līdz 104,4 miljoniem USD.

Latvijas Bankas zelta krājumu veidošanās procesu un kustību raksturo 6.4. tabulas dati.

Vērtējot šīs tabulas saturu, jāievēro, ka *Latvijas Banka* vienas unces zelta cenu aprēķinos pielīdzina 300 USD, kas ir ievērojami zemāk par zelta tirgus cenu. (Iekavās zelts ir aprēķināts tirgus cenās.)

1993. gadā *Latvijas Banka* pārdeva 1,18 tonnas zelta, samazinot savu zelta rezervi. Cik lielas ir *Latvijas Bankas* konvertējamās valūtas un zelta rezerves 1995. gada pirmā ceturkšņa beigās? Te jāsummē 231,5 miljoni USD konvertējamā valūtā un zelts 104,4 miljoni USD vērtībā. Tātad *Latvijas Bankas* valūtas zelta krājumi bija 335,9 miljoni USD. Pārreķinot latos, šī rezerve bija 174,7 miljonus latu vērtā. Tas nozīmē, ka *Latvijas Bankas* rezerve 1995. gada marta beigās sedza 75 procentus no skaidrās naudas latos. Šis procentu līmenis, protams, ir mainīgs lielums, jo skaidras naudas daudzums nemitīgi svārstās. Piemēram, 1995. gada maijā latu daudzums apgrozībā samazinājās par 20 miljoniem, jo pastiprinājās to apmaiņa pret USD. Šai parādībai bija divi cēloņi: *pirmkārt*, banku krīze samazināja uzticību latam; *cilvēki* vēlējās, lai to īpašumā būtu drošāka nauda; *otrkārt*, to ietekmēja sezonas svārstības, jo, gatavojoties vasarai, aug importa apjoms un nepieciešamība palielināt dolāru daudzumu norēķiniem.

Latvijas Bankas zelta krājumu kustība¹
(tonnās un miljonos latu)

Pozīcijas	1940		1992		1993		1994	
	t	Ls	t	Ls	t	Ls	t	Ls
Gada sākumā	—	—	—	—	2,24	16,9	8,07	43,3 (56,3)
Anglijas Bankas atdotais zelts	—	—	—	—	7,0	37,6	—	—
ASV FRS atdotais zelts	—	—	—	—	—	—	0,21	1,2
Pārdots	—	—	—	—	1,18	6,3	—	—
Gada beigās	12,2	42,9	2,24	16,9	8,07	43,3 (56,3)	8,3	40,9 (52,3)

Kredīts valdībai. Reālais latu daudzums jūnijā samazinājās pat par 36,5 miljoniem. Par šādu summu samazinājās arī Latvijas Bankas konvertējamās valūtas rezerves. Šo summu lielo starpību ietekmēja vēl viens vērā ņemams iemesls — valdība saņēma no Latvijas Bankas 20 miljonu lielu kredītu.

Varam secināt, ka Latvijas Bankas konvertējamās valūtas zelta rezerves ir pietiekamas, lai latu neapdraudētu pēkšņas kataklizmas.

6.7. Uzdevumi

1. uzdevums

Plašā nauda M2 X = Ls 750 milj.

Kvazinauda = Ls 430 milj.

Aprēķināt M1.

¹ Tabula sastādīta pēc avotiem: Latvijas zelts. — *Business & Baltija*. — 1995. g. 19. jūnijā; Vēciņš Ē. *Naudas lietas: Skaidrojošā vārdnīca*. — R.: Zvaigzne. — 1993. — 133., 134. lpp.

2. uzdevums.

Naudas bāze MO = Ls 570 milj.

Skaidrā nauda apgrozībā = Ls 450 milj.

Aprēķināt banku noguldījumus *Latvijas bankā*.

3. uzdevums

Preces A cena ir 1950 LVR.

Ls 1 tiek mainīts pret 150 LVR.

Aprēķināt: preces A cenu latos.

4. uzdevums

Preces C iepriekšējā cena ir 5525 LVR.

Preces jaunā cena ir Ls 22,10.

Aprēķināt, kādā proporcijā tika mainīti LVR pret Ls.

6.8. Secinājumi

Visus padomju okupācijas gadus Latvijas PSR apgrozībā bija PSRS rublis. Emisijas noteicēja un regulēja bija PSRS centrālā banka. PSRS Valsts bankas Latvijas Republikāniskajam kantorim nebija ne kriptiņas patstāvības.

Latvijas politiskā neatkarība bija neatdalāma no ekonomiskās neatkarības. Viens no šīs neatkarības obligātajiem nosacījumiem bija izrauties no PSRS rubļa ķetnām, pāriet uz patstāvīgu neatkarību sākumā no PSRS, vēlāk no Krievijas naudas emisijas. Konkrēti apstākļi spieda steidzīgi pāriet uz savu nacionālo valūtu, vispirms uz Latvijas rubli (LVR) kā nacionālu pārejas naudu, pēc tam uz latu. Jau pāreja uz LVR nozīmēja, ka neatkarīgai valstij ir sava neatkarīga nauda, ka *Latvijas Banka* ir neatkarīgs nacionālās naudas emisijas organizators. Latvijā naudas apgrozības joma tika atdalīta no tā haosa, kas valdīja Krievijā. Latvijas ekonomika ieguva savu patstāvīgu naudas bāzi. Pāreja uz nacionālo valūtu notika bez nullifikācijas un konfiskācijas. Iedzīvotāju prāvo zaudējumu cēlonis bija inflācija, bet nevis naudas maiņa, pāreja uz nacionālo naudu.

Nekur mēs neatrodam argumentāciju, kāpēc pilnvarotais triumvirāts E. Repše, I. Godmanis, O. Kehris lēma Ls 1 apmainīt pret 200 LVR. Lats kļuva par vienu no "smagākajām" valūtām pasaulē. Šim subjektīvi administratīvajam solim nebija nekāda sakara ar stāvokli Latvijas tautsaimniecībā. Lats bija "smagāks" par USD, sterliņu mārciņu, tagad arī

par eiro. Šim tīri voluntāriskajam pasākumam bija tālejošas, pamatos negatīvas sekas. Izvirzījās teorija, ka lats ir nenovērtēts (loģiskais secinājums, ka lats esot jārevalvē), augstais lata kurss pret brīvi konvertējamām valūtām darbojās kā eksporta bremze (izvesto preču sadārdzinājums) un lētā importa veicinātājs. Pašmāju ražojumi tika it vienkārši izkonkurēti, kas sagrāva iekšējo tirgu. Vienīgais attaisnojums lata maiņas kursam pret Latvijas rubli ir šī administratīvā pasākuma relatīvais lētums, jo apgrozība prasīja mazāku naudas daudzumu.

Latu masas lielumu vērtē pēc t.s. naudas bāzes, kuru veido skaidra nauda apgrozībā un banku noguldījumi *Latvijas Bankā*. 1998. gada novembrī naudas bāzes MD lielums līdzinājās Ls 440,3 milj.

Cits nozīmīgs naudas masas rādītājs ir plašā nauda M2X. Tā aptver iekšzemes naudas piedāvājumu M2D, no tā M1, tai skaitā skaidra nauda apgrozībā (bez atlikumiem banku kasēs), uzņēmumu un privātpersonu noguldījumi latos plus *kvazinauda* (termiņnoguldījumi latos un ārzemju valūtā). Plašā nauda M2X 1998. gada novembrī bija Ls 888,4 milj., tai skaitā skaidrā nauda apgrozībā — Ls 331,9 milj. Attiecībā uz *kvazinaudu* īpatnība ir tā, ka termiņnoguldījumi latos (73,2 milj. latu) ir 3,5 reizes mazāki nekā attiecīgie noguldījumi ārzemju valūtā (255,2 milj. latu).

Lata nodrošinājumu veic *Latvijas Bankas* valūtas krājumi un zelta rezerves. 1994. gadā *Latvijas Bankas* zelta krājumi bija 8,3 tonnas. *Latvijas Bankas* ārzemju valūtas rezerves un zelta krājumi ir vairāk nekā pietiekami, lai sargātu latu apgrozību no jebkurām kataklizmām.

6.9. Pamattermini

Nacionālā nauda	National currency	Национальные деньги
Latvijas Centrālā banka	Central Bank of Latvia	Центральный банк Латвии
Latvijas rublis	Latvian rouble	Латвийский рубль
Lats	Lat (LVL)	Лат
Pastāvīga naudas emisija	Steady money emission	Постоянная миссия денег
Naudas masas regulēšana	Regulation of money stock	Регулирование денежной массы
Naudas bāze MO	Reserve money MO	Денежная база MO
Plašā nauda M2X	Broad money M2X	Обширные деньги M2X
Lata apdrošināšana	Lat backing	Обеспечение лата
Zelta rezerves	Gold reserves	Золотой резерв

6.10. Pašpārbaudes jautājumi

1. Kāpēc Latvijai bija jāatstāj Krievijas rubļa zona?
2. Kāpēc Latvijas rublis uzskatāms par atjaunotās Latvijas neatkarīgu nacionālo valūtu?
3. Kāpēc bija nepieciešams Latvijas rublis kā pārejas valūta uz latu?
4. Kādas bija LVR ieviešanas pozitīvās sekas?
5. Kā un kad notika pāreja uz latu?
6. Kas noteica maiņas proporciju pārejā uz latu?
7. Kas ir naudas bāze MD?
8. Kāds ir plašās naudas M2X sastāvs?
9. Kas nodrošina Latvijas nacionālo valūtu?
10. Kā veidojās Latvijas Bankas zelta rezerves pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas?

7. INFLĀCIJA — LATVIJAS EKONOMIKAS POSTS

7.1. Kas ir inflācija?

Kas nosaka naudas pirkjspēju. Papīra naudas apgrozības likumu ar likumu apiet nevar. Šeit valda stingra jo stingra cēloņsakarība. Arī pircēju un pārdevēju motivācija nav bērnu spēlīte, kas rosina fantāzijas lidojumu patvaļīgu darbību. Motivācija izraisa ekonomisku rīcību, kas stingri pakļauta ekonomiskās spēles nepielūdzamiem noteikumiem.

Atkārtoti pievērsīsimies Irvinga Fišera formulai.

$$M \times V = Q \times P$$

Tā ir makroekonomiskā līdzsvara formula. Vienlaikus neaizmirsīsim, ka līdzsvars var būt, pastāvot visai atšķirīgiem formulas elementu skaitliskiem lielumiem.

Inflācija tulkojumā nozīmē *uzbriešanu*. Parasti uzbriest naudas masa M ; līdzsvars tiek grauts, koppieprasījums pārsniedz koppiedāvājumu. Tautsaimniecība tiecas uz jaunu līdzsvaru, un tas tiek panākts, augot cenām sabiedrības mērogā.

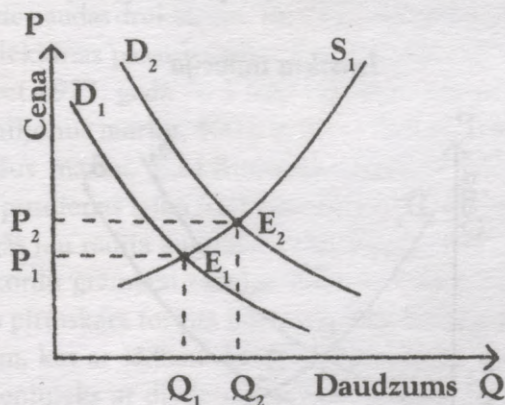
$$P = \frac{M \times V}{Q}$$

No jauna tiek panākts makroekonomiskais līdzsvars, tikai ir būtiska atšķirība, jo ir cēlušās cenas. Būtībā te darbojas četru skaitļu (ekonomisko lielumu) kombinācija. Variantu ir daudz. Tā cenas var pieaugt neatkarīgi no naudas masas, bet gan sašaurinoties ražošanas un pakalpojumu apjomam Q vai palielinoties naudas apgrozības ātrumam. Ne jebkura cenu celšanās ir raksturojama kā inflācija. Neizbēgamas ir lauksaimniecības produktu un dažu rūpniecisku ražojumu sezonas cenu svārstības. Atsevišķas preces vai preču grupas cenu celšanās var būt saistīta ar konkrētu pieprasījuma pieaugumu, kam neseko izlīdzinoša piedāvājuma palielināšanās. Monopoli un oligopoli (pretēji likumdošanai) centīsies diktēt augstākas cenas. Arī monopolistiskā konkurence var paaugstināt cenu līmeni.

Inflācijas klasifikācija. Principiāli jāizšķir *pieprasījuma inflācija* un *izmaksu inflācija*. Par inflāciju dēvē *vispārēju* cenu celšanos. Šīs parādības cēloņi var būt dažādi. Ārējie simptomi ir vienādi, bet diagnoze ir atšķirīga. Taču, ja slimību ir izraisījuši atšķirīgi cēloņi, jālieto atšķirīgas ārstniecības metodes.

Pieprasījuma inflācija. Pieprasījuma inflācijas raksturošanai var izmantot labi zināmu shēmu.

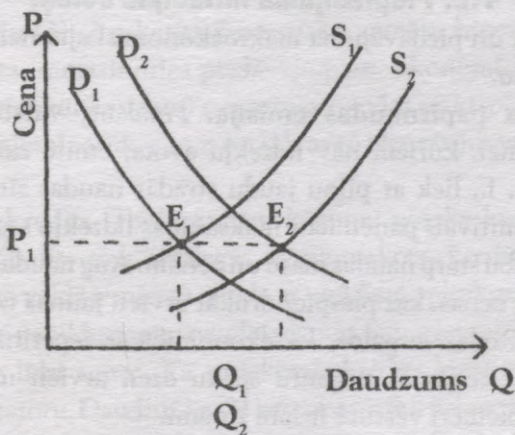
Pieprasījuma inflācija — koppieprasījums pārsniedz koppiedāvājumu

Pieprasījums aug. Piedāvājums paliek nemainīgs (nav iespējas pielāgoties augošam pieprasījumam). Līdzsvara cena P_2 ir augstāka par līdzsvara cenu P_1 . Papīra naudas pirktspēja krītas. Inflācija ir klāt.

Pieprasījums un piedāvājums aug proporcionāli. Shēmas cēloņsakarības nebūt nav obligātas. Var būt acumirklīga līdzsvara variants. Pieprasījuma pieaugumam bez vilcināšanās seko piedāvājuma pieaugums. Šo situāciju attēlosim 7.2. shēmā.

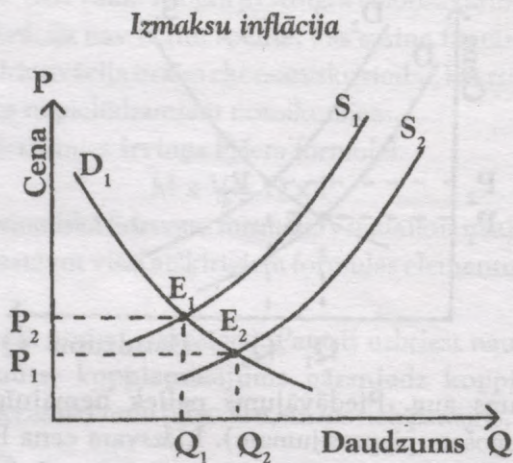
Pieprasījums un piedāvājums aug proporcionāli

Līdzsvara cena paliek vienā un tajā pašā līmenī. Pieprasījuma inflācijas nav.

Izmaksu inflācija. Izmaksu inflācija ir saistīta ar to, ka aug ražošanas faktoru cenas. Lai "neizlidotu skursteni", pārdevējs ir spiests kāpināt cenas.

7.3. shēma

Līkne S_2 raksturo piedāvājuma samazināšanos sakarā ar ražošanas faktoru cenu pieaugumu. Pieprasījuma līkne paliek iepriekšējā. Līdzsvara cena E_1 ir augstāka par līdzsvara cenu E_2 . Izmaksu inflācija "vāc savu ražu".

7.2. Pieprasījuma inflācijas cēloņi

Pieprasījuma un piedāvājuma makroekonomiskajai nelīdzsvarotībai ir ļoti daudz cēloņu.

Nepamatota papirnaudas emisija. Pirmkārt, valsts neatliekamu izdevumu segšanai, kuriem nav līdzekļu avota, emitē ne ar ko nesētu papīra naudu, t. i., liek ar pilnu jaudu strādāt naudas zīmju iespiešanas mašīnai. Šis primitīvais paņēmieni maksāšanas līdzekļu sagādāšanā izraisa īpatnēju sacensību starp naudas masu un cenām. Aug naudas daudzums, bet vēl straujāk aug cenas, kas piespiež drukāt arvien jaunas un jaunas papīra naudas zīmes. Rodas iespaids, ka ekonomikā ir ieperinājies kāds elles mehānisms, kas cenas ar negantu spēku dzen arvien uz augšu. Šādas hiperinflācijas piemēri vēsturē ir ļoti zināmi.

1921. gadā Vācijai tika iesniegts fantastisks rēķins 32 miljardu vācu zelta marku apmērā reparāciju samaksai sabiedrotajiem. Šādas summas savākšana nodokļu veidā bija nereāla. Lai segtu savu augošo budžeta deficītu, Veimāras valdība ķērās pie naudas drukāšanas. Rezultāti nebija ilgi jāgaida. Cenas sāka uzstādīt augstlēcšanas pasaules rekordus, pieaugot 1922. gadā par 5470 procentiem, bet 1923. gadā — 1 300 000 000 000 reizes. 400 g sviesta maksāja 1,5 miljonus marku, 400 g gaļas — 2 miljonus marku, viena ola — 60 tūkstošus marku. E.M.Remarka romānā “Melnais obelisks” ir aprakstīts, kā pusdienas laika īsajās minūtēs cēlās ēdiena cenas: cenrādis pusdienu beigās jau rādīja augstāku cenu līmeni, nekā pasūtot ēdamo.

Ginesa rekordu grāmatai cienīga inflācija bija Ungārijā 1946. gadā. Augustā viens pirmskara forints līdzinājās 829 oktiljoniem jauno forintu. Tiem lasītājiem, kas ar šādiem skaitļiem nesaskaras, norādīsim, ka viens oktiljons ir vieninieks ar divdesmit divām nullēm. 1 USD atbilstoši tika mainīts pret 3×10^{22} .

Pēc kara oriģināli rikojās japāņi. Viņi naudu (papīra zīmes un monētas) svēra, tā taupot laiku naudas skaitīšanā.

Pilsona tiesības ieguva termiņi divzīmju, trīszīmju, četrzīmju inflācija. 1985. gadā inflācijas temps Bolīvijā sasniedza 3400 (četrzīmju inflācija) procentu, bet 1987. gadā Brazīlijā šis rādītājs līdzinājās 400 procentiem (trīszīmju inflācija). Latvijai pēdējos gados ir raksturīga divzīmju inflācija.

Piedāvājuma samazināšana. *Otrkārt*, cenas formula (atvasināta no Ivinga Fišera formulas) pārlicinoši norāda, ka tās celšanos var izraisīt visdažādākie procesi ekonomikā, kas sašaurina ražošanas un pakalpojumu apjomu (rādītāju Q). Apskatītā fantastisko apmēru hiperinflācija parasti tika pastiprināta, samazinoties piedāvājumam. Ekonomiskais mehānisms darbojas visai vienkārši: strauji samazinās naudas pirktpēja, ražošanas un pakalpojumu apjomi sarūk, cenas un līdz ar to pieprasījuma inflācija augtin aug.

Neefektīvs kredīts. *Treškārt*, cenu kāpumu nosaka kredītu neefektīva izmantošana. Kredīts tiek izsniegts, izsaimniekots, kredīta mērķi netiek sasniegti, kredīta veidā izsniegtā nauda ar visādiem aplinkus ceļiem palielina naudas masu; šai papildu papīra naudai seguma nav, pieprasījums neizbēgami aug, velkot sev līdzīgas cenas. Tā izniekotais kredīts kļūst par pieprasījuma inflācijas katalizatoru. Daudzu G—24 ietvaros piešķirto kredītu “izkūpēšana”, izlietošana neparedzētiem mērķiem ir pašu zemes inflācijas faktora piemērs.

Darba alga apsteidz darba ražīgo spēku. *Ceturtkārt*, neefektīvi izmantota darba alga palielina nesegtu naudas masu apgrozībā. Darba algai pretī jāstāv darba augļiem, kas nozīmē, ka izmaksātā *istā nauda* ir nodrošināta ar precī — ražojumu vai pakalpojumu. Rodas arī iespēja nomaksāt sociālo un ienākumu nodokli budžetā, kam tāpat ir preču nodrošinājums. Bet, ja darba alga maksā nevis par reālu rezultātu, bet gan par ierašanos darbā, par krēsla sildīšanu vai pabalsta vietā, tad nepamatoti aug naudas masa, pieprasījums un cenas. Tas pats tikai citā mērogā notiek tad, kad darba algas līmenis ir nesamērīgi augsts salīdzinājumā ar darba atdevi. “Tukšā” naudas masa alga veidā, tiecoties pēc makroekonomiskā līdzsvara, “dzen” cenas uz augšu.

To pārliecinoši rāda Irvinga Fišera formulas cita modifikācija:

$$M = \frac{Q \times P}{V}$$

P (cenu) pieaugums spēj nodrošināt līdzsvaru.

Inflācijas gaidas. *Piektkārt*, inflāciju pastiprina tās gaidas. Ko tas nozīmē? Ja jūs kā parasts pircējs patērētājs vai kā uzņēmējs zināt, ka rīt, parīt, pēc nedēļas vai mēneša cenas noteikti celsies, tad normāla motivācija jums liek apsvērt iespēju negaidīt cenu celšanos, bet pirkt šodien par zemāku cenu un radīt pat lētāku preču krājumus, kas nākotnē sola brangāku peļņu. Likumsakarīgi aug pieprasījums gan mazumtirdzniecībā, gan vairumtirdzniecībā. Tikpat likumsakarīgi aug cenas. Cenu kāpums te tieši ir saistīts ar naudas apgrozības ātruma pieaugumu. Nauda, ko jūs normālos apstākļos būtu iztērējuši nākotnē, nonāk apgrozībā šodien. Arī tirgotājs cenšas naudu ātrāk izlietot pirms sagaidāmās cenu celšanās. Makroekonomisko līdzsvaru te regulē naudas apgrozības ātrums. To rāda pārveidotā papīra naudas apgrozības likuma formula:

$$V = \frac{Q \times P}{M}$$

Faktoru mijiedarbība. Taču minētais faktors jāievēro visai apdomīgi, nestrebjot karstu putru. Ir nepieciešams sīks aprēķins. Lielu, kaut arī lētu preču krājumu radīšana nozīmē naudiņas iesaldēšanu, t. i., naudas apgrozības ātruma palēnināšanu. Galu galā ir svarīgi, ko pircējs var atļauties, kādu peļņu viņš galarezultātā gūs, precīzāk, kāda būs viņa peļņas norma. Hiperinflācijas variantā naudas apgrozība pieaug ar joni, jo šodien neizlietotai naudai rītdien jau ir mazāka pirktspēja un cilvēks ir

kļuvis nabadzīgāks. Hiperinflācija ar cenu pieaugumu miljardu un oktiljonu reižu ir trīs iepriekšminēto inflāciju veicinātāju faktoru mijiedarbības rezultāts: aug naudas masa, samazinās ražošanas un pakalpojumu apjoms, paātrinās naudas aprīte.

Lata apgrozības ātrums. Cik ātri apgrozās lats LR ekonomikā? Analītiķi atzīst, ka 1994. gada 2. ceturksnī naudas apgrozības ātrums palēninājās. Šis rādītājs tiek aprēķināts kā iekšzemes kopprodukta attiecība pret plašo naudu M2X. 1993. gada 4. ceturksnī naudas aprītes ātrums bija 3,42 un gadā vidēji 4,22, bet 1994. gada pirmā pusgada beigās — vairs tikai 3,42.¹ Var prognozēt, ka, pakāpeniski samazinoties inflācijai, lata apgrozības ātrums turpmāk būtiski nemainīsies.

7.3. Izmaksu inflācija

Pieaug izmaksas. Neviens uzņēmējs negrib bankrotēt. Lai izdzīvotu, tirgū jāievēro konkurences nosacījumi. Šo iemeslu dēļ pārdevējam jāpiedāvā preces par cenām, kuru pamats ir ražošanas izmaksas. Ja šīs izmaksas tieši vai pastarpināti tautsaimniecībā pieaug, tad vispārējs cenu kāpums kļūst neizbēgams. Izmaksu inflācija rodas kā objektīva nepieciešamība.

Ja pieprasījuma inflācijas variantā cenu celšanās ir raksturojama kā sekas, tad izmaksu inflācija būtībā ir *cēlonis*, kas spiež centrālo banku emitēt papildu naudu, palielinot tās masu. Pievērsīsimies atkal formulai

$$\frac{M \times V}{Q}$$

Q

Papildu naudas emisija. Kā var panākt makroekonomisko līdzsvaru, ja izmaksu pieauguma ietekmē ir palielinājušās cenas P? Ja abstrahējamies no Q un V lielumu izmaiņām, tad vienīgā iespēja ir papildu naudas emisija. Ja tas nenotiek, sarūk pieprasījums, jo pircējam nav naudas preču iegādei, tajā skaitā samaksai par pakalpojumiem, kas ir kļuvuši dārgāki. Samazinās Q. Izmaksu inflācija pieņemas spēkā. Naudas un pircēju pirktspēja krītas.

Izmaksu inflācijas noteicēji faktori. Tie iedalāmi divās grupās: iekšējos faktoros un ārējos faktoros.

Iekšējie faktori ir šādi.

1. Nodokļu pieaugums; klasisks piemērs bija apgrozījuma nodokļa

¹ Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. — R.: LR Ekonomikas ministrija. — 1994. — 21. lpp.

likmes pieaugums no 10 līdz 18 procentiem, t. i., par 8 punktiem; pārtikas preču cenu kāpums bija šis likumdošanas tiešais rezultāts; par pāris punktiem cēlās arī vispārējais patēriņa preču cenu līmenis.

2. Darbaspēka kā ražošanas faktora sadārdzināšanās, praktiski darba algas kā ražošanas izmaksu elementa pieaugums; te savijas pieprasījuma un izmaksu inflācija, naudas masas pieaugums kļūst neizbēgams.

3. Ražošanas efektivitātes pazemināšanās; izmaksas aug, jo tehnika fiziski nolietota, jāpērk dārgākas izejvielas utt.

4. Kredīta procentu likmes kāpums; piemēram, Latvijā miltu iegāde uz kredīta ar augstu procentu likmi palielināja maizes cenu.

5. Ievedmuitas paaugstināšana importa precēm, ko neražo pašu zemē.

6. Dabas untumi, kad neražas dēļ aug lauksaimniecības produktu cenas: šādai izmaksu inflācijai ir pārejošs raksturs, jo nākamajā gadā lauksaimniecības produktu cenas var samazināties.

Ārējie faktori ir šādi.

1. Importa resursu cenu kāpums; energoresursu, metālu, ķīmikāliju sadārdzinājums skars visu tautsaimniecību un izraisīs vispārēju cenu pieaugumu.

2. Citu valstu eksportmuitu paaugstināšana.

3. Nacionālās valūtas kursa pazemināšana (pastāvot fiksēta kursa devalvācijai), kas sadārdzina itin visas importpreces.

Latvijā nav pieprasījuma inflācijas. Principiāla ir nostādne, ka Latvijā kopš 1992. gada novembra nav vairs *pieprasījuma inflācijas*. Komunālo pakalpojumu tarifu straujais pieaugums, pirmām kārtām apkurei (tipiska izmaksu inflācija), burtiski "sagrāva" iedzīvotāju pamatmasas pirktspēju. Izvirzījās dilemma: pirkt pārtiku vai maksāt par komunāliem pakalpojumiem. Cenas apkurei pieauga 200 un pat vairāk reizi. 1993. gadā tika mēģināts glābt situāciju, izmantojot apkures talonus; pēc tam tika izsniegti pabalsti tiem, kuru nabadzība tika pamatīgi pārbaudīta. Latvijā ir rajoni, kur maksu par apkuri, karstu ūdeni var nokārtot mazāk par pusi īrnieku. Sevišķi neapskaužamā stāvoklī atrodas vientuļie pensionāri, bezdarbnieki, invalīdi.

Apstākļos, kad pensiju apmērs bija aptuveni Ls 32, bet vidējo algu līmenis svārstījās ap Ls 60 līdz Ls 90, par pastiprinātu pieprasījumu nenākas runāt. Pieprasījuma inflāciju likvidēja izmaksu inflācija. Pēdējā nemitīgi pieņemas spēkā, jo tika paaugstināts elektroenerģijas tarifs un braukšanas maksa pilsētas transportā un dzelzceļa satiksmē. Apkures cena par 1 m²

kopējās platības Rīgā pieauga no 20 santīmiem 1993. — 1994. gadā līdz 34 santīmiem 1994. — 1995. gadā. Turklāt 10 santīmi par 1 m² jāmaksā visu gadu neatkarīgi no reālās apkures. Te droši var runāt par monopolcenām, jo attiecīgo resursu piegādātāji — pārdevēji — ir nepārprotami monopolisti; energoresursu cenu pieaugums palielina ražošanas izmaksas itin visās nozarēs. Izmaksu inflācija Latvijā pieaug arvien vairāk un vairāk. Ar izbrīnu nākas dzirdēt un lasīt Saeimas deputātu, valdības pārstāvju, *Latvijas Bankas* vadības paziņojumus, ka viens otrs pasākums, kas varētu palielināt iedzīvotāju pirktspēju, ir nepieņemams, jo izraisītu inflāciju. Kādu inflāciju? Acīmredzot pieprasījuma inflāciju! Bet no tās mēs šobrīd esam pietiekami tālu. Zemnieks nevar atrast noietu saviem ražojumiem; “Pērciet Latvijas preci!” ir teicams lozungs, patriotisku jūtu pārpilni cilvēki vēlētos sekot šim lozungam. Taču viņiem ir visai plāna kabata, kas nedod iespēju pirkt ne pašu zemes, ne importa preci. Valdības solījumi indeksēt pensijas atbilstoši inflācijas valsts vidējiem rādītājiem tiek pildīti. Pensionāri, kas nezina, kā savilkt galus kopā, gan saņem sen apsolītos pāris latus, kas izmaksu inflāciju nenosedza, bet deva iespēju mazliet palielināt pārtikas iegādi. Latvijas iedzīvotāju dzīves līmeņa ienaidnieks Nr 1. ir un paliek izmaksu inflācija. Par to liecina arī skaidrās naudas daudzuma samazināšanās apgrozībā: 1995. gada aprīļa beigās — Ls 240,4 miljoni, augusta beigās — Ls 214,4 miljoni. Šie skaitļi liecina, ka potenciāli samazinās iespējamā pieprasījuma lielums.

7.4. Inflācijas sekas

Inflācijai (gan pieprasījuma, gan izmaksu), graujot makroekonomiskās proporcijas un radot tautsaimniecības nelīdzsvaru, ir tālejošas sekas praktiskajā saimniekošanā.

Inflācijas spirāle. *Pirmkārt*, tiek iedarbināta inflācijas spirāle: cenas ceļas arvien augstāk un augstāk. Pieņemsim, ka spirāle sākas ar pieprasījuma inflāciju. Cenas pieaug. Naudas pirktspēja samazinās. Lai kompensētu cenu kāpumu, arodbiedrības neatlaidīgi cīnās par algas pieaugumu. Panākumi šajā cīņā izraisa izmaksu inflāciju, jo aug izmaksu elements — darbaspēka cena uzņēmējam. Samazinās peļņa un peļņas norma. Lai kompensētu zaudējumus un noturētos tirgū, pārdevējs spiests paaugstināt cenas. Arodbiedrību atbilde ir adekvāta: jauns algas pieaugums — cenu pieauguma katalizators, tātad izmaksu inflācija, bet jau cenu spirāles augstākā vītņē.

Ja spirāles sākumu saistām ar pieprasījuma inflāciju, tad rezultāts —

vispārēja cenu celšanās, kas spirālveidīgi arvien pieaug, — būtu tas pats. Cenu pieaugumu neatkarīgi no cēloņa var kompensēt tikai ar jaunu cenu palielināšanu. Cenu spirālei objektīvi jātiecas uz augšu, savijoties pieprasījuma un piedāvājuma inflācijai. Naudas pirktspēja neizbēgami samazinās.

Piedāvājuma rosināšana. *Otrkārt*, mērena pieprasījuma inflācija rosina piedāvājumu. Pēdējā sekmē ražošanas attīstību. Tiek radīts īslaicīgs līdzsvars.¹

Ienākumu pārdalīšana. *Treškārt*, notiek ienākumu pārdalīšana. Budžeta un citu iestāžu un organizāciju darbinieku fiksētās algas parasti atpaliek no cenu pieauguma. Šo darbinieku reālie ienākumi sarūk. Pat tad, ja algas aug vienlaikus ar cenām, ir vērojama zināma laika atstarpe, un reālās darba algas samazināšanās uz laiku kļūst neizbēgama. Notiek īpatnējs process, kad algas nemitīgi “dzenas pakaj” cenām. Šajā skriešanas laikā alga vienmēr paliek otrajā vietā.

Veiklas kombinācijas. Inflācija ir dažādu veiklu kombināciju auglīgs pamats: tiek pirktis lētāk, bet pārdots dārgāk. Latvijā viens otrs jaunbagātnieks ir nosēdies uz zaļā zara, veikli izmantojot šo elementāro mehānismu. Inflācijas laimes lutekļu saujiņai pretī stāv zaudētāju masa.

Debitori iegūst, kreditori zaudē. *Ceturtkārt*, iegūst debitori, bet zaudē kreditori. Debitors nomaksā parādu sākotnēji norunātajā apmērā un ... iegūst, jo naudas pirktspēja ir samazinājusies. Kreditors saņem norunāto summu un ... zaudē šī paša iemesla dēļ. Tam ir tīri praktiskas sekas:

a) aug kredīta procentu likmes, lai pasargātu kreditorus no zaudējumiem inflācijas dēļ. Latvijas komercbankas izsniedza kredītus ar procentu likmi 120, bet atsevišķas bankas prasīja pat 1% dienā;

b) komercbankas izsniedza galvenokārt īstermiņa kredītus uz dažām nedēļām vai mēnešiem. Ilgtermiņa kredīti uz vairākiem gadiem nebija paredzēti. Kā izteicās viens bankas vadītājs, “mēs (t.i., bankas) neesam kamikadzes, lai inflācijas apstākļos nodarbotos ar ilgtermiņa aizdevumiem, kas “garantē” zaudējumus”;

c) kredītus saņēma galvenokārt tirdzniecības uzņēmumi, kam ir ātra līdzekļu aprīte un līdz ar to augsta gada peļņas norma, kas dod iespēju maksāt augstu procentu likmi par īstermiņa kredītu. Ražošanas uzņēmumi saņēma gaužām maz kredītu; tas bija tiešs šķērslis Latvijas rūpniecības pārstrukturizēšanai;

¹ Libermanis G. *Tirgus, cenas, konkurence*. — R.: Kamene, Ekonomists

d) augstu procentu likmi komercbankas paredzēja arī par termiņnoguldījumiem, lai noguldītāji nebūtu lieli zaudētāji. Raksturīgi, ka augstas inflācijas apstākļos *Banka Baltija* maksāja par gada noguldījumiem nacionālajā valūtā 90 %, bet par šādu pašu noguldījumu brīvi konvertējamā valūtā — 18 %. Pazeminoties inflācijai, saruka arī procenti par noguldījumiem. 1995. gadā *Banka Baltija* gada procentu likme par termiņnoguldījumu pazeminājās līdz 20 %. Procentu likme par noguldījumiem brīvi konvertējamā valūtā palika bez izmaiņām. Samazinājās arī procenti par kredītiem. *Latvijas Bankas* gada procentu likme par kredītiem komercbankām samazinājās no 120 % līdz 27%. 1995. gada vidū Latvijas komercbankās īstermiņa kredītu varēja saņemt vidēji par 4,6 % mēnesī, septembrī par 3,5%. Šī procentu likme ir joprojām pārāk augsta plaša mēroga investīcijām, kad ieguldījumi atmaksājas tikai pēc vairākiem gadiem.

7.5. Kā aprēķina inflāciju?

Sava kabata — savs indikators. Skeptiķi kroņa statistikai netic, it sevišķi inflācijas jomā. Iedzīvotājiem savs indikators — sava kabata, savs maciņš — bez jebkādas elektronikas, pastāvot stabilam mēneša ienākumam un patēriņa struktūrai, samērā droši nosaka, kādas ir cenu izmaiņas, par cik tās ir pieaugušas.

Oficiālā statistika inflācijas rādītājus aprēķina katru mēnesi pēc patēriņa cenu indeksa. Lai šo indeksu aprēķinātu, jāvadās pēc noteiktas un turklāt stabilas patēriņa struktūras. Taču, ja šī struktūra mainās, statistiķi iegūst greizā spoguļa ainu. Citiem vārdiem, šādos apstākļos patēriņa cenu rādītāju izmaiņas, ko oficiāli publicē, nerāda patieso cenu izmaiņu. Tā tas bija līdz 1992. gada jūnijam.

Starptautiska metodika. Kopš šī laika Latvijas Republikas Valsts statistikas komiteja patēriņa cenu indeksu aprēķināšanā sāka lietot starptautiski pieņemto metodiku. Tika izveidots speciāli svērts preču un pakalpojumu grozs, t.i., fiksēta patēriņa struktūra noteikta perioda cenās, izmantojot maksimāli iespējamu un pieejamu informāciju par Latvijas iedzīvotāju patēriņu. Lai “groza” preču un pakalpojumu cenas būtu salīdzināmas, vienreiz noteikto patēriņa struktūru Eiropas valstīs saglabā vismaz vienu vai pat divas piecgades. Bet tavu nelaimi! Latvijā 1992. gada vasarā noteikto struktūru reālā dzīve “salauza” jau tā paša gada rudenī: strauji pieauga komunālo maksājumu, it sevišķi apkures un karstā ūdens

īpatsvars. Faktiskajā patēriņā izveidojās jauna patēriņa struktūra, bet LR Valsts statistikas pārvaldes dokumentos saglabājās vecā struktūra, kas jau bija paguvusi ievērojami novecot. 1993. gada decembrī Latvijā nācās veidot jaunu fiksēto patēriņa grozu, kurā ietvēra 379 preces un pakalpojumus. Šī starptautiski atzītā metodika deva iespēju no 1994. gada janvāra līdz šai dienai saņemt precīzāk nopamatotu informāciju par patēriņa cenu kustību Latvijā.

Atšķirīgi patēriņa grozi. 7.1. tabula dod vispārēju ieskatu par LR iedzīvotāju patēriņa struktūru, kas ņemta par pamatu inflācijas dinamikas noteikšanai. Speciāls sociāli apmācītu reģistratoru pulks ik mēnesi seko, kā valstī ir mainījušās vidējās cenas tām precēm un pakalpojumiem, kas ietilpst fiksētajā patēriņa grozā. Katrs lasītājs var salīdzināt tabulā attēloto struktūru ar sava ģimenes budžeta struktūru un noteikti konstatēt nesakritību. Tam ir vairāki cēloņi. *Pirmkārt*, rodas jautājums, cik precīzi ir "svari" kopējā grozā katrai precei un pakalpojumam. Šie "svari" ir atšķirīgi Rīgā, Kuldīgā, Alūksnē, Cēsīs, Daugavpilī, Kārsavā, kādā lauku pagastā. *Otrkārt*, visai atšķirīgs ir patēriņa grozs vientuļiem pensionāriem un pensionāriem, kas dzīvo ģimenēs. *Treškārt*, bērnu skaits ģimenē, to vecums, mācību maksa izglītībai būtiski iespaido patēriņa groza saturu.

7.1. tabula

Patēriņa cenu kopindeksa groza "svari"
1998. gadā, %

01 — uztura produkti	41,0
02 — alkoholiskie dzērieni un tabaka	5,6
03 — apģērbs un apavi	6,1
04 — dzīvokļu īre, ūdens, elektrība, apkure	17,3
05 — mājas iekārtošana un uzturēšana	2,6
06 — veselības aprūpe	4,4
07 — transports	7,3
08 — sakari	2,1
09 — atpūta un kultūra	4,8
10 — izglītība	1,0
11 — viesnīcas, sabiedriskā ēdināšana	4,0
12 — pārējās preces un pakalpojumi	3,8
Kopā	100

“Svarus” normāli maina, koriģē atbilstoši izmaiņām katrus piecus gadus. Latvijas īpatnība ir tā, ka preču grupas svarus maina krietni biežāk. To nosaka galvenokārt cenu pieaugums, kas izmaina patēriņa struktūru. Tā transporta vai sakaru tarifu celšanās rosina pircēju samazināt citus pirkumus. Līdz ar to patēriņa cenu indeksam, kas raksturo inflācijas dinamiku, ir lielāka vai mazāka novirze no patēriņa realitātes.

Ceturtkārt, 7.1. tabulā mēs redzam LR vidējos “svarus”, kas šis dažādu grozu būtiskās atšķirības notušē. Var droši apgalvot, ka Rīgā inflācija sit augstāku vilni nekā Kārsavā vai kādā Kurzemes pagastā. Neaizmirsīsim, ka daudzi ļaudis dzīvo pusnaturālās saimniecības apstākļos. *Piektkārt*, “svari” svārstās atkarībā no ģimenes kopējā ienākuma. *Sestkārt*, “svarus” ietekmē ģimenes locekļu veselības stāvoklis; tas pirmām kārtām attiecas uz izdevumiem medikamentu iegādei, kuri bieži pamatīgi patukšo maku.

Grāmatas autoram, kas dzīvo Rīgā 70 kvadrātmetru lielā trīsistabu dzīvoklī, kura ģimenes ienākums ir vērtējams kā vidējs ienākums, liekas, ka 17,3% izdevumu dzīvokļa īrei un uzturēšanai (komunālie pakalpojumi) ir mazs “svars” patēriņa grozā, toties izdevumiem apģērbam un apaviem — 6,1% — ir pārāk liels “svars”, ievērojot ģimenes locekļu vecumu.

Nākotnes solījumi. Statistiķi sola nākotnē aprēķināt patēriņa cenu indeksu ne tikai visai valstij kā līdz šim, balstoties uz 15 rajonu un pilsētu aptuveni 700 dažāda īpašuma formu tirdzniecības un maksas pakalpojumu objektiem, bet to aprēķināt arī vairākās atsevišķās pilsētās un obligāti Rīgā. Nav šaubu, ka tad, ja cenas tiktu apsekotas citā LR objektu kopumā, inflācijas rādītāji atšķirtos no tiem, ko šobrīd sniedz LR Valsts statistikas pārvalde.

Faktiski katrai ģimenei ir **savs** patēriņa grozs un līdz ar to **sava** inflācija, kas pastāvīgi mainās.

Patēriņa cenu indeksa (PCI) izmaiņas formula. Inflāciju leš pēc PCI izmaiņām. Paša PCI aprēķināšanai lieto šādu Laspeiresa tipa formulu

$$I = \sum \frac{P_t W_t}{P_0}, \text{ kur}$$

I — kopējais PCI;

P_t — preces vērtības cena patēriņa grozā pārskata periodā;

P_0 — preces vienības cena patēriņa grozā bāzes periodā;

W — preces relatīvie “svari” jeb tēriņa grozā pārstāvēto preču īpatsvars kopējos iedzīvotāju izdevumos bāzes periodā.¹

¹ Patēriņa cenu indeksi, LPCSP, 10/1998, 6. lpp.

Salīdzināšanas periodi. Svarīgi PCI rēķināt konkrētiem salīdzināšanas periodiem. Neizbēgamas pārmaiņas cenās īsākos un ilgākos periodos maina iedzīvotāju patēriņa struktūru un līdz ar to faktisko preču grozu un atsevišķu preču "svarus" šajā grozā. Tas liek CSP šos "svarus" regulāri pārskatīt. Tāpat jāmaina PCI salīdzināšanas bāze.

7.2. tabula

PCI izmaiņas bāzē un "svaros"¹

Periods	Bāzes periods salīdzinājumam	Lietoto "svaru" periods
VI 1992 — XII 1993	VI 1992	1991
I 1994 — XII 1995	XII 1993	VI — XII 1992 — I—VII 1993
1996	1995	VI — XII 1994 — I—IX 1995
1997	1995	X — XII 1995 — I—IX 1996
1998	1997	X — XII 1996 — I—IX 1997

Informācija PCI aprēķinam. 1998. gada grozā tiek ietvertas 397 preces un pakalpojumi, kas arī ir preces, kam regulāri tiek reģistrētas cenas. Cenu un tarifu reģistrācija tiek veikta 15 rajonos un pilsētās, tiek apsekoti dažādi īpašuma un saimniekošanas formu tirdzniecības un maksas pakalpojumu objekti — ap 1530 veikalus, ēdnīcas, restorāni un tirgus, darbnīcas u. tml.

Vai var ārstēt pēc slimnieku vidējās temperatūras. Šis aptverošais PCI rādītājs, kas ignorē sociālo grupu patēriņa "svarus", būtībā līdzinās slimnieku vidējai temperatūrai slimnīcā. Neviens ārsts pēc tāda principa slimnieku neārstē. Ekonomikā mēs tieši tā rīkojamies. Kārtējo reizi aizmirsta izdzīvošana ģimenē, faktiskais dažādu patēriņu grozs un preču reālie "svāri". Vēl vairāk. Pensijas indeksē pēc republikas vidēji svērtā inflācijas rādītāja, kam ir maz kopēja ar pensionāru dzīves līmeņa izmaiņām. Indeksācija palielina par latu vai pāris latiem pensiju, lai otrā dienā SIA *Lattelekom* palielinātu abonēšanas maksu par Ls 1,49, bet *Latvenergo* elektroenerģijas tarifu par 10 procentiem. Kur paliek indeksācijas augļi vientuļiem pensionāriem? Visu var izskaidrot un pamatot.

Jauni tarifi. Drīz pensionāri būs spiesti atteikties no telefona sakariem. Jau šodien daudzi pensionāri atturas no telefona lietošanas un būs galīgi

¹ Patēriņa cenu indeksi, LPCSP, 10/1998, 5. lpp.

atrauti no radiem un draugiem. Ja *Latvenergo* pildīs solījumu katru gadu elektrotarīfus kāpināt "tikai" par 10 procentiem, tad pēc kāda laika nāksies grāmatas lasīt skalu gaismā un atteikties no it visiem elektropiederumiem. Agri vai vēlū būs jāpaceļ tarifi elektrotransportam un braukšana ar tramvaju, trolejbusu, elektrovilcienu kļūs trūcīgām ģimenēm nepieejama greznība. Mēs jau varākkārt ierosinājām inflāciju rēķināt vismaz pa piecām sociālām grupām un vienmēr dzirdējām standarta atbildi: naudas šādam pasākumam nav. Varbūt *Latvijas Banka* palīdzēs CSP pārvarēt naudas badu.

7.6. Inflācijas norise Latvijā

1991. gada rudenī, kad bija iegūta Latvijas neatkarība, kuru atzina starptautiski, izvirzījās jautājums par LR ekonomikas tālāko attīstību ārpus PSRS vienotā tautsaimniecības kompleksa. Latvijai bija jāatgriežas Eiropā; vispirms tas nozīmēja, veicot enerģiskus pasākumus, pāreju no centralizētās komandekonomikas uz normālu tirgus ekonomiku. Nebija pieņemami nekādi tirgus sociālisma varianti. Runa bija par pāreju uz to sociāli ekonomisko sistēmu, kas sekmīgi darbojās visā Rietumu pasaulē un kuru Skandināvijas valstīs un Vācijā bieži dēvēja par sociālo tirgus saimniecību. Šis tirgus ekonomikas centrā bija cilvēks ar tā vajadzībām.

Cenu liberalizācija. Teorētiski šī ceļa stratēģija bija skaidra: privatizācija, konkurences attīstība, cenu brīvlaišana. Taktiski šī pāreja uz sociālo tirgus saimniecību izrādījās visai sarežģīts process, kas lielā mērā skāra pasākumu īstenošanas secību un tempus. Šī problēma bija visai akūta jaunas cenu sistēmas veidošanas jomā. Nepārprotama bija atziņa, ka tirgus ekonomika nav savienojama ar valsts diktēto, t. i., direktīvo cenu sistēmu.

Latvijas patēriņa cenu inflācija¹

Gads	Mēnesis	Patēriņa cenu indekss	Inflācijas izmaiņas procentos		
			Pret iepriekšējo mēnesi	Pret iepriekšējo ceturksni	Gada laikā no iepriekšējā gada beigām
1990	Decembris	100,0			
1991	Janvāris	129,0	29,0		29,0
	Februāris	147,3	14,2		47,3
	Marts	155,0	5,2	58,4	55,0
	Aprīlis	178,7	15,3		78,7
	Maijs	182,6	2,2		82,6
	Jūnijs	186,5	2,1	27,0	86,5
	Jūlijs	190,0	1,9		90,0
	Augusts	192,1	1,1		92,1
	Septembris	209,2	8,9	7,9	109,2
	Oktobris	220,7	5,5		120,7
	Novembris	242,1	9,7		142,1
1991	Decembris	362,4	49,7	39,6	262,4
1992	Janvāris	549,7	64,1		64,1
	Februāris	883,7	48,6		143,9
	Marts	1182,5	33,8	222,5	226,3
	Aprīlis	1312,6	1,0		262,2
	Maijs	1485,9	13,2		310,0
	Jūnijs	1711,8	15,2	69,5	372,3
	Jūlijs	2047,3	19,6		464,9
	Augusts	2380,0	16,3		556,9
	Septembris	2669,0	12,1	57,4	636,4
	Oktobris	3339,0	25,1		821,3
	Novembris	3739,7	12,0		931,8
1992	Decembris	3836,9	2,6	53,8	958,6
1993	Janvāris	3997,3	4,2		4,2
	Februāris	4113,6	2,9		7,2
	Marts	4210,7	2,4	12,9	9,7

¹ Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību.— R.: Ekonomikas ministrija.— 1994.— 19. lpp.

Gads	Mēnesis	Patēriņa cenu indekss	Inflācijas izmaiņas procentos		
			Pret iepriekšējo mēnesi	Pret iepriekšējo ceturksni	Gada laikā no iepriekšējā gada beigām
1993	Aprīlis	4224,6	0,3		10,1
	Maijs	4212,7	-0,3		9,8
	Jūnijs	4310,5	2,3	3,5	12,3
	Jūlijs	4346,7	0,8		13,3
	Augusts	4273,7	-1,7		11,4
	Septembris	4359,6	2,0	1,8	13,6
	Oktobris	4527,0	3,8		18,0
	Novembris	4924,9	8,8		28,4
	Decembris	5174,1	5,1	12,7	34,8

Cenām bija brīvi jāveidojas atkarībā no pieprasījuma un piedāvājuma samēra. Tās bija jāatbrīvo no administratīvā diktāta važām. Cenu brīvā veidošanās nevarēja neizraisīt to celšanos. Inflācija kļuva neizbēgama kā stratēģisks solis Latvijas ekonomikas liberalizācijas gaitā. Starts cenu brīvlaišanai tika dots jau 1991. gada sākumā. Grūtību bija bezgala daudz, jo Latvija vēl bija *de jure* PSRS sastāvā, bet *de facto* mēģināja ievadīt neatkarīgu tirgus politiku. Pakāpeniski LR atbrīvoja no valsts un pašvaldību cenu kontroles arvien lielāku preču, proti, ražojumu un pakalpojumu klāstu. Cenas kļuva arvien brīvākas. Šis process aktīvi turpinājās līdz 1995. gada vidum. Nozīmīga joma bija ārējā tirdzniecība, kuru vajadzēja liberalizēt. Valdība spēra drošu soli: 1992. gada jūnijā Latvijas ārējā tirdzniecībā praktiski tika atcelti visi līdzšinējie ierobežojumi, visādas eksporta un importa kvotas un licences. Tika likti droši pamati liberālai ārējai tirdzniecībai un valūtas sistēmai. Tuvākajos gados šai ekonomiskajai brīvībai bija būtiska loma tirgus attiecību izveidē Latvijā. Taču šiem pozitīvajiem procesiem bija negatīvs pavadonis — inflācija.

Vislabāko ieskatu par inflācijas attīstības tempu Latvijā 1991. — 1993. gadā lasītājam sniedz 7.3. tabula.

Kā rāda tabulas dati, visstraujākais patēriņa cenu kāpums bija 1992. gadā. Nākamajā gadā inflācijas temps jau noplaka. Pilnīgāku priekšstatu par inflācijas norisi Latvijā sniedz 7.4. tabula, kurā cenu pieaugums ir diferencēts pa iekšzemes kopprodukta izlietošanas virzieniem.

Aplama prognoze. 1993. gada inflācijas rādītāji viesa optimistiskas cerības, it kā inflāciju Latvijā var sekmīgi uzveikt. LR Ekonomikas un Finanšu ministriju pārstāvji 1993. gada nogalē arvien biežāk un skaļāk sāka propagandēt domu, ka Latvijas ekonomikā sasniegta vai nupat tiks sasniegta stabilizācija. Kroņa optimisma pilna bija inflācijas prognoze 1994. gadam: ne vairāk kā 0,5 procenti ik mēnesi, gadā — 6,17 %.

7.4. tabula

Latvijas iekšzemes kopprodukta deflatori¹
(pieaugums procentos attiecībā pret iepriekšējo periodu)

	1992	1993	1993. gada ceturkšņi			
			1	2	3	4
Iekšzemes kopprodukts	993	74	6,6	1,7	12,0	0,8
Privātais patēriņš	995	109	4,6	3,5	1,8	12,7
Valsts patēriņš	706	85	-33,2	54,1	-12,5	66,0
Pamatkapitāla veidošana	1276	144	21,2	8,8	14,5	9,9
Eksports	1284	72	-4,9	32,6	-5,0	0,5
Imports	1419	90	-11,9	-1,7	5,8	11,1

Šī prognoze atgādināja padomju propagandu, kad vēlamo izbazūnēja par droši sasniedzamu realitāti. Patēriņa cenu pieaugums 0,5 % ik mēnesi pilnīgi ignorēja sezonas svārstības, jau zināmo apgrozījuma nodokļa pieaugumu par 8 procentiem pārtikai, citus iespējamus izmaksu inflācijas faktorus. Ko rādīja valsts statistika cenu jomā 1994. un 1995. gadā?

¹ Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību.— R.: Ekonomikas ministrija. — 1994. — 20. lpp.

Preču un pakalpojumu cenu dinamika¹

(1993. g. dec. 100 %)

1994	Mēneši	Kopindeksi	Tajā skaitā		
			Pārtika	Nepārtikas preces	Pakalpojumi
1994	I	103,8	104	103,8	101,4
	II	107,4	109,1	106,7	103,4
	III	109,2	110,8	108,8	105,5
	IV	112,2	110,3	111,5	118,1
	V	112,2	109,1	114,1	119,6
	VI	114,7	112,1	115,9	120,4
	VII	116,0	110,0	119,0	128,9
	VIII	118,2	110,5	121,2	136,1
	IX	119,4	109,7	124,8	140,2
	X	120,9	110,6	127,6	142,5
	XI	123,3	112,4	132,0	144,2
	XII	126,3	116,4	134,2	145,3
1995	I	130,7	122,0	136,8	148,0
	II	134,8	127,0	139,8	150,5
	III	138,3	129,8	142,9	156,5
	IV	141,0	130,7	148,0	162,1
	V	143,0	130,0	151,3	170,1

Optimistiskā prognoze. Interesanti ir šo pašu rādītāju attiecināt pret citu bāzi, t.i, pret iepriekšējā gada attiecīgo mēnesi. Tas dod labāku ieskatu par to, kā īsākā laika periodā — gadā — kritās naudas pirktspēja (sk. 7.5. tabulu).

Eksperti prognozē, ka tuvākos gados patēriņa cenu inflācija Latvijā turpināsies, taču kritīsies cenu pieauguma tempi. Pēc optimistiskā varianta, inflācija 1995. gadā līdzināsies 27,5%, pēc pesimistiskā varianta — 28,5%; 1996. gadā attiecīgais cenu kāpums — 11,7% un 16,4%. Faktiskie dati doti 7.6. tabulā.

¹ Patēriņa cenu indeksi. — 5/1995., 7.lpp.

Kāds PCI precīzāk raksturo inflāciju? Ļoti bieži, lai raksturotu inflāciju, attiecina viena gada decembra cenu līmeni pret iepriekšējā gada decembra cenu rādītāju. Tas ir viltus gada inflācijas rādītājs. Savu ieskatu par cenu kāpinājumu šis rādītājs dod. Vienlaikus tiek ignorēti cenu kāpumi un kritumi gada divpadsmit mēnešos, sezonas svārstības, citi kādu mēnesi iespaidojuši cenu veidošanas faktori. Precīzāk inflācijas reālo norisi raksturo gada vidējais PCI. Parasti pēdējais rādītājs ir augstāks par cenu starpību no decembra līdz decembrim. Tāpēc propagandas lielmeistari plaši lieto tieši šo pēdējo rādītāju pēc teiciena, kas tad sunim asti cels. Šādai inflācijas izskaistināšanai ir arī bēdīgas sekas. *Pirmkārt*, tiek maldināta tauta, tiek izplatītas ilūzijas, kas dezinformē Latvijas ekonomiskās dzīves dižvadoņus. *Otrkārt*, minētais rādītājs ir totāli nepieņemams nākamā gada budžeta veidošanai. Budžeta aprēķiniem jālieto tikai un vienīgi gada vidējais inflācijas rādītājs, kas ievēro gada svārstības. Pretējā gadījumā budžeta iestādes var palikt bez algām, naudas komunāliem maksājumiem, investīcijām, citiem vārdiem, budžets tiks veidots greizi, nesabalansēts ar neizbēgamo reālo finansu deficītu.

Cik liela var būt starpība starp diviem inflācijas rādītājiem, liecina 7.6. tabula.

7.6. tabula

Inflācijas rādītāji¹

Gads	Preču cenu indekss no decembra līdz decembrim	Gada vidējais preču cenu indekss
1991	262,4	172,2
1992	958,6	951,2
1993	34,9	109,2
1994	26,6	35,9
1995	23,1	25,0
1996	13,1	17,6
1997	7,0	8,4
1998	2,8	4,3

Kopējo ieskatu par inflāciju Latvijā no 1990. gada pa ceturkšņiem dod 7.7. tabula.

¹ Patēriņa cenu indeksi. — 11/1998, 12. lpp.

Patēriņa cenu indeksi pa ceturkšņiem¹

1990=100

Gads	I	II	III	IV
1991	156,3	198,5	214,2	299,0
1992	964,0	1633,9	2571,0	3954,2
1993	4463,6	4618,0	4702,0	5298,3
1995	6005,6	6359,0	6626,3	6944,2
1996	9202,6	9476,3	9616,9	9827,0
1997	10117,7	10278,1	10398,6	10544,2
1998	10740,7	10872,7	10804,8	

Latvijai pārejot uz tirgus ekonomiku, inflācijas rezultātu parāda 7.8. tabula.

Kopaina ir šāda: piecos gados patēriņa cenas vidēji pieauga 74 reizes; kopš 1993. gada patēriņa cenu līmeņa kāpinājumam ir nepārprotama pazemināšanās tendence; dažu atbildīgu ekonomistu, finansistu, baņķieru prognoze 1995. gadā ir 15 — 20 %. Taču 15% vairs nav reāls pieauguma skaitlis, jo jau maijā gada inflācijas pieaugums sasniedza 13,1%.

¹ Patēriņa cenu indeksi. — 11/1998, 10. lpp.

Patēriņa cenu (inflācijas) indeksi (PCI)
Latvijā 1991.—1995.gadā¹
 (procentos)

	1991	1992	1993	1994	1995
PCI pārmaiņas salīdzinājumā ar iepriekšējo mēnesi					
I	29,0	64,1	4,2	3,8	3,5
II	14,2	48,6	2,9	3,4	3,2
III	5,2	33,8	2,4	1,7	2,6
IV	15,3	11,0	0,3	2,7	1,9
V	2,2	13,2	-0,3	0,2	1,4
VI	2,1	15,2	2,3	2,0	1,5
VII	1,9	19,6	0,8	1,1	-0,3
VIII	1,1	16,3	-1,7	1,9	-0,3
IX	8,9	12,1	2,0	1,1	1,8
X	5,5	25,1	3,8	1,3	1,6
XI	9,7	12,0	8,8	2,0	2,0
XII	49,7	2,6	5,1	2,4	1,4
1990. gada decembris = 100					
I	129,0	594,8	3997,3	5371,2	6762,0
II	147,3	883,8	4113,6	5555,5	6975,0
III	155,0	1182,5	4210,7	5651,6	7156,4
IV	178,7	1312,6	4224,6	5803,6	7294,5
V	182,6	1485,9	4212,7	5816,4	7396,4
VI	186,5	1711,8	4310,5	5933,9	7506,6
VII	190,0	2047,3	4346,7	5999,7	7525,2
VIII	192,1	2381,0	4273,7	6115,5	7299,4
IX	209,2	2669,0	4359,6	6176,7	7299,4
X	220,7	3339,0	4527,0	6256,4	7758,5
XI	242,1	3739,7	4924,9	6379,6	7912,2
XII	326,4	3836,9	5174,1	6533,4	8045,2

¹ Patēriņa cenu indeksi. — 1995. — Nr. 5. — 8.lpp.

Vai lats ir stabils? Šajā sakarā var oponentēt tiem speciālistiem, ekspertiem un žurnālistiem, kas nenogurstoši apgalvo: lats ir stabils. Cienījamie kungi! Laiks atšķirt lata iekšējo pirktspēju no tā lata kursa salīdzinājumā ar ārzemju valūtām. Jā, kopš 1994. gada februāra lata kurss salīdzinājumā ar brīvi konvertējamām valūtām ir patiešām stabils. Taču šī nepielūdzamā fakta vispārīgā, tā attiecināšana uz lata pirktspēju vispār nozīmē augstprātīgi ignorēt Latvijas iedzīvotāju pamatmasas intereses. Neviens nevar noliegt, ka 1994. gadā lata pirktspēja iekšējā tirgū Latvijas peļnītājam un pircējam samazinājās vairāk nekā par ceturto daļu. 1995. gadā lata īpašnieks zaudēja ne mazāk par vienu piekto daļu no savas naudas pirktspējas. Ja visu to dēvē par stabilitāti, tad kļūst neskaidrs, ko īsti nozīmē inflācija kā nestabilitātes izpausme. Šāda veida melīgas propagandas stiķi būtu jāatstāj pagātnei, pirmstirgus ekonomikas ērai.

Kā kritusies lata pirktspēja. *Latvijas Banka* konsekventi izvairās raksturot lata pirktspējas dinamiku. Tā nav nejaušība. Ja sabiedrībai dara zināmu lata pirktspējas faktisko krišanos, sabrūk propagandistiskais mīts par stabilu latu. Katrs patērētājs it labi zina, ka līdz ar cenu kāpumu, inflācijas pieaugumu lata pirktspēja nemitīgi krītas. Pamatbāze lata pirktspējas aprēķināšanai ir 1993. gada marts, kad latu ieviesa apgrozībā, nomainot Latvijas rubli. Izmantojot ķēdes indeksu, ir it viegli aprēķināt, kādu pirktspēju saglabājis lats, salīdzinot ar ieviešanas brīdi. Pēdējo gadu sasniegums ir inflācijas būtiska samazināšanās.

7.9. tabula

Inflācijas (PCI) pieaugums 1996.—1998. g.¹

% pret iepriekšējā gada atbilstošo periodu

Gads	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
1996	23,2	21,5	20,2	18,5	17,4	17,6	17,7	17,5	16,2	15,7	14,4	13,1
1997	11,4	9,9	8,7	8,8	9,1	7,5	7,7	8,6	8,1	7,7	7,4	7,0
1998	6,3	6,1	6,0	6,0	5,4	3,9	4,6	3,7	3,5	3,9	2,8	4,6

¹ Latvijas statistikas ikmēneša biļetens. 12/98. — Rīga, 1999. g. janvāris, 12.—13. lpp.

Šis pozitīvais fakts tomēr neapturēja lata pirktspējas krišanos, tikai ievērojami palēnināja lata pirktspējas samazināšanās tempu. Ja 1993. gada martu pieņemam par 100%, tad jau pēc diviem gadiem lata pirktspēja bija vairs 46% no bāzes līmeņa. 1995. gadā PCI pieauga vidēji par 125%, bet atbilstoši samazinājās lata pirktspēja. 1996. gadā PCI pieauga par 17,6%, 1997. gadā par 8,4%, 1998. gadā par 4,6%. Nemitīgi krītas lata pirktspēja.

1998. gadā no lata starta pirktspējas palika mazāk par piekto daļu (19,4%). Par preču daudzumu, ko 1993. gada martā varēja nopirkt par 1 latu, 1998. gadā jāmaksā apmēram 5 lati. 1999. gadā lata pirktspēja pēc prognozes saruks vidēji vēl par 4%.

7.7. Kā palielinājies ražotāju cenu indekss?

Īpaša problēma ir inflācijas izpausme ražošanas noslēguma jomā. Ražotāju cenu indekss ir cieši saistīts ar izmaksu inflāciju, jo tas raksturo fabriku un rūpnīcu ražojumu cenu līmeņu izmaiņas.

Ja pieņem 1992. gada decembri par 100%, tad ražotāju cenu līmenis 1995. gada janvārī bija 154,3%, februārī — 158,2% un I ceturkšņa beigās — 159,4%. Ja šo pēdējo skaitli salīdzina ar 1994. gada IV ceturksni, tad pieaugums līdzinājās 5%; ja salīdzināšanas bāze ir 1994. gada I ceturksnis, tad pieaugums bija 11%. Ražotāju cenas turpmākajos gados pieauga, par ko liecina 7.10. tabula.

Salīdzinot patēriņa cenu indeksa dinamiku ar ražotāju cenu indeksu, redzam vērā ņemamu starpību: mazumtirdzniecības cenas aug ievērojami straujāk par vairumtirdzniecības cenām. Te vaininieks ir ne tikai transporta izmaksas, nodokļi, kredīta augstā procentu likme, ko maksā tirdzniecība, bet gan garu garā starpnieku ķēde, kas pietiekami savtīgi savieno ražotāju ar tirgotāju. Šis brīžiem gaužām lielais starpnieku skaits ir viena no tirgus attiecību veidošanās problēmām Latvijā; tas tikai sadārdzina preci, kamēr tā nonāk uz veikala letes. Praktiski neviens Latvijā neseko šai starpnieku ķēdei, nekas netiek darīts, lai to saīsinātu. Tirgus pašregulēšana vēl ir par vāju, sevišķi importa preču jomā, lai nocirstu visus liekos starpposmus. Starpniecība brīžiem ir saistīta ar mafiju; te barojas rekets, kas ir ieinteresēts šos liekos starpniekus saglabāt un izmantot. Bez šo faktu ievērošanas inflācijas cēloņu izpratne Latvijā būs nepilnīga.

Ražotāju cenu indeksi % pret iepriekšējo gadu

	1995	1996	1997	1998
1. Ražotāju cenu pārmaiņas rūpniecībā	11,9	13,7	4,1	1,9
2. Būvniecības cenu pārmaiņas	40,0	8,0	7,9	11,2
3. Eksporta cenu pārmaiņas	16,1	6,2	1,6	

Ražotāju cenas rūpniecībā laikā no 1995. līdz 1998. gadam pieauga par 134%, būvniecībā par 181,4%, eksporta cenu pieaugums (gan ražošanas līdzekļi, gan patēriņa priekšmeti un pakalpojumi) līdzinājās 125,3%.

Lai novērtētu lata pirkspējas krišanos visā pilnībā, jāievēro visu minēto četru cenu indeksu vidēji svērtais koprezultāts. Šāds aprēķins diemžēl praktiski nav iespējams, jo mēs nezinām preču grupu cenu īpatsvaru visu cenu kopumā. Šī iemesla dēļ lata pirkspēju vērtē pēc PCI, kas tieši skar iedzīvotāju maku, iespēju pirkt lielāku vai mazāku preču (ražojumu un pakalpojumu) daudzumu.

7.8. Latvija stagflācijas žņaugos

Kas ir stagflācija? Ekonomisti stagflācijai savu uzmanību visā nopietnībā pievērsa tikai 1974. — 1975. gada pasaules recesijas laikā. Tika fiksēta parādība, kas it kā ir pretrunā ar teoriju: vienlaikus notiek ražošanas kritums, bezdarba izplešanās (stagnācija) un cenu celšanās (inflācija). Šī parādību sintēze tika nokrustīta par stagflāciju. Pretruna ar teoriju izpaudās tajā apstākli, ka inflācija (piedāvājuma rosinātājs) šoreiz ir saistīta ar piedāvājuma un līdz ar to arī ar ražošanas sašaurināšanos. Ar inflācijas ainu Latvijas pārejā uz tirgus ekonomiku lasītājs jau ir pazīstams. Atliek vēl noskaidrot koppiedāvājuma dinamiku Latvijā. Šī procesa noskaidrošanai izmantosim aptverošu rādītāju — iekšzemes kopproduktu.

Latvijas iekšzemes kopprodukts¹
(salīdzināmās cenās; procentos)

Gads						
1991	1992	1993	1994	1993	1994	1995
pret	pret	pret	pret	pret	pret	pret
1990	1991	1992	1993	1990	1990	1994
89,6	65,1	85	97,8	49,7	40,6	99,2

Stagflācijas iezīmes Latvijā. Iekšzemes kopprodukta izlietošanas struktūrā 1993. gadā salīdzinājumā ar 1990. gadu visvairāk saruka investīcijas — par 83,3%, privātais patēriņš — par 57%, imports — par 66,6% un eksports — par 39,5%. Pieauga tikai valsts patēriņa līmenis.

Strauji kritās rūpnieciskā ražošana. 1993. gadā, kad beidzās inflācijas pirmais posms, rūpniecības kopējais apjoms salīdzinājumā ar 1990. gadu bija tikai 38%, tajā skaitā pārtikas rūpniecības — 37%, vieglās rūpniecības un mašīnbūves — 36%. 1994. gadā rūpnieciskās produkcijas kopapjoms samazinājās vēl par 9,5%. 1995. gada otrajā ceturksnī: rūpniecības kopprodukcija salīdzinājumā ar iepriekšējā gada otro ceturksni sašaurinājās vēl par 9,8%.

Raksturīga aina bija vērojama investīcijās un celtniecībā. Celtniecība divos gados sarukusi gandrīz uz pusi, bet divi uzņēmējdarbības veidi — akciju sabiedrības un iedzīvotāju individuālo ēku un dzīvokļu celtniecība — būtiski progresējuši. To parāda 7.12. tabulas dati.

Sarežģīta situācija veidojās Latvijas lauksaimniecībā, kas ir pārdzīvojuši visradikālākos pārkārtojumus ceļā uz tirgus ekonomiku. Tikai 1994. gadā vien gaļas ražošana bija samazinājusies par 35%, un atradās 1945. gada (pēckara) līmenī. Gaļa bija kļuvusi par importa preci. Šajā pašā gadā piena ražošana sarukusi par 14%, olas — par 7%.

¹ Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. — R.: LR Ekonomikas ministrija. — 1994. — 12. lpp.

**Kapitālieguldījumi pa dažādiem
uzņēmējdarbības veidiem**

Uzņēmējdarbības veids	1993. g. pret 1992. g. (%)	1994. g. pret 1992. g. (%)
Kopā valstī	59	52
Valsts un pašvaldību uzņēmumos un organizācijās	28	21
Zemnieku saimniecībā	22	13
Sabiedrībās ar ierobežotu atbildību	72	75
Akciju sabiedrībās	2,5 reizes	23 reizes
Paju sabiedrībās	19	15
Kooperatīvajās sabiedrībās	84	66
Iedzīvotāju individuālo ēku un dzīvokļu celtniecībā	148	141

Strauji bija samazinājušies kravas un pasažieru pārvadājumi.

Tātad nav ne mazāko šaubu, ka Latvija bija nonākusi stagflācijas spilēs. Kādi cēloņi noteica šos visai negatīvos procesus?

Stagflācijas cēloņi Latvijā. *Pirmkārt*, padomju okupācijas laika mantojums. Stagflācija bija raksturīga PSRS ekonomikas, tātad arī Latvijas PSR ekonomikas pazīme. 80. gadu sākumā LPSR ZA Ekonomikas institūta sektora vadītājs ekonomikas zinātņu doktors I. Adirims slepeni uzrakstīja nopietnu pētījumu "Stagflācija PSRS". Grāmatā, kas daļēji balstījās uz Latvijas materiāliem, tika pārliecinoši pierādīts, ka PSRS valda slēpta inflācija. Tās izpausme bija plašais jo plašais deficīts. Tas nozīmēja, ka nav līdzsvara cenu, pieprasījums pārsniedz piedāvājumu, apgrozībā esošā naudas masa ir ievērojami lielāka par preču masu. Šis deficīts, kas aptvēra gan patēriņa priekšmetus, gan ražošanas līdzekļus, pastāvēt valsts noteiktām cenām, slēpa informāciju un bija izvērsta korupcijas pamats, kad roka roku mazgā un abas melnas. Par slēptu inflāciju liecināja arī speciāli veikali, kur varēja iepirkties tikai partijas un padomju elite; pastāvēja arī slēgtā tipa veikali, kur importa preces pārdeva par speciāliem čekiem un bonām, kas

aizstāja brīvi konvertējamu valūtu. Inflācijas realitāti apliecināja arī tāds fakts, ka tā sauktajā kolhozu tirgū cenas bija ievērojami augstākas nekā valsts tirdzniecībā. Pastāvēja melnais tirgus un neganta spekulācija. Laiku pa laikam notika arī oficiāla cenu paaugstināšana dažu grupu precēm.

Grāmatu "Stagflācija PSRS" izdevās slepus pārsūtīt uz ārzemēm, kur to galu galā izdeva ASV kongress.

Viss aprakstītais kā smagas svaru bumbas vilka atpakaļ Latvijas ekonomiku tās pārejā uz tirgus ekonomiku. Lai šo mantojumā saņemto stagflāciju pārvarētu, vajadzēja veikt ne tikai radikālus pārkārtojumus sociāli ekonomiskajā sfērā, īpašuma attiecībās, bet bija nepieciešams arī laiks.

Otrkārt, makroekonomiskā nesabalansētība, daudzas disproporcijas, kas tāpat bija pārmantotas no iepriekšējās plāna ekonomikas, arhaiska tehnika un tehnoloģija, zema kvalitāte.

Treškārt, vienas sociāli ekonomiskās un politiskās iekārtas nomaļņa ar principiāli citu iekārtu izraisa daudzas kataklizmas.

Ceturtkārt, cenu brīvlaišana sekmēja slēptās inflācijas pārvēršanos atklātā inflācijā; sāka veidoties līdzsvara cena, tirgus "neredzamā roka" pakāpeniski pārvarēja deficītu. Pārejas periodā neiztika bez taloniem dažādu pārtikas preču iegādē. Tas būtībā bija kartīšu sistēmas paveids.

Piektkārt, sabruka vienotais PSRS tautsaimniecības komplekss un līdz ar to pārtrūka daudzi ekonomiskie sakari ar NVS valstu uzņēmumiem. Krasi sašaurinājās Austrumu tirgus.

Sestkārt, Savstarpējās ekonomiskās palīdzības padomes likvidācija nozīmēja daudzu saišu saraušanu ar šajā padomē ietilpstošo valstu partneriem.

Septītkārt, asi izpaudās izmaksu inflācija, jo strauji sadārdzinājās energoresursi, metāls, ķimikālijas, komplektējošās detaļas.

Astotkārt, Latvijas ekonomika pārdzīvoja dziļu struktūras krīzi, jo esošā tautsaimniecības struktūra neatbilda jaunajai situācijai, bet jaunas struktūras radīšanai nebija ne pašu zemes, ne ārzemju investīciju.

Devītkārt, mēnešiem ilgi kavējās maksājumu kārtošana, veidojās garu garā parādu ķēde.

Desmitkārt, uzņēmumi, kas vēl bija darboties spējīgi, tika ierobežoti apgrozāmo līdzekļu trūkuma dēļ.

Vienpadsmitkārt, arvien negatīvāku ietekmi uz saimniekošanu atstāja inflācijas spirāles aktīvā izvēršanās.

Divpadsmitkārt, jau tā šaurais Latvijas iekšējais tirgus vēl vairāk sašaurinājās sakarā ar iedzīvotāju pirktspējas samazināšanos un importa preču konkurenci.

Trīspadsmitkārt, Latvijas Bankas politika, pēkšņi nosakot 1992. gada augustā LVR paaugstinātu kursu salīdzinājumā ar NVS valstu valūtām, uzcēla papildu barjeru tirdzniecībai ar Austrumiem.

Četrpadsmitkārt, kredītu augstā procentu likme un atmaksas īsie termiņi liedza veikt investīcijas, pārstrukturizēt nozares un uzņēmumus; tika iekonservēta vecā ražošanas struktūra.

Piecpadsmitkārt, Latvijas rubļu un vēlāk latu kursa celšanās salīdzinājumā ar brīvi konvertējamo valūtu arvien vairāk sadārdzināja LR eksportu, ierobežoja tūrisma, palētināja importu, kas vairākas preču grupas, tajā skaitā pašu zemes pārtikas produktus, padarīja konkurences nespējīgas iekšējā tirgū.

Sešpadsmitkārt, ekonomiskās "spēles noteikumu" bieža maiņa (nodokļi, muitas tarifi, dzelzceļa pārvadājumu tarifi u.c.) nenodrošināja uzņēmumu darbības plānošanu ilgākam laikam.

Septiņpadsmitkārt, "lielās privatizācijas" kavēšana nesekmēja privātās iniciatīvas atraisīšanu, ierobežoja konkurenci. Birokrātiskais karuselis ar privatizācijas sertifikātiem, to kursa strauja samazināšanās darbojās šajā pašā virzienā. 1995. gada maijā valsts uzņēmumi joprojām ražoja vairāk nekā pusi visas rūpnieciskās produkcijas.

Astoņpadsmitkārt, nepietiekami pārdomātā privatizācija laukos sekmēja līdzšinējā ražošanas potenciāla graušanu un izlaupišanu. Nenoteiktība lauksaimniecības ražojumu cenu jautājumā, ilgstoša samaksas aizkavēšana par piegādāto produkciju atstāja daudzus zemniekus bez nepieciešamajiem līdzekļiem ražošanas turpināšanai.

Deviņpadsmitkārt, pieņemtais likums, kas vērsts uz monopoldarbības ierobežošanu un konkurences izvēršanu, tiek pildīts ar lielām grūtībām, brīžiem pat vienkārši nedarbojas. Cīņa ar monopolcenām ne vienmēr beidzas ar uzvaru pār monopoliem.

Divdesmitkārt, birokrātiski ilgi tiek kārtotas zemes privātīpašuma atjaunošanas un juridiskās fiksācijas problēmas. Ne mazums neskaidru jautājumu ir zemes nomas jomā. Būtībā nav pat izvērtēts priekšlikums atļaut ārzemniekiem pirkt zemi pilsētās, jo tas varētu stimulēt investīcijas.

Būtu maldīgi uzskatīt, ka Latvijas ekonomikā 1995. gadā bija sasniegta stabilizācija un pārvarēta stagflācija. Tautsaimniecību graužošā banku

krīze, augošais budžeta līdzekļu trūkums neatliekamo valsts un sociālās sfēras izdevumu segšanai ir nopietni signāli, kas liek pārdomāt, vai pa īstu ceļu politiku vadībā attīstās Latvijas tirgus ekonomika.

Trauksmi radīja tas apstāklis, ka 1995. gada aprīlī jau tā vārgā Latvijas rūpniecība zaudēja vēl 14,3 procentus no sava apjoma salīdzinājumā ar iepriekšējo gadu. Protams, var runāt par sezonas svārstībām, nejaušībām un tamlīdzīgi. Tā janvārī rūpniecības produkcijas apjoms, salīdzinot ar iepriekšējā gada janvāri, saruka par 14,6 %; februārī pieaugums bija 6,0% un martā — 10,9 %. Un tomēr 1995. gada I ceturkšņa rezultāts bija ar mīnusa zīmi — samazinājums 6,9%. Stagflācijas turpināšanos raksturo arī nerealizētās produkcijas krājumu pieaugums uzņēmumu noliktavās.

7.13. tabulas dati liecina par šī negatīvā procesa norisi 1995. gada pavasara mēnešos.

7.13. tabula

Nerealizētās gatavās produkcijas krājumi uzņēmumu noliktavās mēneša beigās¹

Marts		Aprīlis		Maijs	
Krājumi milj. Ls	% pret mēneša saražotās produkcijas apjomu	Krājumi milj. Ls	% pret mēneša saražotās produkcijas apjomu	Krājumi milj. Ls	% pret mēneša saražotās produkcijas apjomu
43,1	83	45,2	102,2	46,7	106,6
43,1	83	45,2	102,2	46,7	106,6

Bieži mēdz teikt, ka kroņa statistika ir nepilnīga, jo neuztver ēnu ekonomikas vērā ņemamo rezultātu. Neapspriedīsim pasaules prakses konkrētu pieredzi, kā ar speciālām statistikas metodēm tiek aptverti ēnu ekonomikas "panākumi". Nav divu domu: ja statistika ievērotu ēnu ekonomikas apjomus, Latvijas ekonomikas pamatrādītāji būtu iepriecinošāki. Ir gan jāņem vērā viens apstāklis: visur tur, kur mums ir

¹ *Dienas Bizness*. — 1995. g. 3. jūlijā. — 25. lpp.

darišana ar dinamiskām rindām, fiksētām tendencēm var ticēt — ēnu ekonomika kopumā vienādā mērā ietekmē gan bāzi, gan sekojošos periodus. Tāpēc ēnu ekonomika, kas turklāt bieži vien ir saistīta ar reketu, nedrīkst mūs mierināt. Latvijas tautsaimniecības barometrs līdz šim rādīja stagflāciju, lejupslīdi. Ir nobriedusi ekonomiskās politikas maiņas nepieciešamība. Vēlreiz un vēlreiz jānovērtē tas, kas no esošo ekonomikas ieroču arsenāla ir noderīgs stagflācijas apstādinašanai un pirmajiem soļiem augšupejas virzienā.

Stagflācija beigusies. Stagflācija Latvijā beidzās 1996. gadā, kad IKP sāka uzrādīt pozitīvu rezultātu. Problēma ir sarežģīta, jo IKP lēš pret 1990. gadu. 1998. gada vidū iekšzemes kopprodukts tik tikko sasniedza 58% no bāzes līmeņa. Vienlaikus jāievēro, ka krasi mainījusies tautsaimniecības struktūra.

7.9. Uzdevumi

1. uzdevums

$M = 5000$ milj. USD; $V = 5x$; $Q = 125$ milj. t.

Aprēķināt preču vidējo svērto cenu.

2. uzdevums

Preču cenu kopsumma = Ls 1000 milj.;

naudas masa apgrozībā $M =$ Ls 200 milj.

Aprēķināt naudas apgrozības vidējo ātrumu V .

3. uzdevums

$M = 3000$ milj. DEM; $V = 4x$; $Q = 24$ milj. t.

M pieaug līdz 360 milj DEM.

Aprēķināt: 1) vidēji svērtās P izmaiņas absolūtos skaitļos; 2) PCI.

4. uzdevums

$M = 300$ milj. DEM; $Q = 24$ milj. t. V pieaug no $4x$ līdz $6x$.

Aprēķināt PCI izmaiņas %.

5. uzdevums

$M = 400$ milj. Ls; $V = 4x$; $Q = 1000$ t

Rādītāju izmaiņa I: $M =$ Ls 600 milj.; pārējie nosacījumi iepriekšējie.

Rādītāju izmaiņa I: preču cenu summa = Ls 2800 milj.

Pārējie norādījumi iepriekšējie.

Aprēķināt PCI pēc rādītāju izmaiņas I.

Kāds inflācijas tips īstenojas?

Paskaidrot, kāds inflācijas tips īstenojas, ņemot vērā rādītāju izmaiņas II.

7.10. Secinājumi

Makroekonomiskās nestabilitātes spilgta izpausme, kas graužoši iedarbojas uz ekonomiku, ir inflācija. Problēmas paradokss saistās ar faktu, ka centieni pārvarēt nestabilitāti rosina nestabilitāti, kas savukārt ir jaunas nestabilitātes (inflācijas) pamats. Cēloņsakarības, kas saistās ar inflāciju, ir visvienkāršāk izsekot pēc pazīstamā amerikāņu ekonomista Irvinga Fišera formulas $M \times V = Q \times P$, kas ir tipiska līdzsvara un stabilitātes formula. Klasiskā formā un visvienkāršākā veidā inflācija izceļas, pārkāpjot elementāru līdzsvaru — kopyieprasījums pārsniedz kopyiedāvājumu tautsaimniecības līmenī. Neizbēgamais rezultāts — cenu celšanās. Savukārt kopyieprasījuma pieauguma pamats, kas saārda līdzsvaru, ir nesamērīgs naudas masas pieaugums. Formulā to var izteikt šādi:

$$\frac{P + \Delta P = M + \Delta M \times V}{Q}$$

Tā viselementārākā veidā izpaužas pieprasījuma inflācija $M + \Delta M \times V > Q$, kur naudas masas pieauguma reizinājums ar naudas aprites ātrumu pārstāv pieprasījumu, kas pārsniedz preču masu — piedāvājumu. Ja pieprasījums pieaug vienādā mērā un saskaņoti ar pieprasījumu, inflācija nerodas, jo līdzsvara cena paliek iepriekšējā līmenī.

Pieprasījuma inflācija stingri jāatsķir no izmaksu inflācijas. Pēdējās cēlonis ir izmaksu pieaugums, kas grauļ līdzsvaru, un tā atjaunošanai, uzņēmumu normālai izdzīvošanai jākāpina cenas. Tā izceļas jauns līdzsvars, stabilitāte ar jaunu augstāku cenu līmeni. Praktiskā saimniekošanā pieprasījuma un izmaksu inflācija savijas inflācijas spirālē, kas cenas nemitīgi dzen uz augšu: pieprasījuma inflācija sadārdzina izmaksas, izmaksu inflācija rosina līdzsvara vārdā pieprasījuma inflāciju, kļūst nepieciešams palielināt naudas masu. Spirāles vītnes dzen cenas uz augšu, un šo cenu augšupejošo kustību ir grūti apturēt. Izmaksu inflāciju sekmē monopolcenas, it sevišķi dabisko monopolu cenu kāpums. Gan pieprasījuma, gan izmaksu inflācija (cenu līmenis) neizbēgami atpaliek no iedzīvotāju ienākumu līmeņa pieauguma un samazina reālo darba apmaksas līmeni.

Latvijā pēc neatkarības atgūšanas inflācijai ir vairākas būtiskas īpatnības. *Pirmkārt*, cenu liberalizācija deva spēcīgu grūdienu cenu celšanai, līdzināja ceļu tirgus ekonomikai ar līdzsvara cenām un cenu konkurenci. *Otrkārt*, jau 1992. gada nogalē straujš komunālo maksājumu kāpums (dabiska monopolcenu izpausme) praktiski apstādināja pieprasījuma inflāciju

(pieprasījums sāka atpalikt no piedāvājuma, ko vēl sekmēja imports). Latvijā tipiska kļuva izmaksu inflācija. Valdība un *Latvijas Banka* sekmīgi cīnījās ar pieprasījuma inflāciju, atstājot novārtā pasākumus un mehānismus, kas iegrožotu izmaksu inflāciju. *Treškārt*, Latvijā inflācija izpaudās vispostošākajā formā kā stagflācija: vienlaikus saruka ražošana un pakalpojumi, bet nemitīgi auga cenas. Stagflācija tika pārvarēta 1996. gadā, kad pēc banku krīzes sāka augt iekšzemes kopprodukts. 90. gadu nogalē inflācija (cenu celšana) arvien mazinājās. Ap 2000. gadu tās līmenis svārstīsies ap 4% vidēji gadā. Neiztur kritiku stabila lata koncepcija. Lats ir stabils tikai valūtas darījumos, kas maz skar iedzīvotāju pamatmasu. Iekšējā tirgū lata pirktpēja arvien sarūk. No 1993. gada marta lata pirktpējas pašlaik palikusi viena piektā daļa. Inflācijas mazināšanās, ko sekmē zemā pirktpēja, ir vienlaikus cīņa par lata pirktpējas saglabāšanu.

7.11. Pamattermini

Inflācija	Inflation	Инфляция
Pieprasījuma inflācija	Demandpuee inflation	Инфляция спроса
Izmaksu inflācija	Cost-push inflation	Инфляция издержек
Inflācijas spirāle	Inflation spiral	Инфляционная спираль
Patēriņa cenu indekss (CPI)	Consumer price index (PCI)	Индекс потребительских цен (ИЦУ)
Stagflācija	Stagflation	Стагфляция
Ražotāju cenas	Producer price	Цена производителя
Būvniecības cenas	Construction price	Цены строительства
Eksporta cenas	Export unid value	Экспортные цены
Bāzes periods cenu salīdzinājumam	Base period for price comparisons	Период сравнения цен
Kopindekss	Total index	Общий индекс
Preču un pakalpojumu grupējums atbilstoši COICOP klasifikācijai	COICOP Heading of goods and services	Группировка моваров и услуг в соответствии с классификации COICOP
Inflācijas gaidas	Expectations of inflation	Инфляционные ожидания

7.12. Pašpārbaudes jautājumi

1. Kāds ir inflācijas ekonomiskais saturs?
2. Ar ko atšķiras pieprasījuma inflācija no izmaksu inflācijas?
3. Kāpēc Latvijā darbojas vienīgi izmaksu inflācija?
4. Kā darbojas inflācijas spirāle?
5. Kā tiek aprēķināts PCI?
6. Kāpēc Latvijā izpaudās stagflācija? Kādi ir stagflācijas cēloņi?
7. Kāds PCI precīzāk izsaka inflāciju: PCI no viena gada decembra līdz otra gada decembrim vai gada vidējo indeksu salīdzinājums?
8. Kādas tendences raksturīgas ražotāju cenu, būvniecības cenu un eksportcenu indeksiem?
9. Vai lats ir stabils?
10. No kā ir atkarīga lata pirktspēja? Kāda ir lata pirktspējas tendence?
11. Kādi ir cenu kopindeksa trūkumi?

8. LATU APRITE UN BANKU KRĪZE

Aprites kanāli. Latu aprites ceļš nebūt nav rozēm klāts. 1995. gada pavasarī to normāla apgrozība atdūrās pret daudzu “solīdu” banku maksātnešpējas valni. Mēs jau norādījām, ka *istā nauda* (būtībā galvenokārt skaidrā nauda) tiek noguldīta termiņdepozītos un pārvēršas *kvazīnaudā*. Tālāk lata aprite notiek pa vairākiem kanāliem. *Pirmais kanāls* — kredīts, kad ar algu izmaksām *kvazīnauda* tiek izsniegta kā *istā nauda*; dažkārt skaidrās naudas izmaksas notiek arī kredīta gadījumā neatkarīgi no algu izsniegšanas. Algu lielākā daļa ar tirdzniecības starpniecību un samaksu par komunālajiem pakalpojumiem inkasācijas ceļā atkal nonāk bankā un uz laiku no jauna pārvēršas *kvazīnaudā*. Latu “riņķa dancis” atkārtojas no jauna un no jauna. *Otrs kanāls* — nodokļu, muitas un citi maksājumi budžetā. Šeit nauda ilgi neatrodas, bet kā budžeta iestāžu darbinieku algas, pensijas, pabalsti, stipendijas un citi maksājumi nonāk apgrozībā un veic savu “riņķa danci”. *Trešais kanāls* — juridisko personu noguldījumi bankā (pārejošie atlikumi, amortizācijas atskaitījumi, peļņas uzkrāšana kapitālieguldījumiem, kā arī dividenžu izmaksai u. tml.). Arī šī nauda netiek “iesaldēta”, bet gan tiek laista apgrozībā ar kredītu, algu izmaksu, kārtējo izdevumu starpniecību, tādējādi notiek vēl viens “riņķa dancis”. Līdz ar to nauda atrodas nemitīgā kustībā un veic apriti pēc aprites.

Banku bankrots. Bet te pēkšņi latu masas vienas daļas apritei ir “stop” signāls! Viens otrs kredīts netiek atmaksāts. Nauda bankā neatgriežas. Vēl ļaunāk! Kredīts tiek uzskatīts par bezcerīgu. Nelīdz ne galvojumi, ne ķīla, kas brīžiem izrādās nelikvida, ne arī *Latvijas Bankas* dižvīru propagandas hipnotizējoši paziņojumi, ka lats ir superstabils.

Kad relatīvi īsā laikā 19 bankas Latvijā “izlido skurstenī” un tiek pasludinātas par maksātnešpējīgām, latu aprite tiek pamatīgi bremsēta. Situāciju pasliktina tas apstāklis, ka nemaksāšanas mēris ir aptvēris tādas it kā solidas bankas kā *Banka Baltija*, *Depozītu banka*, *Olimpija*, *Centra banka*, *Latvijas Tautas banka*, *Kredo banka*. Trīs mēnešu izmaksu pārtraukšanu pasludināja *Baltijas Vērtspapīru nams*, 1995. gada jūlijā uz bankrota robežas bija korporācija *Bonus*, kuras vekselus nodrošināja zelts. Rodas iespaids, ka kāds negants spara rats dzen uz priekšu banku krīzi. Vienlaikus Latvijas ekonomiku un lata apriti satriec vēl viena nopietna nelaime — diendienā aug budžeta deficīts. Uzticība bankām ir vējā. Ekonomiskās aktivitātes nožēlojamās atliekas vēl tālāk sarūk. Naudas nodokļu samaksai nav.

Nodokļu nemaksātāju — blēžu — nekaunība pieaug. Kontrabandisti nedomā rimties. Miljoniem latu aizplūst garām budžetam.

Banku krīzes cēloņi. Diendienā nedrīkst aizmirst Latvijas attīstības stratēģisko mērķi: veidot republikā normālu tirgus ekonomiku, sociālo tirgus saimniecību ar patiesi stabilu nacionālo valūtu. Vienlaikus jāievēro, ka mēs pārejam uz tirgu no administratīvo žņaugu plānsaimniecības. Divu principiāli atšķirīgu sistēmu Rubikonas pāreja ir saistīta ar daudzām grūtībām un īpatnībām, ko nepazīst Rietumu tirgus ekonomikas pasaule. Mēģinājums vienā lēcienā tīrā veidā ieviest liberālismu monetārisma variantā ir bīstama avantūra ar *a priori* negatīvu rezultātu. Tam vēl pievienojas pieredzes trūkums, cēloņsakarību nezināšana un neizpratne. Vadītāji, kas uz savas ādas nav izbaudījuši nepārdomāto pasākumu sekas, dzīvo īpatnējos eiforijas apstākļos, kad liekas, ka panākumu atslēga ir saistīta ar citu valstu veiksmīgās ekonomiskās politikas kopēšanu. Arvien no jauna jāatkārto: Latvija nav ne Vācija, ne Zviedrija, ne ASV, ne Singapūra, ne Austrija, ne Šveice, ne Somija; Latvija ir valsts, kurā piecdesmit gadus bija padomju okupācija; tai ir savi kadri un dzīves pieredze.

Bet tagad konkrētāk par Latvijas komercbanku krīzes cēloņiem. Tuvredzīgi ekonomisti un politiķi priecājās: jau 1994. gadā LR darbojās vai bija tiesīgas darboties 57 komercbankas. Latvija kļūst par otru Šveici! Jautājums, cik Latvijai ir nepieciešams komercbanku, ir nekorekts, jo mazam skaitam banku var būt plašs filiāļu tīkls. Pamatproblēma ir saistīta ar tā saucamo “kabatas banku” skaitu.

“Kabatas bankas”. “Kabatas banku” dibina savā starpā saistīti uzņēmēji vai kāds lieluzņēmējs, vai koncerns, lai šajā bankā dabūtu sev kredītus. Arī noguldījumu pieņemšana un citas bankas operācijas kalpo tieši šim mērķim. “Kabatas bankas” īpašnieki viņiem izdevīgā brīdī var saņemt maksimālas kredīta summas, apzināti pārkāpt *Latvijas Bankas* normatīvus ar iepriekšēju nodomu kredītu neatdot. “Kabatas bankas” īpašnieki “savu” banku vienkārši izlaupa. *Latvijas Banka* — šis komercbanku virsuzraugs — svētās dūsmās pasludina banku par “grēcinieku”, ar Saimnieciskās tiesas starpniecību — par maksātnespējīgu, atņem tai darbības licenci. Noguldītājiem, kontu īpašniekiem atliek smagi nopūsties par savu naudu, ko gandrīz droši var uzskatīt par vējā izkūpējušu.

Katrai “kabatas bankai” ir sava specifiska likvidācijas vēsture, bet būtība ir viena: bankas līdzekļus piesavinās dibinātāji.

Jāatzīst, ka Latvijas Bankai ir visai sarežģīti uzcelt nepārvaramu aizsprostu "kabatas banku" dibināšanai. Ja licences saņemšanai iesniegtie dokumenti ir sastādīti juridiski korekti un ievērotas visas prasības, *Latvijas Bankai* nav pamata, lai atteiktu izsniegt banku darbības licenci. Acīmredzot *Latvijas Bankai* jāprasa pretendentiem sīki detalizēts uzņēmējdarbības plāns un rūpīgi jāseko, kā šis plāns tiek pildīts. Taču notika pretējais: liberālisma eiforijas apstākļos komercbanku masveida dibināšana likās kā panākums, nozīmīgs ieguldījums, veidojot Latvijā tirgus ekonomikas pamatus. Nelaime bija tā, ka pavisam bija aizmirsta tautas gudrība: "Neskati vīru no cepures".

Kredītus neatdod. Banku krīzes galvenā problēma bija kredītu neatmaksāšana. Likās, ka komercbankas piešķir kredītus tikai pēc virspusējas pārbaudes; eksperti skurpulozi pētīja kredītu pieprasījuma pamatojumus, darbojās speciālas komisijas, vaiga sviedros pūlējās Saimnieciskās tiesas tiesneši, lai palīdzētu atgūt aizdoto naudu, bet parādi bankām augtin auga. Atgūt atpakaļ aizdotos latus izdevās pārāk reti.

Spalgi briesmu signāli atskanēja pietiekami savlaicīgi sakarā ar kredītu G-24. Viens otrs bankas vadītājs stingri paziņoja: "Nejaucieties mūsu iekšējās kredītlietās; pienāks kredīta atmaksas termiņš, tad prasiet atbildību!"

Kredītu izlietošanas pārbaudes mehānisms, raugoties gan no *Latvijas Bankas*, gan no komercbanku viedokļa, izrādījās gaužām neefektīvs. Bankas atteicās no stingras un regulāras kredītu izmantošanas kontroles, jo tirgus ekonomika it kā ir pret ekonomiskās brīvības un iniciatīvas ierobežošanu. Šī "iniciatīva" brīžiem izpaudās dažādās formās: kredītu lati pārvērtās lepnos limuzīnos, kalpoja parādu nomaksai vai pavisam citiem uzņēmējdarbības pasākumiem, nekā tas bija sākotnējos plānos; kredīts tika ieguldīts pat bankās procentu pelnīšanai. *Latvijas Banka* ne bez Ministru kabineta un Saeimas atbalsta dziļi kļūdaini uzskatīja, ka mūsu banku ekonomiskajai brīvībai kredītu jomā nav ne par matu jāatsšķiras no Rietumu valstu banku brīvības rāmjiem. Taču nedrīkst ignorēt faktu, ka daudzu banku prezidenti un citi atbildīgi darbinieki ir pavisam jauni cilvēki, kuriem nav vajadzīgo speciālo zināšanu un pieredzes.

Krimināla rīcība. Diemžēl vienā otrā komercbankā esam saskārušies ar godīguma deficītu. 1995. gada jūlijā Prokuratūra bija ierosinājusi 14 krimināllietas sakarā ar banku vadības noziedzīgo rīcību. Tiešā blēdība un avantūrisms banku darbībā diemžēl nebija izņēmums. Tūkstošiem

neaizsargātu cilvēku un uzņēmumu zaudēja savu naudu. Viņu nākotnes nodomi izkūpēja kā migla.

Klimata maiņa. Banku krīzi arī būtiski sekmēja ekonomiskā klimata maiņa.

Pirmkārt, pakāpeniski samazinājās brīvi konvertējamās valūtas plūsma no NVS valstīm uz Latviju, kas "baroja" daudzu komercbanku pasīvu. Austrumu Šveices sapnis izčākstēja. Nauda sāka plūst pretējā virzienā.

Otrkārt, sakarā ar iekšējo kredīta resursu samazināšanos un lielāku kreditēšanas risku var aizkavēties gaidāmo procenta likmju samazināšanās.

Treškārt, samazinoties inflācijai, saruka arī depozītu procentu likme. *Bankai Baltija* tā samazinājās no 90% līdz 20%. Eksperti apgalvo, ka *Banka Baltija* un vēl viena otra cita banka pārāk vēlu sāka pazemināt procentu likmes, kas sekmēja šo banku maksātnespēju 1995. gada pavasarī. Depozītu procentu likmju būtiska samazināšana atturēja Rietumu biznesmeņus no savu brīvo naudas līdzekļu ieguldīšanas Latvijas komercbankās, tajā skaitā trasta operācijās.

Ceturtkārt, mainījās kreditēšanas objekti. Vairākus gadus galvenokārt tika kreditēta tirdzniecība starp Austrumiem un Rietumiem, kā arī imports uz Latviju, kam raksturīga ātra līdzekļu aprīte un zema riska pakāpe, bet vēlāk kredīti pakāpeniski tika novirzīti uz investīcijām, kurām ir lēna aprīte un augsta riska pakāpe. Komforta gaisotnei Latvijas komercbanku darbībā samērā ātri pienāca gals. Presē bija daudz cildinošu rakstu par banku darbības rezultātiem 1994. gadā, bet 1995. gada pavasarī daudzu banku tālākais liktenis bija apdraudēts. Banku sistēmu klāja negaisa mākoņi.

Banku krīzes negatīvās sekas. Kādas sekas latu apgrozībai ir un vēl ilgi būs šīs banku krīzes dēļ? Bija zudusi uzticība bankām. Tādēļ strauji samazinājās fizisko personu noguldījumi bankās. Presē ir izteikta doma, ka vispār ir zaudēta uzticība krāšanas idejai. Turklāt nav runa tikai par bankām. Latvieši ir krājēju tauta, bet šis veselīgais process tiek traucēts. Galvenie traucētāji nav fiziskās personas, bet uzņēmēji. Viņi ir zaudējuši līdzekļus, kurus varētu laist apgrozībā vai arī izlietot investīcijām, t.i., uzņēmumu paplašināšanai, jaunu darba vietu radīšanai. Ir briesmas, ka attīstības problēmu nomainīs izdzīvošanas problēma. Ja parādīsies lieka nauda, tā drošības dēļ tiks pārskaitīta uz ārzemēm.

Konkrēti skaitļi liecina, ka reāli sarūk naudas piedāvājums; samazinās gan skaidrās naudas daudzums apgrozībā, gan arī noguldījumi komercbankās.

Tā laikā no 1995. gada jūnija vidus līdz septembra vidum nozīmīgais rādītājs M2X jeb "plašā" nauda Latvijā bija samazinājusies no 693,7 līdz 635,3 miljoniem latu, t.i., par 58,4 miljoniem latu jeb par apmēram 9 procentiem. Šeit nav rēķināti tie noguldījumi, ko juridiskās un fiziskās personas nepārprotami zaudēja bankās, kas ir izsludinātas par maksātnespējīgām neatkarīgi no kompensācijas. Šī zaudējuma kopējā summa varētu lidzināties aptuveni 100 miljoniem latu, būtiski samazinot lielumu M2X.

Presē tika norādīts, ka finansu krīze ir pazeminājusi investīciju reitingu Latvijas ekonomikā. Tā *Hermess* Vācijā to pazemināja no 3, kas raksturo vidēju risku, uz 4 — augstāku risku. *Eiropas Rekonstrukcijas un attīstības banka* pārvietoja Latviju no valstu grupas ar vidējo riska pakāpi uz grupu ar augstu riska pakāpi. Juridiskās personas kādu laiku vairījās bezskaidrās naudas norēķinus veikt ar banku starpniecību, krāja skaidro naudu un ar to arī kārtoja savstarpējos norēķinus. Pieauga pieprasījums pēc skaidrās naudas. Banku darbība saruka, līdzekļi kredītiem samazinājās, negatīvi tika ietekmēts iekšzemes kopprodukta lielums. Norēķinu karšu, sevišķi debetkaršu, izplatība tika bremsēta. Kā jau tika minēts, vairs nav lietojama *Baltkarte*, *Depozītu bankas* izsniegtās *Mastercard/Eurocard*. Pazuda *Latkarte*, kā arī citas kartes, praktiski gandrīz vairs neizsniedza kredītkartes.

Pozitīvas sekas. Kredīti kļūst drošāki, to atmaksa ir lielākā mērā garantēta.

Cik mēnešu vai gadu ir nepieciešams, lai naudas apgrozība normalizētos un Latvija šajā jomā tuvotos Rietumu tirgus ekonomikas valstīm? Prognozēs nejūt optimistiskas noskaņas. Pat eksperti uzskata, ka uzņēmumi, kas cerēja saņemt kredītus, tos saņems ne ātrāk kā pēc pusgada. Uzņēmēji ir vilušies banku darbībā. Bankas to izjutīs visai skaudri. Tas varētu ilgt vēl kādus divus gadus. Īpaša problēma ir mazo uzņēmumu liktenis; tie strādā vietējam tirgum. Ir eksperti, kas pat uzskata, ka daļa šo uzņēmumu pazudīs, jo banku krīze ir "aprijusi" mazo uzņēmumu un veikalnieku naudu.

Rūgta mācība. Šī banku krīze ir rūgta mācība *Latvijas Bankai*. Lielmanīgi deklarējot, ka tās galvenā rūpe ir lata kursa stabilitāte (būtībā revalvācija), tā atstāja novārtā komercbanku darbības īsto kontroli. *Latvijas Bankas* signāli par komercbanku maksātnespēju faktiski nāca ar novēlošanos; tā nevienu nebrīdināja un neglāba.

Latvijas Bankas veiktai kontrolei jābūt savlaicīgai un koriģējošai. No tā lielā mērā būs atkarīga latu normāla apgrozība.

Banku krīze, tās bēdīgās sekas, Latvijas Bankas nevarība glābt noguldītājus no savu depozītu zaudēšanas lika valdošajām aprindām domāt par glābšanas pasākumiem. Saeima steidzīgi sāka izskatīt un pieņemt likumus par bankām. Latvijas Banka paziņoja, ka no 41 bankas noguldījumus drīkst pieņemt tikai 16 "drošas" bankas. Pēc Latvijas Bankas vērtējuma, no šīm 16 bankām pavisam drošas ir tikai 6 bankas. Potenciāliem noguldītājiem pirms savas naudas uzticēšanas kādai bankai būtu jāvadās pēc šādiem drošības kritērijiem: *pirmkārt*, pēc tā, vai bankas pašu kapitāls pārsniedz 2 miljonus latu; *otrkārt*, vai pēdējos divos gados pēc kārtas bankas darbu ir pārbaudījuši starptautiska auditoru firma, dodot tās darbības rezultātiem pozitīvu vērtējumu. Nav šaubu, ka šis lēmums ir gan nokavējis, gan divains. Normālā komercbankā tiek veikts liels skaits visdažādāko operāciju, ar kurām tiek arī nopelnīts. Aizliegt pieņemt noguldījumus nozīmē bankai laupīt iespēju savākt naudu kredītu piešķiršanai un procentu saņemšanai. Šāds solis draudēja novest pie komercbanku likvidācijas. Komercbanka, kurai ir liegta tiesības pieņemt noguldījumus, vairs nav pilnvērtīga kredītiestāde. Rodas jautājums, cik komercbanku Latvijai vajadzīgas, lai apkalpotu LR tautsaimniecību. Briest tendence komercbankām apvienoties, kā ietekmē samazināsies to skaits. Latvijā nedarbojas neviena kaut cik nozīmīga ārzemju banka, kas būtu svētīgs konkurents pašu zemes kredītiestādēm.

Lata nākotne pirmām kārtām ir atkarīga no Latvijas tautsaimniecības attīstības, no pašu zemes ražošanas un pakalpojumiem. Latvijas banku sistēmai jābalsta LR ekonomika, to apgādājot ar lētiem kredītiem, īstenojot ātrus norēķinus, gādājot par noguldījumu drošību un normālu latu apriti. Latvijas Bankai jā rūpējas ne tikai par lata kursu, bet visnotaļ jāgādā, lai latu apgrozība sekmētu Latvijas ekonomikas attīstību, tās iedzīvotāju labklājību.

Speciālisti ir novērtējuši komercbanku krīzes minimālo ietekmi uz tautsaimniecības makrorādītājiem. Iekšzemes kopprodukts 1995. gadā samazināsies par 0,5% — 1,2%, bet 1996. gadā — par 1,5% — 2,2%; privātais patēriņš attiecīgi samazināsies par 0,4% — 1,0% un par 0,9% — 1,5%. Būtiski saruka pamatkapitāla veidošanas fonds: 1995. gadā par 3,6% — 12,0%, 1996. gadā — par 3,8% — 12,2%.

8.1. Secinājumi

1995. gada banku krīze bija cieši saistīta ar naudas apgrozību. Tās cēloņi slēpās gan pašu banku sistēmā, gan naudas apgrozībā. Banku sistēma bija

manāmi pārsātināta ar komercbankām. Pirms okupācijas 1940. gadā Latvijā darbojās tikai astoņas komercbankas. 1995. gada pavasarī līdz pat 57 komercbankām. Daudzas bankas bija tipiskas "kabatas bankas", kuru vienīgais uzdevums bija to īpašniekiem radīt maksimāli labvēlīgus apkalpošanas un kreditēšanas nosacījumus. Bankās ielavījās dažādi kriminālelementi, kas veidoja t.s. piramīdas. Noguldījumi tika savākti, lai sākotnēji it kā godīgi tos atdotu un maksātu procentus, bet izdevīgā brīdī ar noguldījumu atlikumu veikli pazustu. Kredīti tika ņemti uz neatdošanu. Daudziem banku vadītājiem trūka pieredzes.

Terminnoguldījumi, t.s. *kvazinauda*, tiek uzticēta bankām, vadoties pēc augstāko procentu principa. Visai nepilnīgi bija *Latvijas Bankas* kontrole pār komercbanku darbību. Sekas nelika sevi gaidīt. 19 bankas dažādu iemeslu dēļ bankrotēja. Samazinājās naudas daudzums apgrozībā un noguldījumi bankā. Bankas vairījās piešķirt kredītus, iedzīvotāji, pat firmas sāka naudu glabāt zeķē un samazinājās *kvazinauda* terminnoguldījumu veidā. Uzticība banku sistēmai bija sagrauta. Tas skāra arī investīcijas.

Banku atveseļošanas process gāja kopumā ātri. Ar 1996. gadu sāka pieaugt IKP. Tas sekmēja naudas daudzuma pieaugumu apgrozībā. Pakāpeniski krājās terminnoguldījumi, vairojās *kvazinauda*. 1997. gadā bankās daudz no zaudētā bija atgūts. Gaisma tuneļa galā kļuva arvien spilgtāka.

1998. gada augustā Latvijas komercbankas saņēma negaidīti spēcīgu triecienu: finansu krīze Krievijā. *Pirmkārt*, bija zaudēta vietējo banku nauda, kas bija ieguldīta Krievijas valsts parādszīmēs. *Otrkārt*, saimnieciskās darbības apstāšanās starp Krieviju un Latviju nesa bankām lielus zaudējumus. Ar Ls 60 milj. tiek vērtēta Latvijas komercbanku peļņas izkūpēšana, noslēdzot bilanci 1998. gadā. Naudas apgrozība Latvijā ievērojamā mērā būs atkarīga no Krievijas ekonomikas rehabilitātes tempa. Sava loma naudas apgrozībā būs arī Latvijas eksportētāju spējai iekarot vietu zem Rietumu tirgus saules.

8.2. Pamattermini

Latu aprīte	Circulation of lats	Оборот лата
Banku krīze	Banking crisis	Банковский кризис
Kabatas banka	Pocket bank	Карманный банк
Banku piramīda	Pyramid of banks	Банковская пирамида
Budžeta deficīts	Budget deficit	Дефицит бюджета
Nepilnīga LB kontrole	Imperfect supervision of Bank of Latvia	Несовершенный контроль Банка Латвии
Naudas piedāvājuma samazinājums	Reduction of money supply	Сокращение предложения денег
Auditoru firmu pārbaude	Audit	Проверка аудиторных фирм
Banku krīze Krievijā	Banking crisis in Russia	Банковский кризис в России

8.3. Pašpārbaudes jautājumi

1. Kādi ir banku krīzes cēloņi Latvijā 1995. gadā?
2. Kāpēc tiek dibinātas "kabatas bankas"?
3. Kā darbojas piramīda?
4. Kādas sekas bija augstām noguldījumu procentu likmēm?
5. Kādas bija banku krīzes sekas?
6. Kā notiek latu aprīte?
7. Kādas bija pretrunas kredīta jomā?
8. Kādus briesmu signālus raidīja gaisotne ap kredītiem G-24?
9. Kādu klimata maiņu sekmēja banku krīze?
10. Kāpēc Krievijas banku krīze 1998. gada augustā iespaidoja Latvijas banku stāvokli?

DRĪZUMĀ IZNĀKS GRĀMATA

Ligita Petrova

Rasma Alsina

ESI UZŅĒMĒJS!

CIEŅIAMO LASĪTĀJI

Vai daudzi no mums dzīves un darba steigā neaizmirst par cēloņu un seku likumu? Bieži vien mēs paši neapzināmies un neizvērtējam, kas tad ir bijis par cēloni mūsu veiksmēm vai neveiksmēm. Mēs uzdodam sev jautājumu: "Varbūt, ka tā bija tikai nejaušība? Varbūt neveiksmē vainojams kāds cits, tikai ne mēs paši?" Ir daudz neatrisinātu jautājumu bet, varbūt, kāpēc...?! Šī grāmata ir aicinājums katram vērīgāk ieskatīties sevī, izvērtēt savas personiskās iespējas un vēlmes, sākt darbu tieši pašam ar SEVI, vērtēt, analizēt un beidzot nolemt, ko tad "ES" isti gribu sasniegt, uzņēmējdarbību uzsākot vai arī to pilnveidojot.

Neskatoties uz ekonomiskām un sociālām problēmām, Latvijā daudzus cilvēkus ļoti vilina iespējamā neatkarība un finansiālie panākumi, ko var gūt, uzsākot vai pilnveidojot jau esošu uzņēmējdarbību.

Varbūt, ka daudziem no Jums būt par maza, bet varbūt arī liela uzņēmuma īpašniekiem, vadītājiem ir bijis visas dzīves sapnis, taču daudzi vilcinās īstenot savas ieceres, jo uzskata, ka nav profesionālās pieredzes uzņēmējdarbībā, vajadzīgās izglītības, pieredzes darbā ar cilvēkiem (vadišanas pamati), nav vajadzīgās naudas summas.

Vai arī Jūs biedē iespējamās neveiksmes un tad... draugu, radu, kolēģu spriedums un vērtējums? Citiem nav pieņemama doma, ka biznesu var uzsākt ne tikai jaunībā, bet arī brieduma gados, ka nevar būt dzīvē par neveiksminieku "mūžīgi", visur saskatīt tikai negatīvo, mūždien visās neveiksmēs vainot tikai citus, neanalizēt paša pieļautās kļūdas un neticību saviem spēkiem.

Lai arī kādi būtu iemesli uzņēmējdarbības uzsākšanai, tās mērķis – savs uzņēmums – var būt gan dzīves visgrūtākā un aizraujošākā, gan enerģiju un nervu patērējoša, gan panākumiem nesoša darbība. Taču,

to uzsākt, ir jābūt gatavam sastapties dzīvē un savā darbā ar reālu risku, daudzām negācijām, konkurenci. Kā savlaicīgi saskatīt un praktiski samazināt līdz minimumam šo risku un kā palielināt veiksmes iespējas?!

Jā, katrs uzņēmums pēc formas un darbības ir atšķirīgs, bet pastāv biznesa pamatjautājumi, kas katram uzņēmējam ir jāapgūst, lai sasniegtu pozitīvu darba rezultātu. Galvenie no tiem ir: laba ideja, pilnīga un objektīva informācija par biznesa sfēru, kurā vēlaties strādāt vai jau strādājat, zināšanas apvienojumā ar veselo saprātu, iztēli, paša cilvēka personību un potenciālajām iespējām, māka analizēt un izvērtēt sasniegto, grūts un plānveidīgs ikdienas darbs, kā arī vēlēšanās un cieša apņēmība nepadoties grūtību priekšā, pārvarēt ideju par konkrētu, praktisku realitāti.

Grāmatā ietvertie materiāli ir kā īss konspekts un uzziņu avots jaunajiem uzņēmējiem, mācību iestāžu audzēkņiem, studentiem, pasniedzējiem, pieaugušo pārkvalificēšanās un kvalifikācijas paaugstināšanas kursu klausītājiem, visiem uzņēmīgiem cilvēkiem, kas vēlas saprast, kas tad ir uzņēmējdarbība, uzņēmējs, kā veiksmīgi vadīt uzņēmumu un izstrādāt biznesa plānu, kā efektīvāk plānot savu un personāla darbu, lai gūtu panākumus. Jo ātrāk Jūs pārvarēsiet savas šaubas, skaidrāk apzināsieties, ko Jūs gribat un ko esat gatavs praktiski darīt, lai sasniegtu iecerēto, jo vairāk izredžu, ka Jums veiksies un Jūs panāksiet nosprausto un nodomāto mērķi. Savu mērķu skaidrāka apzināšanās ir kā magnēts, kas pievelk veiksmi, un drošākais ceļš uz panākumiem, tāpat pašam sekmīgi uzsākt savu biznesu!

Esmu pateicīga akciju sabiedrības "MKF" mācību centra pasniedzējiem, audzēkņiem, darba kolēģiem un uzņēmējiem par viņu ieteikumiem, priekšlikumiem, veidojot grāmatas saturu un tā izklāstu.

Ligita Petrova

Rīga, 1999. gada janvārī

STIPENDIJU KONKURSS STUDENTIEM UN MAĢISTRANTIEM

Latvijas Izglītības fonda mērķprogramma "Izglītībai, zinātnei un kultūrai", kura dibināta 1993. gadā, izsludina studentiem un maģistrantiem stipendiju konkursu.

Stipendiju konkursu organizē divreiz gadā.

Aizvadītajos gados stipendijas saņēmuši 957 studenti un maģistranti.

Pretendentiem jābūt studējušiem ne mazāk kā četrus studiju semestrus, maģistratūrā — vienu, visu nokārtoto studiju kursu vērtējums nedrīkst būt zemāks par 8 ballēm.

Nolikumu par stipendijas piešķiršanas kārtību un pieteikumu veidlapas konkursam var saņemt augstskolas dekanātā un Mērķprogrammas birojā no plkst. 10.00—16.00.

Adrese: Skanstes ielā, 410. kab. (ceturtais stāvs).

Tālr.: 7379179, 7374764, 7378360.

OBLIGĀTAIS
EKSEMPLĀRS

RĪGAS GRĀMATU BĀZE

**JAU PIEKTO ĢADU MĒS STRĀDĀJAM LATVIJAS GRĀMATU
UN KANCELEJAS TIRGŪ UN PIEDĀVĀJAM:**

- vairāk kā 3100 nosaukumu grāmatu (gan Latvijā, gan ārzemēs izdoto)
- mācību grāmatas
- Latvijā izdotos žurnālus
- kancelejas un biroja preces
- biroja papīru Data Copy u.c. un iesaiņojamo papīru, kā arī dāvanu lentas
- fotopreces
- preču piegādi Latvijā robežās
preču pasūtījumu pieņemšanu pa telefonu, faksu un elektronisko pastu

Ja esat izdevuši vai esat kādas grāmatas vai izdevuma izplatītāji,
lūdzu zvaniet. Mēs palīdzēsim Jums izplatīt precī Latvijā
grāmattirgotāju uzņēmumos

MŪS JŪS VARAT ATRAST:

Gertrūdes ielā 101/103
Rīga, LV-1009
Latvijas Republika
Darba laiks 9:00-18:00
katru dienu izņemot sestdienas un svētdienas
Tirdzniecības zāle: 7282418, 7281369
Fax: 7280217
E-mail: rgb@rgb.lv
<http://www.rgb.lv>

1,50

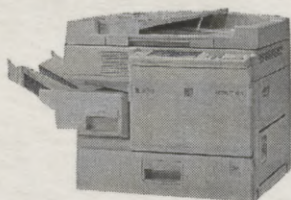
RICOH

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0300035416

Latvijas Datoru centrs

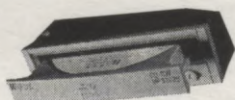

**Kopētāji un daudzfunkcionālās
iekārtas**

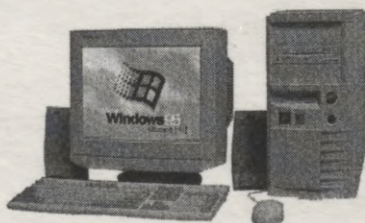
Faksa aparāti un printeri

**Digitālās fotokameras
CD rakstošās iekārtas**

**Datori un perifērijas
iekārtas**

**JŪSU VAJADZĪBĀM UZ IZDEVĪGIEM
APMAKSAS NOTEIKUMIEM
MŪSDIENĪĢA BIROJA TEHNIKA
TAI NEPIECIEŠAMIE MATERIĀLI,
KĀ ARĪ SERVISA NODROŠINĀJUMS VISĀ LATVIJĀ**

**Oficiālais Ricoh pārstāvis
Latvijā - LDC**

Kr.Barona 30, Rīga, LV-1011
tāl. 7283924, 7287983
fax 7282592, 7821474

99-3
L482

*Visvairāk vajadzīgas zināšanas;
tās pievelk vēlāk arī vajadzīgo
kapitālu kā magnētis pievelk dzelzi.
K. Valdemārs*

1. Georga Lībermaņa grāmata starp daudzajiem ārzemju autoru izdevumiem atšķiras ar reālu piesaisti Latvijas apstākļiem un tās ekonomikai.
2. Grāmatas saturs ir visai plašs. Te aprakstīta naudas likviditāte, norēķini ar kredītiestādēm, Latvijas komercbanku krīze, starptautiskie valūtas norēķini, Bretonvudsas un Jamaikas valūtas sistēmas īpatnības. Īpaša uzmanība veltīta Latvijas valūtas kursam.
3. Lata apgrozības problēmas ir sabiedrības uzmanības centrā. Tā pirkspēja iekšzernē, inflācijas apmērs tieši skar iedzīvotāju dzīves līmeni.
Grāmata "Nauda, inflācija" (otrais pārstrādātais un papildinātais izdevums) paredzēta gan uzņēmējiem, kam saimnieciskā darbība liek iedziļināties naudas problemātikā tīri pragmatisku apsvērumu dēļ, gan visiem tiem, kas vēlas saprast naudas apgrozību Latvijas tautsaimniecībā, gan arī studentiem ekonomistiem, kuriem nepieciešamas zināšanas bakalaura un maģistra grāda iegūšanai.

ISBN 9984-636-07-0

9 789984 636078